

KERTOJAT, KUULIJAT, KATSEET.
Keskustelunanalyttinen tutkimus vuorovaikutuksen multimodaalisuudesta
kerrontasekvensseissä

Aku Kallio
Pro gradu –tutkielma
Sosiaalipsykologia
Huhtikuu 2010

Tampereen yliopisto
Sosiaalitutkimuksen laitos

AKU KALLIO: Kertojat, kuulijat, katseet. Keskustelunanalyttinen tutkimus
vuorovaikutuksen multimodaalisuudesta kerrontasekvensseissä
Pro gradu –tutkielma, 100 sivua + 5 liitesivua
Sosiaalipsykologia
Huhtikuu 2010

Tiivistelmä

Tässä työssä kasvokkaista vuorovaikutusta tarkastellaan multimodaalisena ilmiönä, jossa merkitys rakentuu sanojen, äänenpainojen, eleiden, ilmeiden ja monien muiden pienien vuorovaikutuksellisten osatekijöiden jatkuvassa virrassa. Tutkimuksen aineistona on videoituja arkikeskusteluja, joista on poimittu tarinankerrontajaksoja ja työssä kuvataan, miten toimijat käyttävät eri modaaliteetteja hyväkseen kerronnassa. Erityisesti painoa annetaan katseen suuntaukselle. Työssä esitetään, miten kertojan katseen suuntaaminen on yhteydessä kerronnan vaiheeseen ja selvitetään näin, millaisia tehtäviä kertojan katseella on kerrontatilanteessa.

Tutkimuksen teoreettis-metodologinen koti löytyy etnometodologisesta keskustelunanalyysistä. Lähtökohtana on ottaa vakavasti keskustelunanalyttinen idea, että mitään vuorovaikutuksen yksityiskohtaa ei voida lähtökohtaisesti pitää merkityksettömänä ja sulkea analyysin ulkopuolelle. Näin pelkkä puheen syntaktisten ja prosodisten piirteiden tarkastelu ei riitä, vaan analyysiin tulee ottaa mukaan myös kasvokkaisen vuorovaikutuksen näkyvät piirteet.

Tarinankerrontatilanteessa kertoja kuvittaa tarinaansa eleillään, ilmeillään ja vartalonasannoillaan. Yhteisymmärrystä pidetään yllä etenkin katseen avulla ja kertojan katseella on keskeinen rooli osallistumiskehikon rakentamisessa ja ylläpidossa. Lisäksi katseellaan kertoja merkitsee kertomuksen keskeisiä kohtia ohjaten näin kuulijaa panemaan merkille, mikä kertomuksessa on tärkeää ja miten se tulisi tulkita. Eri tehtäviä toimittavat katseet jäsentyvät kerronnassa erilailla. Osallistumiskehikkoa tarkastavat katseet esiintyvät tyypillisesti vuoronrakenneyksiköiden rajoilla ja jäsentävät näin pitkää kertovaa vuoroa. Vuoronrakenneyksikön rajalla myös kuulijalle ilmaantuu tilaisuus osoittaa oma ymmärryksensä tilanteesta ilman, että kerronta keskeytyy. Kertomuksen keskeisiä kohtia korostavat katseet puolestaan esiintyvät tiukasti painotettujen sanallisten elementtien yhteydessä ja niiden seurassa esiintyy usein myös painottavia eleitä ja ilmeitä.

Löydökset osoittavat, miten tarinan tapahtumat ja henkilöt rakennetaan multimodaalisin keinoin. Erilaisin painotuksin kertoja merkitsee tarinan keskeisiä juonielementtejä tarjoten kuulijalle näin vihjeitä, mikä tarinassa on oleellista. Katseellaan kertoja varmistaa kuulijan ymmärryksen tilanteesta. Tällainen varmistus tulee relevantiksi erityisesti tarinankerrontatilanteissa, joissa kertoja on saanut oikeuden puhua yli vuororajojen. Tarinan oikeanlainen ymmärtäminen pyritään varmistamaan jo kerronnan aikana ja tässä katseella on keskeinen rooli.

Avainsanat: kasvokkainen vuorovaikutus, multimodaalisuus, tarinankerronta, katseen suuntaaminen, etnometodologinen keskustelunanalyysi

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO.....	1
2. TUTKIMUKSEN TAUSTAA	5
2.1. Intersubjektiivisuus ja kieli	6
2.2. Etnometodologinen keskustelunanalyysi	8
2.3. Multimodaalinen vuorovaikutus	11
2.3.1. Vokaalinen modaliteetti	14
2.3.2. Visiospatiaalinen modaliteetti	15
2.3.2.1. Käsieleet	18
2.3.2.2. Kasvonilmeet	24
2.3.2.3. Kommunikatiiviset vartalonliikkeet, asento ja katseensuuntaus	27
2.3.3. Multimodaalinen kieli – yhteenveto ja tutkimuskysymysten muotoilu .	30
2.4. Tarinoiden tutkimus	32
2.4.1. Tarinan määrittelyä.....	33
2.4.2. Osallistumiskehikko – kertojat ja kuulijat.....	38
3. AINEISTO JA MENETELMÄT	40
3.1. Videoaineiston reliabiliteetti	40
3.2. Aineiston kuvaus	41
3.3. Aineiston käsittely.....	44
3.4. Aineistona tarinat.....	47
3.5. Analyysimenetelmät	47
3.6. Eettiset kysymykset.....	49
4. ANALYYSI.....	49
4.1. Erään tarinan multimodaalinen kuvaus.....	50
4.1.1. Tarinan taustaa	50
4.1.2. Orientaatio-osa – osallistumiskehikko ja kerronnan kuvittaminen	53
4.1.2.1. Osallistumiskehikon rakentaminen ja ylläpito.....	53
4.1.2.2. Eri modaliteetit orientoivan informaation esittämisessä	56
4.1.3. Juoniosa – yksi kertomus, kaksi kuvausta	60
4.1.3.1. Ensimmäinen kuvaus	61
4.1.3.2. Toinen kuvaus.....	63
4.1.4. Yhteenvetoa kerrontasekvenssistä.....	66

4.2. Kertojan katseen tehtävät kerronnan aikana.....	67
4.2.1. Tarkistuskatset – katse säätelemässä osallistumista tarinan vastaanottoon.....	68
4.2.2. Painottavat katset – juonen keskeisten elementtien korostaminen ..	74
4.2.3. Katseen tehtävät ja kerronnan vaihe	79
4.2.4. Poikkeustapaukset – kertojan katseen viipyminen kuulijassa	80
5. TULOKSET	84
5.1. Yhteenvetoa tutkimustuloksista	85
5.2. Huomioita vuorovaikutuksen multimodaalisuuden litteroinnista	89
6. LOPUKSI.....	90
LÄHTEET	92
LIITTEET	101

1. JOHDANTO

Eräänä sateisena lokakuun iltana istuin oluella kahden kaverini kanssa läheisessä anniskeluravintolassa. Illan edetessä ja tuoppien tyhjentyessä toinen kavereistani ryhtyi kertomaan tarinaa hurjilta nuoruusvuosiltaan, jolloin hän oli joutunut kahnauksiin virkavallan kanssa. Toinen kavereistani tunsu tarinan jo entuudestaan (itse asiassa hän ehdotti, että minunkin tulisi kuulla tarina), joten olin yksin tarinan pääasiallisena yleisönä. Minä näin tässä kuitenkin tilaisuuden testata ajatuksissa pyöriviä ”hypoteesejani” kehitteillä olevaa pro gradu -tutkielmaani varten ja päätin nopeasti tehdä Garfinkelin hengessä pienimuotoisen norminrikkomuskokeen.

Istumajärjestelymme oli sellainen, että tarinaa kertova ystäväni istui pöydän päässä, minä puolestani sivustalla. Hyvän kuulijan tavoin minun olisi tässä tilanteessa tullut kääntää ylävartaloani tai vähintäänkin päätäni tarinaa kertova ystäväni suuntaan, jotta olisin päässyt täysin nauttimaan hänen tarinastaan. Näin teinkin aluksi, mutta tarinan päästyä hyvään vauhtiin, käännyn pois päin ystävästäni, siemaisin kulauksen olutta ja jäin tuijottamaan tylsistyneen oloisena tuoppiini. Toimintani seuraamukset olivat dramaattisia ja välittömiä: tarinaa kertovan ystäväni alkoi takellella sanoissaan ja kerrontaan tuli taukoja eikä tarina enää edennyt. Uusien juonielementtien sijaan ystäväni alkoikin kerrata jo kertomaansa selittäen asiat entistä tarkemmin ja varmisti vielä, että olin ymmärtänyt kerrotun lisäämällä tarinaan sanoja kuten ”tietäkö?” ja ”kato”. Kun kaverini näin sitoutti minua entistä voimakkaammin kuulijaan rooliini, käänsin lopulta katseeni häneen ja tarinankerronta jatkuikin normaalisti, kunnes jälleen käännyn ja aloin sivellä hajamielisen oloisesti partaani. Jälleen kaverini kerronta alkoi takellella.

Toistin saman vielä useaan kertaan katsoen tarinankertoja-ystävääni vain pikaisesti aina välillä ja lopputulos toiminnastani oli, että kerronta epäonnistui täydellisesti. En tiedä olisiko tarinaa saatu milloinkaan päätökseensä, ellen olisi lopulta muistanut Harrén ja Secordin (1972, 101) ohjetta, jonka mukaan ”tieteellisissä tarkoituksissa koehenkilöitä tulisi kohdella kuin nämä olisivat inhimillisiä olentoja”, ja päättänyt, että nyt tämä saa riittää. Toimiani anteeksipyydellen kerroin siis ystävälleni, että tämä oli joutunut tahtomattaan koekaniinikseni ja loppuilta sujuikin huomattavasti rikkaamman vuorovaikutuksen merkeissä – ja sain lopulta kuulla ystäväni tarinankin kokonaisuudessaan.

Tämän tarinan opetus ei suinkaan ollut se, että kannattaa varoa ottamasta sosiaalipsykologian opiskelijaa läheiseen ystäväpiiriinsä, vaan tarkoitukseni oli osoittaa, miten keskeisessä asemassa sanaton viestintä on kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa ja miten kertoja ja kuulija yhdessä tekevät tarinan. Pieni empiirinen kokeiluni ei ehkä tuonut mitään uutta sosiaalipsykologiseen tietämykseen. Bavelas, Coates ja Johnson (2000) ovat esittäneet, että kertoja kertoo tarinansa vähemmän tarkasti koetilanteessa, jossa kuulijan ei anneta vapaasti antaa palautetta kuulemastaan. Ruusuvuori (2001) puolestaan on osoittanut, miten lääkärinvastaanotolla asiakkaan huolenkerronta vaikeutuu, jos lääkäri ei kohdista huomiotaan asiakkaaseen. *Kasvokkainen vuorovaikutus* onkin jatkuvaa, hetki hetkeltä etenevää yhteispeliä, jossa keskustelukumppanin jokainen aistittavissa oleva teko on potentiaalisesti merkityksellinen.

”Kun olen kasvokkain toisen kanssa, koen hänet elävässä nykyhetkessä. Minun ”tässä ja nyt” -koordinaattini asettuvat limittäin hänen vastaavien koordinaattiansa kanssa. Niin kauan kuin olemme kasvotusten, ilmaisumme ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Näen toisen hymyilevän, reagoivan otsani rypistymiseen lakkaamalla hymyilemästä ja jatkavan hymyilyään itseni jälleen hymyillessä. Jokainen ilmeemme suuntautuu toinen toisillemme, ja tämä ilmausten vastavuoroisuus on kummankin samanaikaisesti koettavissa. Tämä merkitsee sitä, että ollessamme kasvokkain koen toisen subjektiviteetin kaikessa ilmausten rikkaudessaan. On tietysti mahdollista, että tulkitsen väärin jotkut näistä ilmauksista [...] Silti yksikään toinen sosiaalisen vuorovaikutuksen muoto ei kykene tuottamaan vastaavaa määrää subjektiviteetin ilmauksia. Ollessamme kasvotusten toisen subjektiivisuus on korostuneesti ”lähellä”, mutta kaikki muut vuorovaikutusmuodot ovat tavalla tai toisella ”etäisiä.” (Berger & Luckmann 1994, 39-40.)

Yllä oleva sitaatti antanee jo jonkinlaisen kuvan siitä, millaisen ilmiömaailman kanssa tässä työssä ollaan tekemisissä. Kasvokkainen vuorovaikutus on täynnä pieniä yksityiskohtia ja merkkejä, joita tuskin edes tiedostamme arkisissa keskustelutilanteissa. Arkielämässä ihmiset lähettävät ja tulkitsevat viestejä pikemminkin kokonaisuuksina, eivätkä kiinnitä juurikaan huomiota osatekijöihin ja pieniin yksityiskohtiin, joista viestit muodostuvat (Bavelas & Chovil 2000, 167). Sanattoman viestinnän (nonverbal communication) erityispiirteet tulevatkin näkyviin, vasta kun kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta siirrytään johonkin ”etäisempään” vuorovaikutusmuotoon. Esimerkiksi

matkareitin opastaminen osoittautuu huomattavasti hankalammaksi puhelimen välityksellä kuin kasvokkain oltaessa, jolloin tilan ja suunnan osoittaminen käy helposti käsieleiden avulla. Tekstiviesteissä, Internetin chat-sivustoilla ja sähköposteissa, joissa tunteiden ilmaiseminen ei ole mahdollista äänenpainojen ja kasvojen ilmeiden välityksellä, käytetään yleisesti hymiöitä ja muita erikoismerkkejä emotionaalisten reaktioiden välityksessä (Kasesniemi & Rautiainen 2001, 179-180).

Vaikka kasvokkaisen vuorovaikutuksen ensisijaisuus muihin vuorovaikutuksen muotoihin on varsin laajalti hyväksytty vuorovaikutuksen tutkimuksen piirissä ja vuorovaikutusta on tutkittu paljon, on tutkimus usein keskittynyt joko viestinnän sanalliseen tai sanattomaan puoleen jättäen toisen lähes huomiotta. Siinä missä psykologit ja biologit ovat keskittyneet sanattoman viestinnän tutkimukseen, lingvistit ja sosiaalitieteilijät ovat korostaneet ihmisen kykyä symboliseen viestintään ja kieli on saanut keskeisen aseman tutkimuksessa. Sanallisen ja sanattoman tutkimuksen traditiot ovatkin eläneet pitkään erillään. (Segerstråle & Molnár 1997, 2-4.)

Sosiaalitieteissä sanaton viestintä on usein jäänyt jonkinlaisen apukanavan rooliin. Sosiaalinen konstruktionismi ja kielellinen käänne ovat tuoneet sosiaalipsykologiseen tutkimukseen diskursiivisia metodeja, jotka keskittyvät ennen kaikkea sanallisen ilmaisun tutkimiseen (ks. esim. Potter & Wetherell 1987; Billig 1987; Jokinen et.al. 1993). Keskustelunanalyttisessä lähestymistavassa on otettu mukaan myös kielen prosodiset elementit ja tavoitteena on ollut vuorovaikutuksen mahdollisimman tarkka kuvaus. Silti ilmehdintä ja elehdintä ovat jääneet usein vähemmälle huomiolle tutkimuksen keskittyessä kieleen ja vokaalisiin ilmiöihin (Bavelas ja Chovil 2000, 164). Kieli on määritelty nimenomaan puheen kautta ja sanaton viestintä on jäänyt määritelmän ulkopuolelle jonkinlaiseksi epäkieleksi. Sanaton viestintä (nonverbal communication) onkin usein käännetty ei-kielelliseksi viestinnäksi (ks. esim. Salo-Lee 1996; Salo 2000). Käännös on kuitenkin mielestäni harhaanjohtava ja tämän työn taustalla leijaileekin koko ajan kysymys siitä, mitä kieli ja vuorovaikutus oikeastaan ovat. Lähtökohtani on, että kieleksi nimitetty olio ei ole pelkkää ”tekstiä”, vaan kieli on eräänlainen joustava yleistyökalu, joka koostuu erilaisista aputyökaluista (vähän niin kuin sveitsiläinen linkkuveitsi, josta voidaan ottaa tarpeen tullen erilaisia teriä käyttöön) kuten puheesta, tauoista, eleistä, ilmeilystä, naurahduksista, katseen suuntauksesta ja niin edelleen. Näitä erilaisia kielen osatekijöitä ihmiset voivat joustavasti ottaa käyttöön ollessaan vuorovaikutuksessa keskenään.

Vasta viime vuosina sosiaalitieteissä on alettu puhua *multimodaalisesta vuorovaikutuksesta*, jossa vuorovaikutusta tarkastellaan eri viestintäkanavien yhteistoimintana (ks, esim. Enfield 2005, Stivers & Sidnell 2005.) Vuorovaikutuksen multimodaalisuutta tutkittaessa puhetta ei tarkastella muusta toiminnasta erillään olevana toimintona vaan osaviestinä, joka voidaan ymmärtää kunnolla vain tarkasteltaessa sitä yhdessä muiden kommunikatiivisten tekojen kanssa, joita puhuja on samanaikaisesti tehnyt. Suomessa tällaista tutkimusta on toistaiseksi tehty varsin vähän ja tutkimukseni suurin anti lieneekin tässä.

Kuten jo edellä on käynyt ilmi, tässä työssä kasvokkaista vuorovaikutusta tarkastellaan sen koko rikkaudessa, mitään piirteitä väheksymättä. Tämän tutkimuksen lähtökohtana on ottaa vakavasti keskustelunanalyysin perusoletus, että ”mitään vuorovaikutuksen yksityiskohtaa ei voida a priori pitää merkityksettömänä ja sulkea analyysin ulkopuolelle” (Heritage 1996, 236). Ensisijainen tavoitteeni on kuvata vuorovaikutustilanteet mahdollisimman tarkasti ja osoittaa, miten vuorovaikutuksen eri modaliteetit luovat yhdessä merkityksiä kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa. Teoreettista painolastia tulee väistämättä paljon, koska sanattoman viestinnän tutkimus ja diskursiiviset tutkimussuuntaukset ovat eläneet pitkään erillään toisistaan. Lisäksi sanattoman viestinnän tutkimus on pirstaloitunut edelleen eri osa-alueisiin, kuten eleiden- ja ilmeidentutkimukseen. Teoriaosiota olisi helppo karsia keskittymällä vain johonkin tiettyyn sanattomaan toimintaan, esimerkiksi käsieleisiin vuorovaikutuksessa, ja tutkia, mitä käsillä tehdään puheen tukena. Tämä ei kuitenkaan olisi tyydyttävä ratkaisu lähtökohtani kannalta. Tässä työssä ajatuksena onkin, että puhe ei ole mitenkään erityisessä asemassa vuorovaikutuksessa, vaan merkitys syntyy kaikkien vuorovaikutuksessa käytettävien elementtien yhteisvaikutuksesta.

Työssäni tarkastelen vuorovaikutuksen multimodaalisuutta suomalaisissa arkikeskusteluissa. Aineistoni koostuu viidestä videoidusta lounaskeskustelusta. Näistä olen poiminut tarinankerrontatilanteita ja työssäni tarkastelen, miten eri modaliteetit luovat merkityksiä kerronnan aikana. Kuten työn otsikostakin näkee, pääpaino on asetettu katseensuuntaukselle, ja analyysini jälkimmäinen osa käsittelee lähes yksinomaan katseen suuntausta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kohtelisin elehdintää tai ilmehdintää jotenkin vähäarvoisempana. Pikemminkin kyse on katseen erityisasemasta

sanattomassa viestinnässä: ilman katsetta ilmeillä tai eleillä ei olisi mitään vuorovaikutuksellista arvoa. Näkö on ihmisen tärkein aisti ja juuri keskustelukumppanin näkeminen tekee kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta erityisen vuorovaikutusmuodon (vrt. Berger & Luckmann -sitaatti yllä).

Koska en lähtökohtaisesti rajaa mitään vuorovaikutuskanavaa pois tutkimuksestani, on työmäärää ja tutkimusta rajattava muilla tavoin. Suurin rajaus on keskittyminen vain tarinankerrontaan. Tämä rajaus helpottaa työtä, koska tarinankerronta on usein selkeästi muusta keskustelusta erottuva vuorovaikutusjakso, jossa puhujan ja kuulijan roolit ovat selkeästi erotettavissa. Tutkimuskohteenani on siis vuorovaikutus tarinankerrontatilanteessa. Olen tarkoituksellisesti pitänyt tutkimuskysymykseni varsin ylimalkaisina koko tutkimusprosessin ajan ja lähtökohtanani on ollut tarkastella aineistoa avoimin silmin ilman ennakko-oletuksia siitä, millaisia ilmiöitä aineistosta *pitäisi* löytyä tai mitä *haluaisin* sieltä löytyvän. Analyysiluvun rakenne onkin analoginen tutkimukseni tekotavalle. Luvun ensimmäisessä osassa pyrin esittämään mahdollisimman tarkan kuvauksen yhdestä tarinankerrontasekvenssistä ja antamaan lukijalle jonkinlaisen käsityksen kasvokkaisen vuorovaikutuksen monimuotoisuudesta. Luvun jälkimmäisessä osassa erittelen tarkemmin kertojan katsekäyttäytymistä.

Onko tällaisella tutkimuksella sitten mitään yhteiskuntatieteellistä merkitystä? Ainakaan tutkimukseni ei tarjoa mitään uutta näkökulmaa ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen kysymykseen. Työni anti suuntautuu pikemminkin sosiaalipsykologialle kuin yhteiskunnalle. Tämä ei kuitenkaan tee työstäni mitenkään vähemmän tärkeää. Kuten sosiologi Georg Simmel (1950, 21-22) totesi *"if society is conceived as interaction among individuals, the description of the forms of interaction is the task of the science of society in its strictest and most essential sense."* Simmelin määritelmää seuraten työni on siis yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ytimessä.

2. TUTKIMUKSEN TAUSTAA

Tässä kappaleessa esittelen tutkimukseni teoreettista taustaa sekä määrittelen keskeisiä käsitteitä. Työni keskiössä on intersubjektiivisuus ja kasvokkainen vuorovaikutus. Erityishuomio on kohdistettu siihen, miten puheen *merkitys* rakentuu kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa sanojen ohella monista eri "ei-kielellisistä" piirteistä ja miten näitä eri

piirteitä on tarkasteltu aiemmassa tutkimuksessa. Lopuksi tarkastelen vielä tarinoiden tutkimuksen perinnettä sekä avaan tarinankerrontaan liittyviä keskeisiä käsitteitä.

2.1. Intersubjektiivisuus ja kieli

Tämän tutkimuksen keskeiset teemat liittyvät *intersubjektiivisuuden* ongelmaan. Heritage (1996, 65-67) määrittelee intersubjektiivisuuden vähintään kahden subjektin välillä vallitsevana asiintilana, jossa nämä subjektit kykenevät kommunikoimaan kokemuksistaan ja ympäristöstään, sekä ymmärtävät toisillaan olevan erilaisia intentioita, tavoitteita ja niihin liittyviä emootioita. Intersubjektiivisuuden katsotaan olevan perustana inhimilliselle sosiaalisuudelle ja vuorovaikutukselle. Ihmiset ovat merkityksiä antavia olentoja, jotka ymmärtävät ja tulkitsevat toisiaan ja ympäristöään jatkuvasti ja toimivat tämän tulkinta- ja merkityksenantoprosessin pohjalta. Schegloff (2006, 73-77) esittää, että intersubjektiivisuus voi olla mahdollista vain, jos ihmisten peräkkäiset vuorovaikutukselliset teot liittyvät toisiinsa tiettyjen joustavien sääntöjen avulla.

Jo fenomenologi Alfred Schütz pohti, miten sosiaalinen järjestys ja toisen ihmisen ymmärtäminen ovat ylipäättään mahdollisia, kun ihmisillä ei ole suoraa pääsyä toistensa *Lebensweltiin*, elämysmaailmaan. Ihmisten erilaiset kokemukset aiheuttavat väistämättä rajoituksia keskinäiselle ymmärrykselle eikä toisen ihmisen toiminnan subjektiivista merkitystä voi milloinkaan saavuttaa täydellisesti. Toisen ymmärtäminen on parhaassakin tapauksessa vain likimääräistä. (Heritage 1996, 54-55; 59-60.) Fenomenologisessa katsantokannassa tämä ei kuitenkaan ole ongelma, vaan oleellista on, että ihmiset *olettavat*, että heidän kokemuksensa ja käsityksensä maailmasta ovat keskenään samankaltaisia ja toimivat tämän oletuksen mukaan. Keskinäinen ymmärtäminen perustuu ”perspektiivien vastavuoroisuuden oletukselle”. (mt. 65-66.)

Fenomenologit tekevät vastaavanlaisen oletuksen myös kielen luonteesta (Heritage 1996, 65). Vaikka kunkin ihmisen kielenkäyttö muotoutuu aina yksilöllisten kokemusten kautta, kieli on läpeensä sosiaalinen ilmiö. Kieli nähdään perusluonteeltaan tyypittävänä, esikonstituoitujen tyyppien varastona ja sanoilla on vain likimääräinen suhde ilmiöihin ja olioihin, joita ne kuvaavat. Kaikki kielen ilmaukset ovat luonteeltaan *indeksikaalisia*. Kunkin sanan käyttöalueen rajat ovat avoimia ja neuvoteltavissa arjen puhetilanteissa. Näin kieliyhteisö jatkuvasti ylläpitää ja muokkaa kieltään. (mt. 145-148.) Koska sanojen ja

ilmausten merkityksiä ei ole ennalta määrätty, toimijoiden on ylläpidettävä yhteisymmärrystä koko ajan. *Kontekstuaalistamistyön* käsitteellä tarkoitetaan prosessia, jossa kuulijat suorittavat aktiivista kontekstualisointia ymmärtääkseen, mitä kuvaukset kussakin tilanteessa merkitsevät. Puhujat puolestaan luottavat siihen, että kuulijat suorittavat tällaista työtä, jotta heidän lausumansa olisivat järkeenkäypiä. (mt. 149.) Käyttöympäristönsä muokkaamana kuvaus on riittävä, jotta yhteinen ymmärrys voidaan tilanteessa saavuttaa. Intersubjektiivisuus mahdollistuu tällaisessa kontekstuaalistamisprosessissa, jossa kuvaus ja konteksti muovaavat toinen toistaan. (mt. 149-154.)

Uuspragmatistinen kielenfilosofia on mennyt tässä vielä askeleen pidemmälle julistaessaan, että kieltä ei ole (Davidson 1986, 446). Radikaalin teesin takaa paljastuu kuitenkin varsin schutzilainen tapa hahmottaa kieli arkisena työkaluna, joka parhaimmillaan mahdollistaa hetkellisen yhteisymmärryksen toimijoiden välillä. Davidsonille vuorovaikutus on prosessi, jota eivät ohjaa mitkään rationaaliset, pakottavat säännöt. Kielioppi ja sanakirjamerkitykset ovat vain tutkijoiden laatimia keinotuotteita, jotka eivät määrää puhetta. Intersubjektiivisuuden kannalta tällaisella säännöstöllä ei ole juurikaan merkitystä. Kieltä ei voi oppia, koska mitään etukäteen opeteltavaa, kielioppisäännöistä seuraavaa merkitystä ei ole olemassa. Merkitys on aina kontekstisidonnaista ja se syntyy siinä toiminnassa, jossa puhuja puhuu ja kuulija tulkitsee puhujan viestin. Kielikyky on Davidsonille vain kykyä ymmärtää toista ja tehdä itsensä ymmärretyksi ja *kielen* tilalle Davidson ehdottaa termiä *tilapäinen oletus* (passing theory). (mt. 444-446; ks. myös Seppänen 2004, 8.) *Tilapäinen oletus* on arvailua toisten ihmisten näkyvien ja kuuluvien merkkien tarkoituksesta. Vuorovaikutustilanteessa tällaisia oletuksia tehdään ja muokkaillaan koko ajan. Siksi ne ovat luonteeltaan tilapäisiä ja jatkuvasti muuttuvia. Davidsonin nominalistisessa katsantokannassa puhujan ja kuulijan keskinäinen ymmärrys on näin ollen vain hetkittäistä yhtymistä *tilapäisissä oletuksissa*. (mt. 442; 445.) Davidsonin mukaan tämä kuitenkin riittää. Yhteisymmärrykseen ei tarvita sääntöihin pohjautuvaa kieltä, vaan sen voivat saavuttaa yhtä hyvin kaksi eri kulttuurissa elävää, eri kieliä puhuvaa ihmistä kuin läheisesti toisensa vuosikymmeniä tuntenut aviopari. Puhe on työkalu, jonka funktio on toimeentulo elämismaailmassa ja ainoa puhetta ohjaava periaate on pragmaattinen: puheen on onnistuttava (Seppänen 2004, 43-44; 54). Toisin sanoen puhujan on valittava käyttämänsä merkit siten, että kuulija ymmärtää ne hänen tarkoittamallaan tavalla.

Davidson riisuu kielen säännöistä ja jäljelle jää vain tilanteesta toiseen vaihtuvaa arvailua. Myös fenomenologisen käsityksen ytimessä on ajatus sääntöjen riittämättömyydestä inhimillisen toiminnan selittäjänä ja ohjaajana. Vaikka sääntöjen olemassaoloa ei kiistetä, ne nähdään pikemminkin kielikompetenssiin liittyvänä, vuorovaikutuksen jäsentymistä säätelevänä joustavana normistona kuin kieltä itseään tiettyyn oikeaoppiseen muotoon kahlitsevana ilmiönä¹. Säännöt ovat avoimia ja joka tilanteessa uudelleen sovellettavia eivätkä ne koskaan määrittele täysin kattavasti jonkin teon luonnetta. (Hakulinen 1997b, 33; Heritage 1996, 124-127.) Puhtaan arvailun sijaan fenomenologia tarjoaa intersubjektivisuuden perustaksi yhteisesti jaettuja arkijärjen konstrukteja ja oletusta toimijoiden perspektiivien vastavuoroisuudesta. Kun Davidsonin (1986, 445) pyrkimyksenä on ”pyyhkiä pois raja kielitiedon ja muun tiedon väliltä” ja osoittaa, että ”kieli” on vain yksi toimeentulemisen keino muiden joukossa, Heritage (1996, 234) puolestaan esittää, että ”vuorovaikutuskompetenssin saavuttaminen ja sen myötä tuleva arkitiedon omaksuminen muodostavat lapsuuden sosiaalistumisen ytimen”. Erilaisista lähtökohdistaan huolimatta *tilapäinen oletus ja kontekstuaalistamistyö* ovat varsin läheisiä käsitteitä, joilla pyritään selittämään, miten toisen ihmisen ymmärtäminen on mahdollista. Kieli on joustava väline ja *merkitys* syntyy ilmauksen ja kontekstin yhteisvaikutuksesta vastaanottajan tulkinnassa (Hakulinen 1997a, 14.) *Intersubjektivisuus* mahdollistuu vain, kun toimijat tekevät keskustelukumppanien toiminnan perusteella koko ajan uusia oletuksia tilanteesta ja kanssatoimijoista ja toimivat oletustensa mukaisesti.

2.2. Etnometodologinen keskusteluanalyysi

Yhteistä edellä esitetyille näkemyksille kielen luonteesta on, että ne tarkastelevat kieltä arkisena ilmiönä, jota tavalliset ihmiset käyttävät jokapäiväisissä toimissaan. Kielen ensisijainen käyttömuoto on kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa. Kaikki muut vuorovaikutuksen muodot ovat tämän perustyyppin johdannaisia. (Stivers & Sidnell 2005, 1-2.) Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa kieli näyttäytyy jonain aivan muuna, kuin kielioppisääntöjen ja käsitteiden tiukkana järjestelmänä. Kuten edellä on käynyt ilmi, kielikompetenssi on pikemminkin jatkuvaa tulkintaa siitä, mitä tällä hetkellä on tekeillä.

¹ Esim. Goodwin (1979, 97-98) esittää, että arkinen puhe ei yleensä seuraa kielioppisääntöjä. Fenomenologisen keskusteluanalyysin näkökulmasta katsottuna keskeistä ei olekaan, onko jokin ilmaisu kieliopillisesti korrekti, vaan se, mitä tietynlaisella rakenteella tässä tianteessa tehdään (Hakulinen 1997b, 35).

Tällainen *luonnollisen kielen* hallinta onkin kasvokkaisen vuorovaikutuksen keskiössä (Heritage 1996, 156-157).

Etnometodologinen keskustelunanalyysi on fenomenologiseen perinteeseen pohjautuva teoreettis-metodologinen lähestymistapa, jonka tehtävänä on ”paljastaa intersubjektiivisuuden arkkitehtuuri” (Heritage 1996, 249). Keskustelunanalyysin lähtökohtana on että 1) vuorovaikutus on rakenteellisesti järjestäytyntä, 2) osallistuessaan vuorovaikutukseen asianosaiset ottavat huomioon kontekstin ja 3) nämä kaksi piirrettä läpäisevät vuorovaikutuksen yksityiskohtia myöten niin että mitään yksityiskohtaa ei voida *a priori* sivuuttaa järjestymättömänä, sattumanvaraisena tai irrelevanttina (mt. 236).

Keskustelunanalyttinen tutkimus on varsin kattavasti esittänyt, miten keskustelu perustuu *vuorottelulle* ja keskusteluun osallistumista säädellään universaalisti *vuorottelusääntöjen* avulla (ks. Sacks et. al. 1974). Vuorottelusäännöt määrittelevät, miten puheenvuoro on mahdollista ottaa ja milloin vuoro päättyy (mt. 703-705). Puheenvuoro koostuu minimissään yhdestä vuoronrakenneyksiköstä (VRY), mutta vuorot voivat olla myös useamman VRY:n mittaisia. Siirtymän mahdollistava kohta (SMK) on paikka, jossa vuoro voi vaihtua. SMK:n lähestyminen on tulkittavissa usein puheen kieliopillisista ja prosodisista² seikoista. Puhujan vaihdos voidaan osoittaa myös katseella. Normaalissa vuorottelussa vuoron vaihtuminen tulee relevantiksi jokaisessa siirtymän mahdollistavassa kohdassa. (Hakulinen 1997b, 41-42.) Tarinankerronnalle sen sijaan on tyypillistä *moniosainen vuoro* (multi unit turn). Kerronnan ajaksi normaalista vuorottelusta poiketaan ja kertojalle annetaan lupa puhua yli vuororajojen. (Sacks 1974, 337.)

Vuorottelun perustana on myös, että seuraavassa vuorossa esiintyy aina tulkinta edellisestä vuorosta (Sacks 1974, 728; Heritage 1996, 251). Jokainen vuoro muotoillaan vastineeksi edeltäneelle vuorolle ja vastaavasti jokainen vuoro synnyttää odotuksen sille, millainen seuraavan vuoron tulisi olla. Näin keskustelu jäsentyy *sekventiaalisesti*. Yksinkertaisimmillaan keskustelun sekventiaalinen jäsentyminen näkyy *vieruspareissa*, jossa tietynlainen etujäsen vaatii tietyn jälkijäsenen tai jälkijäsenten joukon. Esimerkiksi

² Prosodially tarkoitetaan sanojen painotuksen ja ajoituksen, sanan osien pituuden, äänen sävyn ja korkeuden sekä sävelkulun ja intonaation avulla tuotettuja vuorovaikutuksellisia elementtejä.

kysymykseen annetaan vastaus ja tervehdykseen vastataan tervehdyksellä. Heritage (mt. 257) toteaa, että ”keskustelua jäsentää yleinen, puhujien ja kuulijoiden jakama olettaus, että heti jonkin lausuman jälkeen sijoitetut lausumat on ymmärrettävä vastaukseksi tai väljemmin ottaen suhteessa tähän edelliseen lausumaan. Tämä olettaus tarjoaa viitekehysten, johon puhujat voivat nojata *sijoittaessaan* sanansa ja puheenvuoronsa tavalla, joka antaa niille *merkityksen* toimintona.” Juuri toimintojen peräkkäisyys mahdollistaa intersubjektivisuuden. Keskustelijat kokevat ymmärtävänsä toisiaan, kun keskustelukumppanin vastine omaan edelliseen vuoroon on odotetun kaltainen. Myös muut keskusteluanalyysin löytämät järjestyneisyyden muodot, kuten preferenssi-³ ja korjausjäsenitys⁴ edesauttavat yhteisymmärryksen luomista ja ylläpitoa. Schegloff (2006, 79) esittääkin, että korjausjäsenitys on keskeisin intersubjektivisuuden takaava vuorovaikutusta ohjaava tekijä.

Kontekstilla on keskusteluanalyttisessä tarkastelussa kaksinainen asema. Jokainen kommunikatiivinen toiminto on sekä kontekstin muokkaamaa että kontekstia uudistavaa (Heritage 1996, 278-279). Yksittäistä toimintoa ei voida riittävästi ymmärtää ilman kontekstia, jossa se esiintyy. Siksi se on kontekstin muokkaama. Toisaalta jokainen toiminto muodostaa myös välittömän kontekstin seuraavalle toiminnolle uudistaen näin kontekstia. (mt. 236-237; 278-279.)

Keskusteluanalyysin kolmas lähtökohta, *ettei mitään yksityiskohtaa tule pitää lähtökohtaisesti merkityksettömänä tai sattumanvaraisena*, on tärkeä tälle työlle. Tämän tutkimuksen lähtökohtana on analysoida mahdollisimman tarkkaan vuorovaikutuksen pienimmätkin yksityiskohdat ja ottaa huomioon myös usein vähemmälle huomiolle jääneet vuorovaikutuksen osa-alueet. Vaikka keskusteluanalyttinen tutkimusmetodi on omimmillaan kasvokkaisen vuorovaikutustilanteen analysoinnissa, on tutkimus usein keskittynyt vain kielen vokaaliseen puoleen⁵ jättäen vuorovaikutuksen muut piirteet, kuten eleet ja ilmeet vähemmälle huomiolle (mt 234-235). Vasta viime vuosina on noussut esiin

³ Preferenssijäsenitys liittyy vieruspareihin. Etujäsen voi olla muotoiltu siten, että jälkijäsen valikoituu tietystä vaihtoehtojoukosta. Esimerkiksi kutsuun on preferoitua vastata myöntävästi, kun taas kutsun torjuminen tai vastaamatta jättäminen ovat preferoimattomia vaihtoehtoja. (Tainio 1997, 93-94.)

⁴ Korjausjäsenityksen avulla keskustelijat käsittelevät puhumisessa, puheen kuulemisessa ja ymmärtämisessä esiintyviä ongelmia (ks. Sorjonen 1997).

⁵ Kielen vokaalisella puolella tarkoitin tässä sanojen ja lauserakenteiden ohella myös puheen paralingvistisia ominaisuuksia, kuten äänen korkeutta ja voimakkuutta, intonaatiota, sanattomia äännähdyksiä, huokauksia, yskähdyksiä, naurahduksia jne. Ks. Burgoon et.al. (1996, 58-59), jotka käyttävät paralingvistisistä toiminnoista termiä *vocalics*.

”kielellisten” ja ”ei-kielellisten” tekojen yhteispeliä korostavia suuntauksia (ks. esim. Bavelas & Chovil 2000; Sidnell & Stivers 2005). Tässä tutkimuksessa *kieli* nähdään kokonaisvaltaisena ilmiönä, johon kuuluvat puheen ohella elehdintä, ilmeet ja muu sanaton viestintä. McNeill (1985, 351) on esittänyt, että eleet ovat aivan yhtä keskeinen osa kieltä kuin sanat ja kutsuu eleitä *manuaalisiksi symboleiksi*. Ero sanoihin (eli auditiivisiin symboleihin) on vain viestintäkanavassa. Molemmat ovat silti yhtä lailla osa sitä kieltä, jota kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa käytetään, eikä kumpaakaan voi jättää huomiotta jos halutaan ymmärtää viestin merkitys. Bavelas (1994, 205) huomauttaakin, että 1) eleet tuovat oman panoksensa viestin merkitykseen ja 2) niiden merkitys on ymmärrettävissä suhteessa siihen kokonaisuuteen, jonka osina ne toimivat. Aivan kuten sanat, myös sanaton toiminta muokkaa vuorovaikutuksessa välitöntä tilanteista kontekstia ja on välittömän kontekstin muokkaama.

2.3. Multimodaalinen vuorovaikutus

Merkityksen rakentuminen puheen ja sanattoman viestinnän yhteisvaikutuksessa tunnettiin jo antiikissa. Antiikin suuret reetorit Cicero ja Quintilianus jakoivat puheen esittämisen (pronuntiatio/aktio) kahteen osaan: ääneen (vox) ja liikkeeseen (motum), joiden hallinta takasi puheen onnistumisen. (Kendon 2004, 17.) Etenkin katseen suuntaus, käsieleet ja äänenhallinta olivat tärkeitä ominaisuuksia puheenpitämisessä (Aulanko 1999, 337). Vaikka antiikin tietämys ei ole kokonaan unohtunut ja myös nykyaikaiset retoriikan oppaat antavat samoja neuvoja kuin antiikin mestarit, ovat modernissa tieteellisessä tutkimuksessa sanallisen ja sanattoman tutkimuksen perinteet erkaantuneet kauas toisistaan. Ilmeiden ja eleiden tutkimuksessa on ollut pitkään vallalla biologis-psykologinen suuntaus, kun taas puhutun kielen tutkimus on ollut humanistien ja sosiaalitieteilijöiden aluetta. Tämä jako kuvastaa laajemminkin ns. kahden kulttuurin olemassaoloa tieteessä (ks. Snow 1993) ja keskustelu eri traditioiden välillä on ollut vähäistä. Viime aikoina eri tutkimustraditiot ovat kuitenkin lähentyneet toisiaan, ja Segerstråle & Molnár (1997, 2) pitävätkin sanatonta viestintää niin sanottuna puuttuvana renkaana (missing link) sosiaalitieteiden ja luonnontieteiden välillä. Vuorovaikutuksen tutkimuksessa on alettu puhua *multimodaalisesta vuorovaikutuksesta* ja tutkimuksen huomio on keskittynyt myös vuorovaikutuksen näkyviin piirteisiin. (ks. esim. Enfield 2005; Stivers & Sidnell 2005; Mondada 2006). *Multimodaalinen vuorovaikutus* eroaa käsitteenä *sanattomasta viestinnästä* (*nonverbal communication*) huomattavasti. Sanaton viestintä on laaja-

alaisempi käsite, jonka piiriin kuuluvat myös sellaiset ilmiöt kuin pukeutuminen, kehon koristelu ja erilaiset statusesineet (vrt. Burgoon et. al. 1989, 10). Multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimus jättää tällaiset ilmiöt vähemmälle huomiolle ja keskittyy vuorovaikutuksen mikrotason ilmiöihin eri viestintäkanavien, eli modaliteettien, yhteistoimintana.

Vuorovaikutuksen tarkastelu eri vuorovaikutuskanavien yhteistoimintana antaa merkityksen muotoutumisesta vuorovaikutusprosessissa varsin erilaisen kuvan kuin pelkästään puheen analyysiin perustuvassa tarkastelussa. Keskiössä on ajatus, että eri modaliteetteja tulisi kohdella analyysissa keskenään lähtökohtaisesti samanarvoisina, vaikka niiden tavat luoda merkitystä ovatkin erilaisia (Stivers & Sidnell 2005, 2). Päähuomio on kiinnitetty visiospatiaaliseen ja vokaaliseen modaliteettiin. *Vokaalisella modaliteetilla* tarkoitetaan ääneen tuotettuja viestejä ja Stivers & Sidnell (mt, 3) jakavat sen vielä sanastoon ja kielen rakenteeseen liittyvään leksiko-syntaktiseen sekä äänen piirteisiin liittyvään prosodiseen kanavaan. *Visiospatiaalinen modaliteetti* puolestaan sisältää eleet, ilmeet, vartalonasennot ja katseen suuntauksen. Usein puhutaan ”ruumiinkielestä”. Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, tutkimuksessa vuorovaikutuksen eri modaliteetteja on usein tutkittu toisistaan erillään: siinä missä monet diskursiiviset tutkimusmenetelmät ovat tarkastelleet kieltä puhuttuna tai kirjoitettuna tekstinä ja jättäneet sanattomat piirteet puhetta tukevan apukanavan rooliin tai jopa kokonaan analyysin ulkopuolelle⁶, sanattoman viestinnän tutkimuksen piirissä on usein keskitytty vain eleiden ja ilmeiden kuvailemiseen sellaisenaan vailla tarkkaa vuorovaikutuksellista kontekstia, jossa ne esiintyvät (esim. Ekman 1972; Hall et. al. 2001; Macrae et. al. 2002; Hess et. al. 2004; 2007) Vuorovaikutuksen multimodaalisuutta tarkasteltaessa keskeistä on, miten eri modaliteetit toimivat yhdessä. Bavelas ja Chovil (2000) esittävät, että kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa eri kanavat toimivat saumattomassa yhteistyössä puhujien tuottaessa merkityksiä. Puhetta ei voida eristää muusta vuorovaikutuksesta, vaan se on osa kokonaisuutta, jossa on sekä vokaaliset että visiospatiaaliset modaliteetit ovat yhtäaikaaisesti käytössä. Vaikka viestintäkanavat voidaankin analyyttisesti erottaa toisistaan, vuorovaikutustilanteessa ollessaan toimijat itse eivät tee eroa kuuluvan ja

⁶ Esimerkiksi Jokinen, Juhila & Suoninen (1993) ottavat kyllä ”ei-kielelliset” toiminnot huomioon teoksensa teoreettisessa osassa (27, 30-31), mutta empiirinen osio sivuttaa nämä teemat kokonaan keskittyen vain sanojen lauserakenteiden analyysiin.

näkyvän viestintäkanavan välillä, vaan lähettävät ja tulkitsevat viestejä kokonaisuuksina suhteessa meneillään olevaan toimintaan. (mt. 163-164.)

Ajoitus on keskeisessä asemassa vuorovaikutuksen multimodaalisuutta tarkasteltaessa, sillä viestin *merkitys* syntyy samaan aikaan eri kanavilta lähetettyjen osaviestien summana. Ajoitus on eräänlainen metakommunikatiivinen työkalu, jolla toimijat osoittavat, mitkä elementit kuuluvat yhteen. (mt. 184-186). Eleidentutkija McNeill (2005, 18-22) puhuu lähes runollisesti *kielen ja kuvakielen dialektiikasta* ja esittää, että yhtäaikaaisesti esiintyvät ele ja puhe luovat merkityksiä yhdessä. Vaikka ele ilmaiseekin usein saman perusidean kuin sen yhteydessä esiintyvä puhe, se ei silti palaudu puheeseen, vaan pikemminkin täydentää sitä. Arkinen puhe käyttää hyväkseen kaikkia keinoja lisätäkseen ymmärtämisen todennäköisyyttä. Eri modaliteettien integroituminen yhdeksi viestiksi näkyikin parhaiten juuri siinä, miten eleet ja ilmeet on ajoitettu yhteen vastaavien puheen yksiköiden kanssa. (Chovil & Bavelas 2000, 186.) McNeill (1985, 369-371) esittää, että ele ei juuri koskaan ylitä lauserajoja. Myös Schegloff (1984) on huomionnut, miten eleet ajoitetaan yhteen puheenvuoron aloituksen kanssa. Goodwin (1981, 29) esittää kuitenkin toisenlaisen huomion todetessaan, että puhuja saattaa ajoittaa eleensä myös siten, että se ylittää vuoron rajan. Tällainen ele ”rakentaa sillan” vuorojen väliin ja osoittaa muille toimijoille, että puhuja ei aio antaa vuoroa, vaikka vuoro onkin syntaktisesti täysi.

Eri modaliteettien yhteistyön kannalta merkittävää on niiden erilainen suhde aikaan. Siinä missä puhuttu kieli (leksiko-syntaktinen kanava) on luonteeltaan lineaarinen, muut kanavat ovat *välittömiä*, eivätkä vaadi samanlaista yksittäisten semanttisten elementtien peräkkäistä järjestelemistä. Eleet, ilmeet ja äänenpainot voidaan sijoittaa nopeasti ja tarkasti tiettyyn kohtaan puhetta ja ne saavat merkityksensä tässä yhteydessä. (Sidnell & Stivers 2005, 9-10; McNeill 2005, 91; Bavelas & Chovil 2000, 166.) Ekman (1992, 185) esittääkin, että kasvojenilmeiden vuorovaikutuksellinen ilmaisuvoima selittyy juuri niiden nopeudella. Ruusuvuori ja Peräkylä (2009; ks. myös Peräkylä & Ruusuvuori 2006) ovat tutkineet kasvojenilmeiden ajoitusta suhteessa puhuttuun ja esittävät, että ilmeet toimivat joustavana vuorovaikutuksellisenä resurssina, joilla toimijat voivat paitsi pitää yllä myös nopeasti korjata tilanteista yhteisymmärrystä. Vaikka ilmeet ovat kietoutuneet yhteen niiden kanssa esiintyvien sanojen kanssa, niitä ei ole liimattu tiukasti kiinni sanoihin, vaan ilmeillä voidaan venyttää puheenvuoron rajoja.

Välittömän käyttöönoton ohella on huomioitava, että kanavat ovat tietyiltä osin *keskenään vaihdettavia*. Vuorovaikutus on opportunistista ja käyttää hyväkseen niitä keinoja, jotka kulloinkin ovat saatavilla. Vaikka jotkin kanavat soveltuvat paremmin tietynlaisen informaation välittämiseen kuin jotkut toiset, samaan lopputulokseen voi päästä monin eri tavoin. Esimerkiksi suunnan osoittaminen on helppoa tehdä kädellä, mutta käsien ollessa sidotut, asiaa voi esittää myös pään tai silmien liikkeellä tai sanoin selittämällä. Halutessaan painottaa sanomaansa puhuja voi yhtä hyvin nojautua koko vartalollaan eteenpäin, kohottaa kulmakarvojaan, tehdä painottavia käsieleitä tai hidastaa puhettaan ja muuttaa puhekorkeutta. Viesti on silti suunnilleen sama, vaikka käytetty kanava muuttuu. (Bavelas & Chovil 2000, 187-188.)

Vaikka lähtökohtani on, että kanavat toimivat saumattomassa yhteistyössä ja viestin *merkitys* syntyy kanavien yhteistyön tuloksena ilman, että toimijat huomioisivat, mikä informaatio miltäkin kanavalta tulee, analyttisesti kanavat ovat erotettavissa toisistaan. Tarkastelen seuraavassa kanavia ensin erikseen ja esittelen, millaista tutkimusta eri kanavien tehtävistä ja toiminnasta vuorovaikutuksessa on tehty.

2.3.1. Vokaalinen modaliteetti

Vokaalinen modaliteetti viittaa puheen ohella myös muuhun ääneen tuotettuun viestintään. Luonnollisen kielen luonnetta olen käsitellyt jo aiemmin, ja tässä leksiko-syntaktinen kanava jääkin vähemmälle huomiolle. Tarkastelussa on ennen kaikkea prosodinen kanava. Karlsson (1998, 10) tiivistää äänellisiä ilmaisukeinoja seuraavasti:

”Äänellä ilmaistaan ensi sijassa sanallisen viestin foneettiset piirteet kuten äänneet, painotus ja intonaatio. Tahattomasti ääni viestii usein lähettäjän tunne-, terveyden- ja muista tiloista (nauraminen, yskiminen, kuorsaaminen, nuhainen ääni jne.). Äänen korkeus ja voimakkuus voivat kertoa monenlaisia puhujan tunnetiloista (onnesta, pelosta, yllättymisestä, inhosta ym.) sekä hänen suhtautumisestaan vastaanottajaan, persoonallisuudestaan, iästään ja sukupuolestaan. Tällaiset äänelliset piirteet eivät ole varsinaisesti kategorisoituneet kielijärjestelmään. Ne esiintyvät verbaalisten aineiden ohessa, tietenkin kietoutuneena samaan puhesignaaliin.”

Keskustelunanalyttinen tutkimus on usein keskittynyt juuri vokaalisen modaliteetin tarkasteluun. Semanttisten piirteiden ohella huomiota on kiinnitetty myös prosodiaan ja muihin äänellisen ilmaisun keinoihin. Ajatus, ettei pienintäkään vuorovaikutuksen yksityiskohtaa tule sivuttaa, näkyy jo keskustelunanalyysin litterointikäytännöissä, joissa puheen piirteitä pyritään kuvaamaan mahdollisimman tarkasti.⁷ Esimerkiksi äänen korkeutta ja nopeutta vaihtelemalla puheen tiettyjä elementtejä voidaan painottaa. Intonaation vaihtelulla voidaan osoittaa vuoron päätyminen (Sacks et. al. 720-723). Itsekeskeytyksillä, tauoilla ja sanahauilla on myös omat vuorovaikutukselliset tehtävänsä (ks. esim. mt. 714-715; Goodwin 1981, 61-69). Haakana (1999, 38-39 & 135) puolestaan on tarkastellut naurun tehtäviä vuorovaikutuksessa ja esittää, että naurua käytetään paitsi osoittamaan samanmielisyyttä ja yhteenkuuluvuutta myös lieventämään negatiivisia ja ongelmallisiksi koettuja tilanteita.

Tarinankerronnassa paljon käytetty äänellinen tehokeino on suoran lainauksen esittäminen jonkin tarinan hahmon puheesta. Tällaista *referointia* käytetään erityisesti tarinan keskeisten käännekohtien ja loppuhuipennuksen aikana. (Meyes 1990, 326). Usein referointi tehdään multimodaalisesti. Kertoja ei ainoastaan toista hahmonsa sanoja, vaan jäljittelee myös tämän äänenpainoja ja -sävyjä. Samoin kertoja saattaa referoinnissa käyttää visiospatiaalisia keinoja ja esittää referoitavan ilmeitä, eleitä tai muita liikkeitä. (Niemelä, tulossa.) Tarinan dramatisoinnin ohella referointi tarjoaa puhujalle keinon myös oman asennoitumisen osoittamiseksi kerrottua kohtaan. Referoinnilla voidaankin kutsua keskustelukumppania samanmielisyyteen (Niemelä 2005, 216; ks. myös Tracey 2002, 157). Hahmon multimodaalisella referoinnilla voidaan tuoda esiin esimerkiksi tämän epämiellyttäviä piirteitä ja näin puhuja voi tuoda esiin oman mielipiteensä referoidun henkilön toimista.

2.3.2. Visiospatiaalinen modaliteetti

Visiospatiaalinen modaliteetti sisältää kasvokkaisen vuorovaikutuksen näkyvät piirteet, kuten eleet, ilmeet, vartalonasennot ja katseen suuntauksen. Bavelas ja Chovil (2000) esittävät, että kaikki liikkeet eivät suinkaan ole merkityksellisiä ja vuorovaikutusta analysoitaessa tulisi tehdä selkeä ero vuorovaikutuksellisesti merkityksellisten eleiden ja

⁷ Keskustelunanalyttisistä litterointikäytännöistä: ks. Seppänen 1997a, 22-26.

muiden fyysisten liikkeiden välillä. Vuorovaikutuksellisesti merkityksellisillä eleillä eli *näkyvillä merkitysvälitteisillä teoilla* (visible acts of meaning) he tarkoittavat: 1) kommunikatiivisia kasvojen ilmeitä ja kasvoilla näkyviä reaktioita, 2) keskusteluun viittaavia käsieleitä ja 3) muita kommunikatiivisia vartalon liikkeitä (mt. 165-166). Näkyvät merkitysvälitteiset teot (jatkossa NMT) ovat käytössä vain kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa, jossa toimijat voivat kuulla ja nähdä toisensa. NMT:jen määritelmän ulkopuolelle jäävätkin kaikki sellaiset toiminnot, jotka ovat liian pieniä paljain silmin havaittaviksi (vaikka elektromyografi ne paljastaisikin). Samoin yleinen fyysinen olemus, tahdosta riippumattomat liikkeet (esim. hengitys, aivastaminen) ja sellaiset tahdonalaiset teot, joilla on selkeästi jokin muu kuin vuorovaikutuksellinen merkitys (esim. juominen, itsensä raapiminen) eivät kuulu määritelmällisesti NMT:jen piiriin. (mt. 166.) Vaikka monilla teoilla on sekä viestinnällisiä että muita tehtäviä, nämä merkitykset eivät ole toisensa poissulkevia. Esimerkiksi ilmeellä voi olla tietyissä tilanteissa myös intrapsyykkisiä tehtäviä, mutta monissa tutkimuksissa on osoitettu, että ilmeet ovat huomattavasti yleisempiä ja ne esitetään voimakkaammin, kun muita ihmisiä on läsnä. Tällaiset tulokset osoittavat, että niillä on myös vuorovaikutuksellinen tehtävä⁸. (mt. 168-171.) Bavelas ja Chovil huomauttavat, että vuorovaikutuksen tutkimuksen näkökulmasta NMT:t ovat *symboleja*, joilla on oma informatiivinen merkityksensä. Siksi niitä tulisi myös analysoida sellaisina. Jokaisen toiminnon vuorovaikutuksellinen merkitys voidaan osoittaa välittömän kielellisen kontekstin avulla ja vuorovaikutuksen analyysin keskiössä tulisikin olla viestien auditiivinen ja visuaalinen rakentuminen. (mt. 175.)

Ekman ja Friesen (1969, 63-84) puolestaan jakavat visiospatiaaliset toiminnot viiteen pääluokkaan: *emblemeihin* (emblems), *säätelijöihin* (regulators), *emootioilmauksiin* (affect displays), *illustraattoreihin* (illustrators) ja *mukauttaviin liikkeisiin* (adaptors). Näistä *emootioilmaukset* ovat pääasiassa kasvojen ilmeitä, *embleemit* ja *illustraattorit* puolestaan eleitä. Ero embleemien ja illustraattoreiden välillä juontuu niiden suhteesta puheeseen. *Embleemit* ovat symbolisia merkkejä, joilla on tarkka ja vakiintunut merkitys, jonka kaikki (ala)kulttuurin edustajat tunnistavat. Tyypillisiä embleemejä ovat esimerkiksi keskisormen näyttäminen tai pään pudistaminen. Embleemien käyttökelpoisuus on siinä, että ne ovat itsenäisiä symboleja, jotka eivät tarvitse sanoja avukseen, kun taas *illustraattoreilla* ei ole

⁸ Viime kädessä se, mikä toiminto lasketaan kommunikatiiviseksi teoksi, on kiinni tutkijasta. Bavelas ja Chovil (mt. 175) esittävätkin, että yksittäinen teko voidaan luokitella merkitykselliseksi, jos analyysoija kykenee 1) tunnistamaan viestin reliaabelisti tai 2) osoittamaan, että vuorovaikutustilanteen toinen osapuoli ymmärsi teon kommunikatiivisena. Näihin ongelmiin palaan luvussa 3.

juurikaan merkitystä irrallaan sanoista. Illustraattorit ovat spontaaneja eleitä, jotka esiintyvät lähes yksinomaan puheen seurana ja kuvittaen sanottua. (Ekman 1985, 101-105.) Ekman ja Friesen jakavat illustraattorit vielä kuuteen alaluokkaan, jotka ovat olleet lähtökohtana myöhemmille yrityksille luokitella eleitä (vrt. McNeill 1992, 75-76). *Säätelijät* ovat moninaisia vuorovaikutuksen säätelyyn ja ylläpitoon käytettyjä liikkeitä, *mukauttavat liikkeet* puolestaan vuorovaikutukselle usein merkityksettömiä toimia, jotka palvelevat yksilön fysiologisia ja psyykkisiä tarpeita (esimerkiksi itsensä raapiminen) (Ekman & Friesen 1969, 82-84).

Kendon (2005, 102) kritisoi Ekmanin ja Friesenin jaottelun perusteita. Säätelijät ovat hajanainen joukko eri vartalonosilla suoritettuja liikkeitä, jotka erotetaan omaksi ryhmäkseen tehtävänsä perusteella, kun taas embleemit ja illustraattorit määritellään sen mukaan miten vakiintuneita eleet ovat ja millaisessa suhteessa ne ovat meneillään olevaan puheeseen. Moninaisten kriteerien seurauksena koko jaottelulta katoaa pohja. Esimerkiksi hymy on emootioilmaus, mutta monissa kulttuureissa hymyä käytetään tietynlaisissa sosiaalisissa tilanteissa vakiintuneena merkinä, eli embleeminä. Myös säätelijöiden ryhmään liittyy monenlaisia ongelmia ja Ekman ja Friesen itsekin toteavat, että lähes kaikella toiminnalla on myös vuorovaikutusta sääteleviä tehtäviä. (mt. 97-98.)

Ekmanin ja Friesenin funktionaalinen jaottelu ei siis näytä tarjoavan varteenotettavaa vaihtoehtoa Bavelasin ja Chovilin semanttisemmalle lähestymistavalle visiospatiaalisen modaliteetin kokonaiskentän hahmottamiseksi. Seuraankin tarkastelussani Bavelasin ja Chovilin yleisluontoista jakoa käsieleisiin, kasvojenilmeisiin ja muihin kommunikatiivisiin vartalonliikkeisiin. Kommunikatiivisiin vartalonliikkeisiin olen ottanut mukaan vartalonliikkeet, katseensuuntauksen ja sellaiset pään liikkeet, jotka eivät ole ilmeitä. Ekmanin ja Friesenin luokittelun merkitys tulee näkyviin lähinnä käsieleitä käsittelevässä kappaleessa, jossa etenkin McNeillin elejaottelu pohjautuu osittain Ekmanin ja Friesenin luokitukseen.

2.3.2.1. Käsieleet

Eri tutkijat ovat jaotelleet eleitä hyvinkin eri tavoin ja käsitteiden kirjo eleiden luokittelussa on moninaista, mutta joitain yhtäläisyyksiä löytyy. Esimerkiksi ero puheen yhteydessä käytettäviin spontaaneihin eleisiin ja puheesta irrallisiin, itsenäisiin eleisiin eli embleemeihin, on varsin yleisesti hyväksytty (ks. Esim. McNeill 2005, 12; Bavelas 1994, 209; Kendon 1986, 7; Ekman 1985, 101-105). Suurimmat erot tulevat siinä, luokitellaanko eleitä niiden muodon vai funktion perusteella. McNeill (1992, 37) on esittänyt, että eleitä tulisi tarkastella jatkumona, jonka toisessa päässä on puheen ohella esiintyvä spontaani ad hoc – elehdintä ja toisessa päässä konventionalisoitunut viittomakieli. Tämä McNeillin *Kendonin jatkumoksi* nimeämä malli on esitetty kuviossa 2.1. Kun Kendonin jatkumossa siirrytään vasemmalta oikealle, tapahtuu muutosta kolmella eri tasolla: 1) eleiden kanssa esiintyvä puhe vähenee, 2) kielen kaltaiset ominaisuudet lisääntyvät ja 3) spontaanit ja idiosynkraattiset eleet korvautuvat sosiaalisesti jaetuilla merkeillä.

Kuvio 2.1. Kendonin jatkumo (Mc Neill 1992, 37).

Elehdintä → *Kielen kaltaiset eleet* → *Pantommi* → *Embleemit* → *Viittomakieli*

McNeill (2005, 12) tekeekin eron viittomien, embleemien, ja spontaanin elehdinnän kesken. Embleemit ovat osa sosiaalista koodistoa, mutta ne eivät ole täysin strukturoituneet kieleksi. Kuitenkin embleemit ovat monessa mielessä sanojen ja fraasien kaltaisia. Ne opitaan täsmällisinä symboleina ja niitä käytetään kuin puhuttuja fraaseja. Embleemejä ei kuitenkaan yhdistellä peräkkäisiksi ketjuiksi, kuten puhuttuja sanoja tai viittomakielen viittomia. Onkin huomattava, että vaikka embleemit ovat kokonaisia puheakteja itsessään, eivätkä tarvitse puhuttuja sanoja avukseen, niiden käyttö on rajoittunut tiettytyypisiin toimintoihin kuten tervehdyksiin, loukkauksiin ja uhkauksiin. Spontaaniiin elehdintään verrattuna embleemit ovat kuitenkin vakiintuneita symboleja, joita tulee McNeillin mukaan tarkastella erilaisin kriteerein. Embleemit ovat kulttuurisidonnaisia toisin kuin spontaani elehdintä, joka on lähes universaalialia. Lisäksi embleemeillä on tietyt standardit, joiden mukaan ne tulee tehdä. (McNeill 1992, 56; 59.) Esimerkiksi etu- ja keskisormen nosto V-kirjaimen malliseksi merkiksi saa Brittein saarilla täysin eri merkityksen riippuen siitä, onko käsi kohotettu ilmaan kämmenselkä vai kämmen eteenpäin käännettynä.

Tutkimustyössään McNeill on keskittynyt *spontaaniin elehdintään*, jonka hän on luokitellut viiteen eri kategoriaan. 1) *Deiktiset eleet* ovat erilaisia osoittavia eleitä, joiden avulla asioita voidaan osoittaa suuntaa ja viitata sekä ympäristön konkreettisiin esineisiin ja tapahtumiin että vain abstraktisesti läsnä oleviin asioihin. 2) *Ikoniset eleet* liittyvät suoraan puheen sisältöön. Niiden avulla esitetään ja jäljitellään puheessa esiintyviä asioita ja esineitä. 3) *Metaforiset eleet* muistuttavat ikonisia eleitä, mutta kuvatut asiat ovat luonteeltaan abstrakteja.⁹ Metaforisilla eleillä abstrakteista asioista muodostetaan kuvitteellisia esineitä, joita usein liikutellaan käsissä. 4) *Syke-eleet* eli *iskut* ovat lyhyitä ja nopeita käsillä tai sormilla tuotettuja iskuja ja napautuksia, jotka tuotetaan puheen rytmissä. Niiden avulla voidaan rytmittää puhetta sekä korostaa tärkeitä sanoja ja asioita. 5) *Kohesiiviset eleet* eivät ole oma erillinen eleryhmänsä vaan ne voivat koostua ikonisista, metaforisista, deiktisistä ja syke-eleistä. Eleen kohesiivisyys syntyykin käytöstavasta. Kohesiiviset eleet luovat temaattisia yhteyksiä ajallisesti erillään olevien puheen osien välille. Niiden avulla sidotaan yhteen eri asioita ja palataan aiempaan aiheeseen. Tämä tehdään esimerkiksi toistamalla tiettyä elettä. (McNeill 1992, 12-19.)

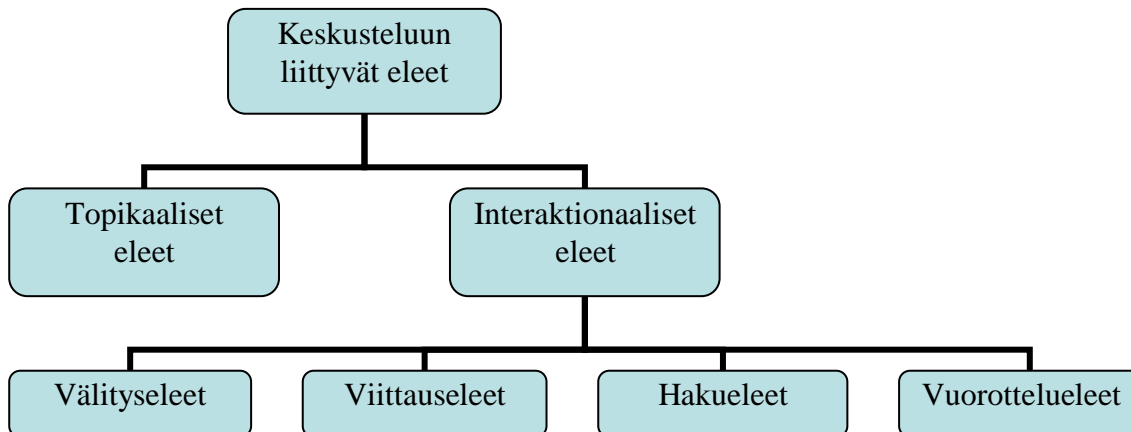
Eleitä on luokiteltu myös keskusteluanalyysin piirissä. Schegloff (1984, 275-282) on jakanut eleet kolmeen luokkaan: *ikonisiin* (iconics), *painottaviin* (on-stress organization of gestures) ja *lokatiivisiin eleisiin* (locationals). Tämä jaottelu tulee varsin lähelle McNeillin luokittelua, sillä Schegloffin painottavat eleet vastaavat kutakuinkin McNeillin syke-eleitä ja lokatiiviset eleet abstrakteja deiktisiä eleitä. Ikonisiin eleisiin Schegloff niputtaa McNeillin ikonisiksi määrittelemien eleiden lisäksi myös metaforiset eleet sekä konkreettiset deiktiset eleet, joita hän kutsuu nimellä *directional iconics*. Kohesiivisiä eleitä vastaavaa ryhmää Schegloffilla sen sijaan ei ole lainkaan.

McNeillin jaottelussa eleitä tarkastellaan puhujan näkökulmasta. Bavelas (1994) päätyy huomattavasti erilaiseen luokitteluun tarkastellessaan eleitä vuorovaikutuksen näkökulmasta. Hän kritisoi sanattoman viestinnän tutkimusta, joka on jäänyt tarkastelemaan eleiden fyysisiä piirteitä ja unohtanut niiden viestinnällisen funktion. (mt. 205.) Bavelas jättää omassa luokittelussaan eleiden muodon vähemmälle huomiolle ja

⁹ Salo (2002, 46) esittää, että metaforiset ja ikoniset eleet tulisi luokitella yhdeksi eleytyypiksi, koska molemmat havainnollistavat puhetta suoraan ja ainoa ero on siinä, kuinka suoraan eleen muodon nähdään johtuvan puheen semanttisista piirteistä. Myös Schegloff (1984) asettaa ikoniset ja metaforiset eleet samaan luokkaan.

jaottelee eleet sen mukaan, mitä niillä vuorovaikutuksessa tehdään. Painotus on näin ollen eleiden *merkityksessä* ja eleiden luokittelu onkin Bavelasin (mt. 212) mukaan mahdollista vain jos merkitys on tunnistettavissa vuorovaikutuksessa.

Kuvio 2.2. Eleiden funktionaalinen jaottelu Bavelasin (1994, 213) mukaan.

Bavelas rajaa oman luokittelunsa koskemaan vain keskusteluun liittyviä merkitysvälitteisiä eleitä jättäen muut fyysiset liikkeet tarkastelunsa ulkopuolelle. *Keskusteluun liittyvillä eleillä* tarkoitetaan puheen yhteydessä esiintyvää elehdintää, joka kuvittaa puhuttua ja saa merkityksensä niiden yhteydessä puhuttujen sanojen kanssa. Keskusteluun liittyvät eleet jakautuvat kahteen pääluokkaan: *topikaalisiin* ja *interaktionaalisiin eleisiin*. *Topikaaliset eleet* antavat informaatiota puheen sisällöstä ja kuvaavat eri tavoin jotain puhutun asian piirrettä. Ne esittävät tapahtumia, esineitä ja toimintaa ja niillä kuvataan asioiden ja esineiden kokoa, muotoa, liikettä ja spatiaalisia suhteita. Vaikka suurin osa eleistä kuuluu tähän kategoriaan, Bavelas ei erittele topikaalisia eleitä tarkemmin.¹⁰ Tässä näkyikin keskeinen ero McNeillin ja Bavelasin välillä. McNeillin luokittelussa puheen sisältöä eri tavoin kuvailevat deiktiset, metaforiset ja ikoniset eleet esiintyvät kukin omana ryhmänään, kun taas Bavelas tyytyy yhteen topikaalisten eleiden ryhmään ja keskittyy luokittelussaan vuorovaikutuksen kannalta merkittäviin erontekoihin eri eleytyppien välillä. Bavelasin luokittelun pääpaino on siis *interaktionaalisissa eleissä*. Interaktionaaliset eleet ovat pääasiassa nopeita ja yksinkertaisia puhutellulle kohdistettuja eleitä, jotka muistuttavat ulkoisesti usein syke-eleitä. Niillä on kuitenkin monia vuorovaikutuksellisia tehtäviä ja niiden avulla muun muassa viitataan keskustelukumppaniin ja ylläpidetään yhteyttä tähän.

¹⁰ Bavelas (mt, 218) arvioi, että noin 80-90% kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa esiintyvistä spontaanista elehdinnästä on luonteeltaan topikaalista.

Bavelas esittääkin, että interaktionaaliset eleet ovat tehokas keino ottaa puhuteltu mukaan ja sitouttaa tämä tilanteeseen antamatta kuitenkaan vuoroa. Sanallinen viittaus puhuteltuun kutsuisi myös sanalliseen vastineeseen, mutta interaktionaalisella eleellä äänessäolijan on mahdollista esimerkiksi tarkastaa, että puhuteltu on ymmärtänyt hänen lausumansa ja jatkaa puhetta antamatta vuoroa välillä pois. Interaktionaalisten eleiden pääasiallisena tehtävänä onkin auttaa yhteisymmärryksen ylläpitoa ja ohjata kuulija ymmärtämään, mitä tällä hetkellä on tekeillä. Interaktionaalisia eleitä käytetään monissa eri tilanteissa ja ne voidaan jakaa vielä neljään tehtävätyyppiin *välitys-, viittaus-, haku- ja vuorottelueleiksi*. (Bavelas 1994, 211-213.)

Välityseleet viittaavat siihen millaista informaatiota äänessäolija on antamassa. Bavelas erottelee neljänlaisia välityseleitä. 1) *Yleisellä välityseleellä* äänessäolija ”ojentaa” uutta tietoa puhutetulle. 2) *Yhteistä tietoa* merkitsevä ele puolestaan on käytössä tilanteessa, jossa puhutaan asiasta, jonka tiedetään olevan molemmille tuttu. 3) *Poikkeamaa* osoittavat eleet kertovat puhutellulle, että äänessäolija poikkeaa aiemmasta puheestaan ja ele onkin analoginen sellaisille lausumille kuin ”sivumennen sanoen” ja ”takaisin itse asiaan”. 4) *Ellipsit* puolestaan viittaavat tilanteisiin, joissa jotain jätetään sanomatta. Äänessäolija saattaa esimerkiksi jättää lauseen kesken ja tehdä eleen joka puhutellun tulisi itse tilanteesta käsin ymmärtää lausuman loppuna. (mt. 213.)

Viittauseleet viittaavat puhutellun aiempaan toimintaan. 1) *Yleisellä viittauksella* äänessäolija osoittaa, että on viittaamassa asiaan, jonka puhuteltu on jo aiemmin esittänyt keskustelussa. Yleinen viittaus voidaan nähdä analogisena lausumalle ”kuten jo aiemmin sanoinkin”. 2) Puhutellun responsin *tunnustavalla* eleellä puolestaan äänessäolija osoittaa huomioineensa, että puhutellun responsi on huomioitu ja puhuteltu on ymmärtänyt aiemman oikein. (mt. 213.)

Hakueleillä pyritään saamaan tietty responsi puhutellulta. Niiden avulla 1) haetaan puhutellulta *apua* esimerkiksi oikean sanan löytämiseen tilanteessa, 2) kysytään onko puhuteltu *samaa mieltä* esitetystä asiasta ja 3) tarkistetaan onko puhuteltu *ymmärtänyt* edellisen vuoron. Jo luonteensa vuoksi samanmielisyyttä ja ymmärrystä kysyvät eleet sijoittuvat yleensä vuoron loppuun, kun taas avunhakueleet sijoittuvat vuoron keskelle. (mt. 213.)

Vuorottelueleet viittaavat eleisiin, joita käytetään vuoronvaihdon osoittamisessa. Vuorottelueleet voivat olla 1) *vuoron antavia*, 2) *vuoron ottavia* tai ne voivat osoittaa, että seuraava vuoro on *avoin* kenen tahansa otettavaksi. (mt. 213.)

Huomion arvoinen seikka on myös interaktionaalisien eleiden sijoittuminen puheessa. Koska interaktionaaliset eleet eivät viittaa puheen sisältöihin, vaan pikemminkin puhuteltuun, niitä ei voida sijoittaa topikaalisten eleiden tapaan sanallisten vastineidensa yhteyteen. Interaktionaalisten eleiden onkin osoitettu olevan varsin itsenäisiä suhteessa puheeseen eivätkä ne yleensä esiinny sanojen kanssa päällekkäin. Interaktionaaliset eleet ovat pikemminkin puhetta täydentäviä. Lyhyen keston vuoksi ne on helppo sijoittaa siten, että ne eivät katkaise puheen virtaa ja puhutellun on helppo tulkita ne osana vuorovaikutusta. (mt. 216-217.)

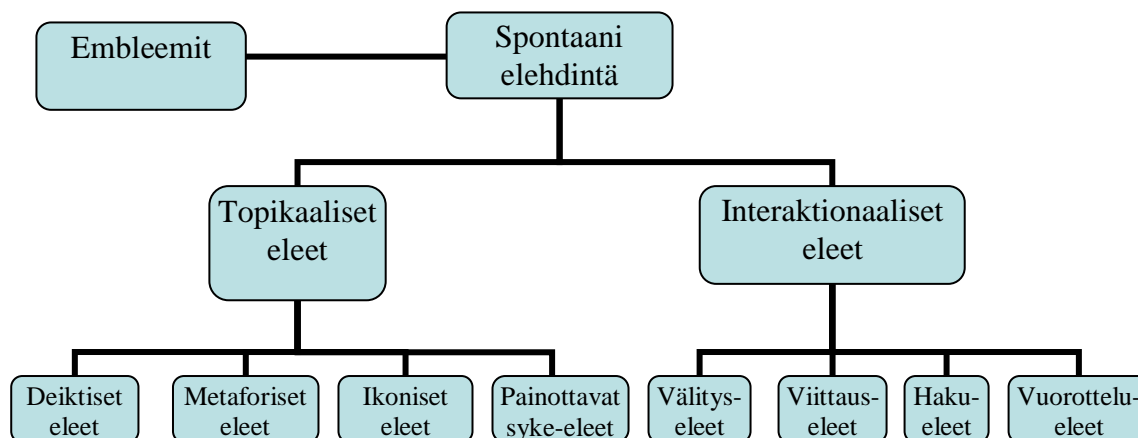
Eleet ja vuorovaikutus

Tässä työssä eleitä tarkastellaan keskusteluanalyttisestä näkökulmasta osana vuorovaikutusta. Näin ollen tarkasteluni on lähempänä Bavelasia kuin McNeillia. McNeillin ajatus eleiden erottelusta sen perusteella, miten ne puhuttua kuvailevat, ei kuitenkaan mielestäni tule täysin sivuttaa. Ohjenuorastani, että vuorovaikutuksen tutkimuksessa mikään yksityiskohta ei ole merkityksetön tai sattumanvarainen seuraa, että Bavelasin topikaalisten eleiden luokka on liian laaja. Lähtökohtaisesti ei voida olettaa, että sillä ei olisi merkitystä, millaisin topikaalisin elein kertoja tarinaansa elävöittää. Siksi myös se, mitä merkityksiä eleillä nostetaan mukaan vuorovaikutukseen, tulee sisällyttää analyysiin.

Kuviossa 2.3 on nähtävissä McNeillin (1992, 12-19) ja Bavelasin (1994, 213) malleja yhteen sovittamaan pyrkivä malli, jonka pohjalta tarkastelen aineistoani. Kuvio seuraa Bavelasin jaottelua, mutta *topikaalisten eleiden* luokkaa on eritelty tarkemmin McNeillia mukailleen. Koska McNeillin jaottelu perustuu pääasiassa siihen, millä tavalla eleet sanottua kuvittavat ja Bavelasin malli eleiden viestinnällisiin merkityksiin, syntyy mallien yhteensovittamisessa tiettyjä ongelmia. Näin ollen McNeillin *kohesiiviset eleet* puuttuvat mallista, koska ne palautuvat muihin eleityyppeihin. Ongelman aiheuttaa myös McNeillin *syke-eleiden* luokka, joka sisältää monia eri tehtäviä palvelevia pieniä eleitä. Bavelasin funktionaalisessa jaottelussa syke-eleet jakautuvatkin tehtäviensä perusteella moniin eri

luokkiin. Koska tarkastelen työssäni eleitä vuorovaikutuksen näkökulmasta, en ole muokannut Bavelasin luokkia. Näin ollen osa McNeillin syke-eleistä sisältyy jaottelussani interaktionaalisiin eleisiin. Syke-eleet viittaavatkin tässä vain painottavia tehtäviä suorittaviin syke-eleisiin (vrt. Schegloffin 1984). *Embleemejä* käsittelen omana luokkanaan.

Kuvio 2.3. Eleiden jaottelu McNeillia ja Bavelasia mukailleen.

Kuulijan eleet

Edellä esitetyt luokittelut kuvaavat varsin kattavasti äänessäolijan elehdintää. Kuulijan elehdintä puolestaan on jäänyt kokonaan tarkastelun ulkopuolelle. McNeill (1992) jopa määrittelee elehdinnän siten, että sitä esiintyy vain puheen yhteydessä. Hänen laajasta aineistostaan kuulijan elehdintä puuttui käytännössä kokonaan. Tämä tosin saattaa johtua siitä, että McNeillin aineistona eivät ole luonnolliset vuorovaikutustilanteet, vaan luokittelu perustuu laboratorio-olosuhteissa suoritettuun kokeeseen, jossa toinen koehenkilöistä kuvailee kumppanilleen omin sanoin juuri näkemänsä elokuvan (mt. 77-78). Näin kuulijan elehdintä on väistämättä jäänyt pois McNeillin luokittelusta. Oudompaa sen sijaan on, että myös vuorovaikutukseen keskittyvä Bavelas jättää kuulijan elehdinnän kokonaan tarkastelunsa ulkopuolelle. On helppo kuvitella tilanne, jossa kuulija pyytää käsieleellä puhujaa jatkamaan katkennutta lausettaan tai osoittaa kauhistuneisuutensa kuulemaansa kohtaan nostamalla kädet torjuvasti eteensä. Kuitenkin myös Bavelas on sivuttanut kuulijan elehdinnän, eikä tiedossani ole, että kuulijan elehdinnästä olisi tehty yhtään

järjestelmällistä tutkimusta. Sen sijaan kuulijan muusta visiospatiaalisesta toiminnasta, kuten katseensuuntauksesta, nyökkäyksistä ja ilmehdinnästä on tehty paljon tutkimusta. Näitä ilmiöitä käsittelen seuraavissa kappaleissa.

2.3.2.2. Kasvonilmeet

Peräkylän ja Ruusuvuoren (2006) mukaan nykyään empiirisessä ilmeidentutkimuksessa on kaksi pääsuuntausta: yksilökeskeinen, evoluutioteoriaan ja kasvojen anatomiaan pohjaava ”ekmanilainen” suuntaus sekä semanttisemmin ilmeitä tarkasteleva, Bavelasin ja Chovilin (2000) työhön pohjaava suuntaus, jonka keskiössä on ilmeiden ja puhutun kielen yhteispeli vuorovaikutuksessa. Seuraavassa tarkastelen näitä kahta tutkimussuuntausta.

Ilmeiden ja eleiden tutkimuksen voidaan katsoa alkaneen Charles Darwinin vuonna 1872 julkaisemasta *The Expression of the Emotions in Man and Animals* –teoksesta, jossa hän vertailee eri eläinlajien emootioiden ilmauksia. Evoluutioteoriaansa nojaten Darwin esittää emootioiden ilmauksien olevan adaptiivisten käyttäytymismallien jäänteitä. Siksi kasvojen ilmeet ovat universaaleja: ne ovat yhteisiä niin eri kulttuureissa elävien ihmisten kuin eri eläinlajienkin kesken. (Darwin [1872] 1965, 351.) Kysymys ovatko ilmeet universaaleja vai kulttuurisidonnaisia onkin leimannut ilmeidentutkimuksen kenttää ja nykytutkimus on paljosta velkaa Darwinin työlle. Kysymykset kasvonilmeiden universaaliudesta sekä kasvonilmeiden suhteesta emootioihin ovat teemoja, joihin tutkimus joutuu edelleen ottamaan kantaa (ks. esim. Ekman & Keltner 1997; Segerstråle & Molnar 1997; Burgoon et. al. 1996, 278-282).

Psykologi Paul Ekman on pyrkinyt työllään rakentamaan siltaa universalistisen ja kulttuurirelativistisen näkökulman välille. Hänen mukaansa emootioiden ilmauksilla on biologinen perusta, mutta kussakin kulttuurissa vallitsee tietynlainen *emootioiden ilmaisusäännöstö* (display rules), joka määrää millaisissa tilanteissa ja kenelle on soveliasta näyttää mitään emootiota. Ihmiset oppivat kontrolloimaan kasvonilmeitään jo varhain ja emootioiden peittäminen ja esittäminen ovat keskeisiä sosiaalisia taitoja, jotka oppimisen jälkeen muuttuvat lähes automaattisiksi. (Ekman 1985, 123-125.) Emootioiden ilmaisusäännöstöstä huolimatta Ekmanin työn keskiössä on darwinilainen ajatus, että on olemassa universaaleja ilmeitä, joiden merkityksen kaikki ihmiset tunnistavat (ks. esim. Ekman 1992; Ekman & Keltner 1997). Nämä perusilmeet liittyvät universaaleihin

perusemootioihin joita ovat *ilo, viha, pelko, suru, inho* ja *hämmästyminen* (Ekman et. al. 1972; ks. myös Damasio 2000, 54; Izard 1971, 185).¹¹ Ekman (1992, 172) korostaa, että kukin perusemootio ei ole yksittäinen affektiivinen tila, vaan joukko toisilleen läheisiä tiloja, jotka jakavat keskenään tiettyjä ominaisuuksia esimerkiksi fysiologiassaan ja ilmaisussaan.

Tässä työssä ilmeitä tarkastellaan kuitenkin hieman erilaisesta lähtökohdasta enkä ota juurikaan kantaa ilmeiden ja emootioiden väliseen suhteeseen. Sen sijaan tarkastelen sitä, mitä kasvoilla tehdään vuorovaikutuksessa ja miten ilmeillä välitetyt viestit toimivat vuorovaikutuksen osana. Sillä ei ole juurikaan merkitystä onko ilme merkki aidosta emootiosta vai tietoinen vuorovaikutuksellista tehtävää palveleva esitys tuntemuksesta. Ekman (1985, 126) onkin osoittanut, että useimmat ihmiset eivät erota aitoa emotionin osoitusta valheellisesta ilmeestä.

Vaikka Ekmanin työn painopiste on ilmeiden ja perusemootioiden välisen yhteyden tarkastelussa (ks. esim. Ekman 1973a; Ekman 1992; Ekman & Keltner 1997), hän esittelee myös muunlaisia kasvoilla esiintyviä ilmauksia, joilla ei ole mitään tekemistä emootioiden kanssa. Tällaiset ilmeet ovat usein verrattavissa käsieleisiin ja ne palvelevat puhtaasti meneillään olevaa puhetta. Ekman käyttää niistä termiä *keskustelusignaali* (conversational signal). Keskustelusignaaleilla puhuja voi eleiden ja vartalonliikkeiden tavoin painottaa sanoja ja osoittaa syntaktisia elementtejä. Ekman vertaakin keskustelusignaaleja eleisiin niiden vuorovaikutuksellisista tehtävistä johtuen. (Ekman 1985, 127; 139.) Kasvoilla voidaan esittää myös kulttuurisesti sovittuja merkkejä, *kasvoembleemejä* (facial emblems), kuten esimerkiksi silmänisku leikinlaskun merkinä. Lisäksi kasvoilla tapahtuu erilaisia *mukauttavia liikkeitä*, esimerkiksi huulten imemistä tai pureskelua, joilla ei ole viestinnällistä funktiota. (mt. 127.)

Bavelas ja Chovil (2000) eivät tarkastele ilmeitä sisäisen tilan ilmauksina vaan yhtenä kasvokkaisen vuorovaikutuksen resurssina, joka yhdessä sanojen kanssa luo merkityksiä. He jakavatkin ilmeet semanttisiksi ja syntaktisiksi ilmauksiksi. *Syntaktiset ilmeet* välittävät nimensä mukaisesti kielipillista informaatiota ja ovat läheistä sukua Ekmanin keskustelusignaaleille. Tyypillisiä tällaisia ilmeitä ovat kulmien kohottaminen ja laskeminen. Puhuja voi esimerkiksi ottaa kysyvän ilmeen kohottamalla kulmiaan vuoronsa

¹¹ Myöhemmin Ekman tosin muutti listaansa ja esitti, että perusemootioita saattaa olla huomattavasti enemmänkin (Ekman 1992, 193; Ekman & Keltner 1997, 31-32).

päätteeksi ja osoittaa näin, että oli tarkoittanut vuoron kysymykseksi. Kulmia kohottamalla puhuja voi myös painottaa yksittäisiä sanoja tai pidempiä puheen osia. *Semanttiset ilmeet* puolestaan liittyvät puhutun merkitykseen. Tarinankerronnassa tällaisilla ilmeillä esitetään usein kuvatussa tilanteessa koettuja tuntemuksia. Semanttisilla ilmeillä puhuja voi myös osoittaa oman reaktionsa sanomaansa. Semanttiset ilmeet voivat olla joko redundantteja, eli sanojen merkityksen toistavia tai lisämerkitystä tuovia suhteessa puhuttuun. (mt. 178-179.)

Ruusuvuori ja Peräkylä (2009) esittävät, miten kertoja antaa ilmeillään vihjeitä kuulijalle omasta asennoitumisestaan kertomaansa kohtaan. Näin kertoja ohjaa kuulijaa, miten tarina tulisi tulkita ja millaista palautetta hän odottaa tarinalleen. Toisin kuin topikaaliset eleet, jotka kuvittavat puhuttuja sanoja (ks. Bavelas 1994, 213), ilmeet eivät ole tiukasti sidottuja sanoihin. Ruusuvuori ja Peräkylä (mt.) osoittavat, miten ilmeet voivat edeltää tai seurata sanallisia elementtejä, joihin ne viittaavat. Tilanteissa, joissa kuulija ei näytä antavan toivotunlaista palautetta, kertoja voi ilmeellä korjata tilanteen nopeasti ja osoittaa oman asennoitumisensa kerrottuun tarjoten näin vihjeen kuulijalle. Ilmeet toimivatkin kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa varsin joustavana kanavana, joilla voidaan nopeasti korjata ongelmatilanteita ja pitää yllä yhteisymmärrystä. Ilmeet ovat tärkeä vuorovaikutuksellinen työkalu niin puhujalle kuin kuulijallekin ja niiden avulla voidaan palauttaa yhteisymmärrys tilanteessa huomattavasti nopeammin kuin puheella.

Kuten jo edellä on käynyt ilmi, tässä työssä ilmeitä tarkastellaan vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta suhteessa muihin modaliteetteihin. Kertojalle ilmeet tarjoavat keinon tuoda esiin niin omia tuntemuksiaan kuin asennoitumistaankin kerrottua kohtaan. Lisäksi ilmehdinnällä kertoja voi myös painottaa tarinansa tiettyjä osia. Kuulijalle ilmeet taas tarjoavat keinon osoittaa oma ymmärryksensä kerrotusta sekä esittää omat reaktionsa kuulemastaan ilman, että hänen tarvitsee sanallisesti keskeyttää kerrontaa. Analyysissäni seuraankin Bavelasin ja Chovilin (2000) jakoa semanttisiin ja syntaktisiin ilmeisiin ja tarkastelun kohteena on, mitä kertojan ilmehdintä tuo kerrontaan ja toisaalta, miten kuulija käyttää ilmeitään kerronnan aikana.

2.3.2.3. Kommunikatiiviset vartalonliikkeet, asento ja katseen suuntaus

Kommunikatiivisilla vartalonliikkeillä tarkoitetaan tässä sellaisia liikkeitä, jotka eivät ole luokiteltaviksi ilmeiksi tai käsieleiksi, mutta ovat välittömästi kontekstistaan käsin ymmärrettävissä kommunikatiivisiksi. Tyypillisiä tällaisia liikkeitä ovat esimerkiksi pään pudistelu ja nyökkäys. Tällaiset liikkeet ovat kulttuurisidonnaisia ja niiden käyttö on varsin vakiintunutta. Ne muistuttavat monin tavoin embleemejä ja niitä käytetään usein itsenäisinä tekoina. Ekman (1985, 127) puhuikin kasvoembleemeistä. Esimerkiksi nyökkäystä pidetään suomalaisessa kulttuurissa yleisesti hyväksynnän ja samanmielisyyden osoituksena, pään pudistusta taas merkinä erimielisyydestä. Stivers (2008) on kuitenkin osoittanut, että nyökkäys ei ole vain sanaton hyväksynnän osoitus, vaan sillä on eriytyneitä tehtäviä vuorovaikutuksessa. Kerrontatilanteessa kuulijan vokaaliset minimipalautteet osoittavat *samanlinjaisuutta* meneillään olevaan toimintaan, kun taas nyökkäyksillä osoitetaan myös pääsyä kertojan asennoitumiseen tarinan tapahtumissa ja *samanmielisyyttä* tätä asennoitumista kohtaan. Toivotunlaisen vastaanoton saadakseen kertojan on hyvä tuoda esiin oma asennoitumisensa jo kerronnan kuluessa ja varmistaa että kuulija on samanmielinen. (mt. 32.)

Vartalonasennolla ja katseen suuntauksella on osoitettu olevan yhteys huomion suuntaamiseen. Keskustelijat asettautuvat vuorovaikutustilanteessa yleensä niin sanottuun F-muodostelmaan (F-formation, facing formation), jossa heidän vartalonsa ovat siten että, väliin muodostuu tila, johon kaikilla osallistujilla on yhtäläinen pääsy (Kendon 1990, 249). Käytännössä tämä tarkoittaa että useamman hengen keskustelussa toimijat muodostavat piirin, kahdenkeskeisessä keskustelussa toimijat ovat kasvokkain. Tällaisella suuntautumisella osallistujat osoittavat, että he ovat lähtökohtaisesti orientoituneet olemaan vuorovaikutuksessa keskenään. (Kendon 1990, 249-250.) Vartalon perusasento osoittaa suunnan, johon osallistuja on pääasiallisesti orientoitunut ja tästä asennosta hän voi päätä tai ylävartaloa kääntämällä suunnata huomionsa myös muihin suuntiin. Kääntyneellä (torqued) vartalonasennolla osallistuja viestii, että kyseinen suunta on vain väliaikainen ja hänen pääasiallinen huomionsa on muualla. (Sidnell & Stivers 2005, 5; ks. myös Ruusuvuori 2001, 1095.) Ekman ja Friesen (1974, 276-277) esittävätkin, että kahdenkeskeisessä keskustelussa ihmiset ovat mieluummin puoliksi sivuttain (ikään kuin kulmittain) toisiinsa nähden. Tällainen järjestely tekee kumppanin katsomisesta sosiaalisesti merkityn teon, koska perussuuntaus ei ole suoraan keskustelukumppania

kohti.¹² Goodwin (1981, 98) onkin osoittanut, miten tilanne, jossa toimijoiden perusorientaatio on toisiaan kohti, mutta ylävartalot ovat kääntyneet toisistaan pois, on ongelmallinen vuorovaikutuksessa. Tällaisessakin tilanteessa toimijat silti tarkkailevat toisiaan ja "etsivät" keskustelukumppanista liikettä, joka merkitsisi keskusteluyhteyden palauttamista.

Katseensuuntauksella on luonnollisesti selkeä yhteys vartalonsuuntaukseen. Muiden tehtäviensä ohella katse toimii merkinä, jolla keskustelijat säätelevät perusorientaatiotaan toisiinsa (Kendon [1967] 1990, 52; Goodwin 1981, 30). Alan pioneeri Adam Kendon (mt. 81) esittää, että katseella on kaksi toisiinsa kietoutuvaa tehtävää: katseella tarkkaillaan keskustelukumppania ja samalla katse tarjoaa keinon ilmaista omia aikomuksia. Goodwin (1981, 30) esittää saman todetessaan, että katsominen ei ole vain keino hankkia informaatiota, vaan se on itsessään sosiaalinen teko (social act).

Kendonin varhaiset tutkimukset osoittavat, että kuulija katsoo enemmän puhujaa kuin puhuja kuulijaa. Lisäksi kuulijan katseet ovat pidempikestoisia ja kuulija kääntää katseensa pois puhujasta vain lyhyiksi ajoiksi, kun taas puhujan katse on kohdistettuna kuulijaan ja tästä pois suhteellisesti yhtä pitkään. Näin ollen katsekontakti kuulijan ja puhujan välillä jää usein lyhyeksi. (Kendon 1990, 55-60). Puhujan katse määräytyy suhteessa puheeseen ja Kendon esittää, että puhuja katsoo kuulijaan yleensä pitkän puheenvuoron lopussa, kun taas vuoron alkupuolella puhuja katsoo muualle (mt. 61-63). Samoin puhuja katsoo kuulijaa usein lausuman sisäisillä rajoilla esiintyvien taukojen (*phrase boundary pause*) kohdalla. Puheenvuoron lopussa tai vuoron sisäisillä rajoilla esiintyvällä katseella puhuja osoittaa, että lausuma on loppumassa ja hän odottaa kuulijalta palautetta, sekä tarkastaa, miten hänen lausumansa otetaan vastaan. Vuoron alussa ja keskellä puhujalla ei ole mitään syytä katsoa kuulijaa ja hän katseen pois kääntämisellä hän osoittaa aikeensa jatkaa puhetta estäen näin kuulijan mahdollisen yrityksen ottaa puheenvuoro. (mt. 60-71.)

Katseen suunnan ja vuorottelun välinen yhteys onkin ilmeinen ja Kendon esittää, miten toimijat käyttävät katsetta vuoron ottamiseen erilaisissa tilanteissa (mt. 86). Myös keskustelunanalyysin piirissä katseensuuntausta on tutkittu lähinnä vuorottelun kannalta. Lerner (2003) on tarkastellut miten katsetta käytetään seuraavan puhujan valitsemisessa.

¹² Tämä on huomioitu tutkimukseni aineistossa, jossa keskustelijat istuvat kulmittain toisiinsa nähden pöydän ääressä. Ks. kappale 3.2.

Goodwin (1981, 32 & 94 alaviite) puolestaan kritisoi Kendonin kvantitatiivista lähestymistapaa, mutta päätyy silti vahvistamaan monet Kendonin havainnot keskustelunanalyttisellä metodilla. Goodwinin lähtökohtana on, että puhujan ja kuulijan katsekäyttäytyminen eroavat toisistaan katseen erilaisista vuorovaikutuksellisista tehtävistä johtuen. Kuulija osoittaa katseellaan seuraavansa puhujaa ja olevansa näin kuulijan roolissa¹³ (mt. 75). Vastaavasti muualle katsominen voidaan tulkita kiinnostuksen puutteen tai erimielisyyden osoitukseksi puhuttua kohtaan (Argyle & Cook 1976, 121). Puhujan katsekäyttäytyminen on monisyisempää ja Goodwin (1979, 99-106; ks. myös 1981, 57) kiteyttää tuloksensa kahdeksi säännöksi, jotka selittävät toimijoiden katsekäyttäytymistä:

1. Puhujan tulisi saada kuulijan katse vuoronsa aikana.
2. Kuulijan tulisi katsoa puhujaa tämän katsoessa kuulijaa.

Goodwinin säännöistä seuraa, että kuulijan tulisi katsoa puhujaa aina ennen kuin kuulija katsoo puhujaa. Kuulijan ei tarvitse katsoa puhujaa koko ajan vaan kuulijan katse tulee relevantiksi puhujan kääntäessä katseensa kuulijaan (mt. 71-74). Mikäli puhuja ei vuoronsa aikana katso lainkaan kuulijaan, kuulijan katseen puuttuminen ei aiheuta vuorovaikutuksessa ongelmaa. Puhujan kääntäessä katseensa kuulijaan, kuulijan tulisi kuitenkin jo katsoa puhujaa. Kuulijan katse on tärkeä puhujalle ja mikäli kuulija ei katso puhujaa tämän kääntäessä katseensa kuulijaan (eli Goodwinin 2. sääntö ei toteudu), puhujalla on käytössään keinoja, joilla saada kuulijan katse. Tällaisia keinoja ovat uudelleenaloittaminen ja tauot. (mt. 68-75.) Tyypillisesti puhuja keskeyttää vuoronsa ja odottaa, kunnes puhuja kääntää katseensa kuulijaan, ja jatkaa sitten vuoroaan, tai aloittaa vuoronsa uudelleen (mt. 60-68).

Tilanteet, joissa puhuja menettää vuoronsa aikana (jo kertaalleen saamansa) kuulijan katseen, ovat uhkaavia vuorovaikutukselle. Puhuja kohtelee tällaisia tilanteita ongelmallisina ja puheessa alkaa esiintyä epäröintiä ja taukoja ja puhuja saattaa toistaa aiemmin sanomansa palauttaakseen kuulijan huomion puheeseensa. (mt. 86-89.) Ruusuvuori (2001) on osoittanut, miten lääkärin vastaanotolla lääkärin kääntyminen pois

¹³ Katseen lisäksi kuulijalla on tosin myös muita keinoja, kuten nyökkäily ja vokaaliset palautteet, joilla hän voi osoittaa oman kuulijuutensa (mt. 106).

potilaasta tämän kertoessa oireitaan aiheuttaa potilaan kerronnassa samanlaisia ongelmia.

Rossano (2007, 13-24) esittää, että puhuja- ja kuulijaroolit eivät ole riittävä selitys katsekäyttäytymiselle, vaan selittävä tekijä on puheen sekventiaallinen ympäristö. Rossano erottaa toisistaan *moniosaisen vuoron* (multi unit turn) ja *sekvenssin aloittava vuoron* (sequence initiating turn) ja osoittaa, miten sekventiaallinen tilanne vaikuttaa toimijoiden katsekäyttäytymiseen. Moniosainen vuoro koostuu useista vuoronrakenneyksiköistä ja tällaisten vuoron sisäisten rajojen kohdalla kuulijan palaute tulee usein relevantiksi. Kuulijan tunnistessa moniosaisen vuoron alkavan, hän kääntää katseensa välittömästi puhujaan. Myös monissa tutkimuksissa (ks. esim. Bavelas et. al. 2002; Gullberg & Holmqvist 2006) on osoitettu, että tunnistettuaan kertomuksen alkaneeksi, kuulija kääntyy katsomaan puhujaa ja pitää katseensa puhujassa yleensä läpi kerronnan. Sekvenssin aloittava vuoro sen sijaan ei vaadi kuulijaa katsomaan puhujaa. Rossano esittääkin, että puheen sekventiaallinen ympäristö selittää kuulijan katsekäyttäytymisen. Kuulija kääntää katseensa tunnistessaan moniosaisen vuoron alkaneeksi, koska moniosaisen vuoron vastaanotto vaatii tiettyjä toimia, jotka kuulijan tulee sijoittaa oikeisiin kohtiin moniosaisen vuoron sisällä. Näin kuulijan on mahdollista seurata puhujan pienimpiäkin vuorovaikutuksellisia merkkejä ja hän voi osoittaa oman ymmärryksensä tilanteesta vuoron keskellä. (mt. 38- 40.)

2.3.3. Multimodaalinen kieli – yhteenveto ja tutkimuskysymysten muotoilu

Tämän työn keskeisenä teemana on tarkastella kielen käyttöä multimodaalisena toimintana, jossa eri kanavat toimivat saumattomassa yhteistyössä. Tällaisessa tarkastelussa vanha jako sanalliseen ja sanattomaan viestintään asettuu kyseenalaiseen valoon. McNeill (1985, 351) esittääkin, että eleet ovat manuaalisia symboleja, eivätkä eroa tässä mielessä sanoista (jotka ovat auditiivisia tai graafisia symboleja) muutoin kuin esittämistapansa puolesta. Bavelas & Chovil (2000, 176) puolestaan toteavat, että visiospatiaaliset toiminnot ovat käytöltään sanojen kaltaisia: Ne ovat monimerkityksisiä tekoja, joita voidaan käyttää monessa eri tarkoituksessa. Samoin tietty asiasisältö voidaan tuoda esiin monella eri tavalla. Mitään yhtä tiettyä merkitystä visiospatiaalisilla teoilla ei ole, vaan sanojen tapaan ne ovat kontekstisidonnaisia. Tällaisessa tarkastelussa kieli näyttyy pikemminkin kokonaisvaltaisena, kehollisesti tuotettuna prosessina, josta

mitään osaa ei voi ottaa pois ilman, että sen hienosyinen merkitys muuttuu. (mt. 167.) Siksi tälle työlle on tärkeää tarkastella eri kanavilta välitettyä informaatiota erikseen ja yhdessä. Esimerkiksi yksittäisestä eleestä nähdään ensin vain sen muoto, mutta kun se yhdistetään samaan aikaan puhuttuihin sanoihin, se voidaan luokitella tietäytyypiksi eleeksi. Kun mukaan tarkasteluun otetaan vielä muut kanavat ja laajempi vuorovaikutuksellinen ympäristö, nähdään miten elehdintää käytetään kielen osana. *Merkitys* syntyy eri kanavien yhteistyön tuloksena toimijoiden tulkintaprosesseissa siitä, mitä on tekeillä ja yhteisymmärrys uusitaan joka hetki uudelleen ilmausten jatkuvassa vuorovaikutuksessa.

Selkein osoitus kielen multimodaalisesta luonteesta tulee esille, kun tarkastellaan eri modaliteettien yhteistyötä. Jo aiemmin mainitsin, että *ajoituksella* on keskeinen osa merkityksen muodostumisessa eri modaliteettien yhteistoiminnassa. Tässä luvussa esitelty tutkimus onkin varsin yksimielistä siinä, että samaan aikaan eri kanavilla esitetty informaatio muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden. Usein eri kanavilta lähetetään samaan aikaan ”samaa” informaatiota¹⁴. Kuitenkaan mikään tästä informaatiosta ei ole ”turhaa”, eikä sitä voi jättää huomiotta. Esimerkiksi kuvaillessaan, miten suuri kala melkein jäi koukkuun, kertoja voi samanaikaisesti kuvailla kalan kokoa sanoin, äänenpainoin, käsielein ja vaikkapa kasvonilmein avaamalla silmänsä mahdollisimman suuriksi. Samoin hän voi jatkaa kuvailuaan esittämällä pitkää ja raskasta kamppailuaan jättiläiskalan kanssa käyttäen koko kehoaan kuvailussa. Kaikki tällaiset keinot ovat kertojan valintoja, joilla hän rakentaa kuvaa kalan koosta ja voimista. Mikään modaliteeteista ei ole erotettavissa kuvauksesta, sillä ilman muiden modaliteettien apua, yksittäiseltä kanavalta saatu viesti olisi vaikeasti tulkittava. Vaikka eri kanavilta tuleva osaviestit välittääkin usein samaa viestiä muiden kanavien kanssa, multimodaalisuus kuuluu kielen luonteeseen. Usealta eri kanavalta samanaikaisesti lähetetyt, samaa informaatiota välittävät osaviestit lisäävät todennäköisyyttä, että kokonaisviesti ymmärretään oikein. Useamman kanavan yhtäaikainen käyttö täsmentää aiottua merkitystä ja varmistaa, että toimijat pääsevät edes hetkellisesti yhteisymmärrykseen (siitä, miten valtavan isosta ja vahvasta kalasta oikeastaan oli kysymys). (vrt. Bavelas & Chovil 2000, 185-188.)

¹⁴ Sanders (1987, 142) esittääkin, että viesti tulkitaan sarkasmiksi tai vitsailuksi, mikäli eri viestintäkanavilta saatu informaatio on ristiriitaista. Ekman (1985, 143-144) puolestaan huomauttaa, että valehdeltaessa eri kanavilta saattaa ”vuotaa” aitoa informaatiota tai ilmeet ja eleet saattavat ajoittua väärin suhteessa puheeseen ja synnyttää näin ristiriitaisen viestin.

Tässä työssä tarkastelen siis merkityksen multimodaalista rakentumista kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa. Tutkimuskysymyksenäni on, *miten eri modaliteetteja käytetään ja mitä tehtäviä ne toimittavat kerrontatilanteessa*. Huomio on asetettu sekä kertojan että kuulijan toimintaan. Yksi keskeisiä apukysymyksiä työssäni on, *miten toimijat pitävät yllä yhteistä ymmärrystä kerronnan aikana*. Kertojan toimintaan painottuvia apukysymyksiä ovat, *miten kertoja käyttää eri modaliteetteja 1) tarinan kuljetuksessa ja 2) osoittaakseen oman asennoitumisensa kerrottua kohtaan*.

2.4. Tarinoiden tutkimus

Tämä tutkimus käsittelee keskeisiltä osin myös tarinankerrontaa ja toistaiseksi olen jättänyt kerronnan vain sivuosaan keskittyessäni vuorovaikutuksen multimodaalisuuden kuvaamiseen. Koska aineistoni kuitenkin koostuu arkisista tarinoista, on syytä lyhyesti esittää myös joitain tutkimukselleni keskeisiä huomioita tarinoiden tutkimuksen saralta.

Tarinoita on tutkittu ihmistieteissä paljon ja monesta eri näkökulmasta. Tarinankerronnalla ihmisten on nähty mm. rakentavan identiteettiään ja määrittelevän suhteitaan toisiin ihmisiin. Tarinat ”jäsentävät eettistä paikkaamme maailmassa” ja niiden avulla argumentoidaan ja tuodaan esiin mielipiteitä ongelmallisissa tilanteissa. Tarinoiden avulla myös liikutaan ajassa ja paikassa ja jaetaan kokemuksia, ajatuksia ja tietoa. Tarina on aina osa vuorovaikutusta ja tarinalla osoitetaan, millainen suhde kertojan ja kuulijan välillä vallitsee. (Tracey 2001, 157; Hyvärinen 2006). Hyvärinen (mt.) toteaaakin, että ”Kertomus on vastaus kysymykseen, *kuka minä olen*.” Tutkimukseni on kuitenkin varsin kaukana ns. *narratiivisesta tutkimuksesta* eikä työni kannalta olekaan tärkeää tutustua narratiivisen tutkimuksen koko kenttään ja tarinoiden moninaiisiin tulkintatapoihin. On kuitenkin syytä lyhyesti tarkastella, miten tarinoita on aiemmassa tutkimuksessa määritelty ja käsitelty. Koska aineistoni koostuu tarinoista, on tarkoitukseni löytää jonkinlainen tyydyttävä määrittely sille, mikä erottaa tarinan muusta puheesta. Seuraavassa määrittelen joitain tutkimukseni kannalta keskeisiä käsitteitä, kuten *tarina*, *kertoja* ja *kuulija*.

2.4.1. Tarinan määrittelyä

Käsitteellinen eronteko *tarinan*, *kertomuksen* ja *narratiivin* välillä ei ole tutkimukselleni keskeistä ja käytänkin termejä melko vapaasti toistensa synonyymeinä. Tärkeää tutkimukselleni sen sijaan on määritellä, millaisiin vuorovaikutuksellisiin rakenteisiin kyseisillä termeillä viitataan.

Jo Aristoteles esitti Runousopissaan, että hyvällä tragedialla tulee olla alku, keskiosa ja loppu, ja näiden osien välillä on oltava jonkinlainen looginen rakenne. Toisin sanoen tapahtumien on oltava kausaalisisessa suhteessa toisiinsa: alkuasetelmasta nousee esiin jokin perusristiriita, johon tragedia etsii vastausta ja näin näytelmälle muotoutuu juoni, johon lopussa (useimmiten) saadaan ratkaisu. (Aristoteles 1997, 164-166.) Vaikka Aristoteleen tragedian kuvaus ei sellaisenaan ole riittävä määritelmä sille, mikä on tarina, päätyivät myös kielitieteilijät William Labov ja Joshua Waletzky (1967; 1997) samantapaisiin johtopäätöksiin omassa, varsin vaikutusvaltaiseksi kohonneessa mallissaan suullisen tarinan rakenteesta. Labov ja Waletzky tekivät eron *kertovan lauseen* ja *vapaan lauseen* välillä ja osoittivat, miten kertovien lauseiden järjestys on keskeisessä asemassa tarinan merkityksen kannalta. Heille tarina muodostuu vähintään kahdesta kertovasta lauseesta ja tarinassa menneet tapahtumat esitetään samassa järjestyksessä kuin mitä todellisuudessa oli tapahtunut. Näin tarina tulee ymmärrettäväksi. (mt, 12.) Labov (1972, 363) kehitti syntynyttä mallia vielä myöhemmin ja esitti, että *täysimuotoinen kertomus* sisältää seuraavat rakenneosat:

1. *Tiivistelmä*.
2. *Orientaatio*, jossa taustoitetaan tarina, esitellään tarinan henkilöihahmot sekä tapahtumapaikka ja -aika.
3. *Mutkistava toiminta*, eli tarinan juoniosa.
4. *Evaluaatio*, jossa arvioidaan tarinan tapahtumia ja merkitystä.
5. *Tulos*, jossa kerrotaan, mihin tapahtumat lopulta johtivat.
6. *Lopetus*, jossa tarina päätetään ja siirrytään pois kertomuksen ajasta.

Malliaan Labov piti suullisen tarinan ideaalityyppinä, eivätkä osat esiinny tarinoissa aina välttämättä tässä järjestyksessä, vaan ne voivat olla limittäin tai jopa sekaisin. Huomioitavaa on myös, että jokaisessa tarinassa kaikki osia ei välttämättä esiinny.

Keskeistä Labovin ja Waletskyn työssä on kuitenkin havainto, että tarinankerrontaan kuuluu muutakin kuin vain tietyn tapahtumakulun raportoiminen. Tarinan kerrontaa ei aloiteta suoraan, vaan tarinalle esitetään jonkinlainen alustus, jossa herätetään yleisön kiinnostus ja annetaan taustainformaatiota aiotusta tarinasta. Itse juoniosakaan ei ole vain raportinomaisen selostuksen tapahtumien kulusta, vaan tarinalla tulee olla joku ”sanoma”, joka tekee siitä merkityksellisen kertojalle ja kuulijoille (mt. 370-371). Tarinassa tulee olla aina jokin ristiriita tai tavallisuudesta poikkeava elementti, joka tarjoaa syyn tarinan kertomiselle tietyssä tilanteessa. Tästä käytetään termiä *kerrottavuus (tellability)*.¹⁵ (Sacks 1996, 233.) Tracey (2002, 152) määrittelee arkipäiväisen tarinan hieman väljemmin esittäessään, että tarinoille on tyypillistä kolme seikkaa: 1) Puhe käsittelee tiettyä ajankohtaa, jolloin 2) tapahtui jotain tavanomaisesta poikkeavaa tai mielenkiintoista 3) jota kertomuksen kuluessa arvioidaan. Huomioitavaa onkin, että tarinankertoja kuvailee tarinansa tapahtumia ja henkilöitä aina jostain näkökulmasta. Sananvalinnoillaan, painotuksillaan, ilmeillään jne. kertoja tuo esiin oman mielipiteensä kertomaansa kohtaan. (mt. 156-157.) Kertominen on aina osaltaan myös kerrottujen tapahtumien arviointia (Hyvärinen 2006). Samaa voidaan sanoa myös tarinan vastaanottamisesta, vaikka Labov ei tähän mallissaan puutukaan.

Labovin mallia on kritisoitu paljon, sillä sen on usein nähty yksinkertaistavan tarinankerrontaa liikaa (Hyvärinen 2006). Labov ei mallissaan juurikaan huomioi tarinankerrontatilanteen kontekstia ja sivuttaa tarinankerrontaan liittyvän vuorovaikutuksen lähes kokonaan. Tarina näyttäytyy mallissa helposti valmiina pakettina, jonka kertoja esittää sellaisenaan tilaisuuden tullen (Schegloff 1997, 100). Samalla unohtuu, että tarinankerronta on osa vuorovaikutustilannetta, jossa kertoja on vain yksi toimija muiden joukossa. Tracey (2002, 149-150, ks. myös Sacks 1996, 227) huomauttaakin, että suullinen kertomus on aina yhdessä tuotettu ja kuulija tukee tarinaa omilla toimillaan. Kuulijan toimet voivat vaihdella pienistä eleistä ja minimaalisista palautteista (nyökkäys, hymy, ”mm,”) lyhyisiin *kommentteihin* (”Ihanko totta?”, ”Loistavaa!”) ja tarinan keskeyttäviin tarkentaviin kysymyksiin. Keskustelunanalyysin piirissä tarinoita (kuten kaikkea muutakin keskustelua) on tarkasteltu yhdessä tuotettuina vuorovaikutusjaksoina, joiden muotoutumisessa kaikkien toimijoiden toiminta kerronnan aikana (ja jo ennen kerronnan

¹⁵Kerrottavuuden ohella käytetään myös termejä *raportoitavuus (reportability)* ja *tarinan uutisarvo (newsworthiness)* (ks. esim. Routarinne 1997, 142; Tracey 2002, 153).

aloittamista) vaikuttaa koko ajan siihen, miten vuorovaikutus etenee (Heritage & Atkinson 1984, 4).

Myös keskustelunanalyysissä tarinaa on pyritty määrittelemään sen rakenteen kautta, mutta päähuomio on kiinnitetty vuorojen pituuteen ja jakautumiseen sekä tarinankerronnan *sekventiaaliseen rakenteeseen*. Sacks (1996, 223) esittää, että tarina voidaan tunnistaa keskustelusta rakenteensa perusteella. Tarinankerronta muodostaa keskusteluun tilanteen, jossa normaalista vuorottelujäsennyksestä luovutaan ja siirrytään *sekventiaaliseen kerrontajäsennykseen* (Sacks 1974, 337). Kerrontajäsennykselle ominaista on pitkä kertova vuoro, joka koostuu usein monista vuoron rakenneyksiköistä. Koska vuorottelusäännöt (ks. Sack et. al. 1974, 703) määrittelevät, että puhuja on kerrallaan oikeutettu vain yhteen vuoroon, keskeiseksi kysymykseksi nousee, miten yksi puhujista saa oikeuden puhua yli vuororajojen. Jotta kuulija ei ota vuoroa heti ensimmäiseen siirtymän mahdollistavaan kohtaan saavuttaessa, täytyy tarina merkitä jotenkin. *Kerrontajäsennykseen* siirtyminen edellyttääkin, että osanottajat tunnistavat meneillään olevan toiminnan tarinankerronnan aloitukseksi ja ”sopivat” kerrontajäsennykseen siirtymisestä antaen näin tilaa tarinalle. (Routarinne 1997, 139.) Asettuessaan kuulijaksi, toimija ei kuitenkaan jää vain tarinan passiiviseksi vastaanottajaksi, vaan hänellä on käytössään moninaisia resursseja (esim. minimipalautteet ”mm”, ”joo” ja nyökkäykset), joilla osoittaa oma ymmärryksensä tilanteesta tarinan edetessä. (Sacks 1996, 226; ks. myös Stivers 2008). Goodwin (1981, 22) esittääkin, että kerronnan sekventiaalinen rakenne nousee suoraan vuorottelusäännöistä. Jo se, että kertojaksi aikovan tulee pyytää lupaa kerronnalle tai merkitä muilla keinoin tarinan alku, tekee näkyväksi vuorottelun perussäännöt, joista kerronnan ajaksi väliaikaisesti luovutaan.

Kerrontajäsennys jaetaan kolmeen vaiheeseen: 1) johdantosekvenssi, 2) kerrontasekvenssi ja 3) vastaanottosekvenssi. Ideaalitalanteessa tarina etenee jouhevasti näiden osien läpi, mutta jaottelu ei ole mikään pakottava muotti, jossa osiot seuraavat toisiaan vääjäämättä. Käytännössä osioiden välillä on usein muutakin toimintaa ja tarina voi keskeytyä minkä tahansa osion kohdalla. Lisäksi osat saattavat olla kietoutuneina toisiinsa, mutta ne eivät milloinkaan voi olla täysin eri järjestyksessä. (Routarinne 1997, 140.)

Sacks (1996, 22; 1974, 340-341) esittää, että johdantosekvenssissä kertoja pyytää lupaa rikkoa normaali vuorottelujäsennys. Johdantosekvenssille tyypillinen *etiäinen* (story preface) muotoutuu vähimmillään kahdesta vuorosta. Ensimmäisessä kertojaksi pyrkivä ilmoittaa, että hänellä on jotain keskustelun kannalta relevanttia kerrottavaa ja samalla hän osoittaa implisiittisesti aikovansa puhua normista poiketen yli yhden vuoron. Toisessa vuorossa kuulijoiksi aiotut antavat suostumuksensa tarinan aloitukselle asettuen samalla kuulijan rooliin. Usein johdantosekvenssissä on kuitenkin mukana myös muita elementtejä, joilla kertoja osoittaa tarinansa *kerrottavuuden*. Kertoja luonnehtii tarinaansa lyhyesti ja usein sitoo sen johonkin aikaan, paikkaan tai henkilöön osoittaen näin, miksi tarina on kertomisen arvoisen (mt. 342). Riittävän taustainformaation antaminen on tarinalle tärkeää, jotta kuulija pystyy seuraamaan tarinaa. (Routarinne 1997, 147). Stivers (2008) on osoittanut, miten kertoja antaa kuulijalle informaatiota paitsi tarinan sisällöstä, myös siitä, mikä hänen oma suhtautumisensa tarinan tapahtumiin on. Tarinan vastaanoton kannalta onkin keskeistä, että kuulijalle annetaan jo alussa riittävästi vihjeitä, miten tarina tulisi kuulla ja mikä on tarinankertojan päämäärä. Esimerkiksi aloitus ”*mulle sattuu ihan kamala juttu eilen.*” antaa kuulijalle selkeän vihjeen, että tarinasta tulee löytää kamaluus ja tähän kamaluuteen tulee reagoida tarinan edetessä sekä etenkin tarinan päättyttyä. Johdannosta löytyykin usein vihje siihen, milloin kerronta tulee päätökseensä. (Sacks 1996, 227-228.)

Kerrontasekvenssi on kertomuksen juonellinen ydin, jossa esitetään tarinan tapahtumat. Kerrontasekvenssi muodostuu useasta VRY:stä ja sen aikana puhujan ei tarvitse antaa tilaa vastaanottajalle. Kuitenkin kertoja tarkkailee kuulijan toimia kerronnan aikana. Kerrontasekvenssi on vain harvoin keskeyttämätöntä monologia, sillä kertoja antaa yleensä kuulijalle tilaisuuksia osoittaa, että tämä seuraa tarinan etenemistä. (Sacks, 1974, 344-345; Routarinne 1997, 146.) Kerrontasekvenssin aikana kertoja kuvailee tapahtumasarjan pitäen samalla yllä tarinansa keskeistä sanomaa monin eri tavoin. Tarina kerrotaan aina tietyistä näkökulmista. Kuvaustapojen valinnalla, prosodialla ja visiospatiaalisilla teoilla kertoja tuo esiin tarinansa tietynlaisena ja osoittaa oman asennoitumisensa kerrottuun (Stivers 2008, 41).

Vastaanottosekvenssi käynnistyy, kun kuulija tunnistaa kerronnan päättyneeksi ja siirtyy kuulijasta arvioijaksi. Vastaanottosekvenssille on tyypillistä, että vastaanottaja osoittaa, miten on ymmärtänyt kuulemansa. Tämän hän voi tehdä esimerkiksi arvioimalla ja

kommentoimalla tarinaa, jatkamalla keskustelua tarinan käsittelemästä aiheesta tai kertomalla *toisen tarinan*, eli tarinan joka on aihepiiriltään ja moraliteetiltaan samankaltainen edellisen tarinan kanssa. Vastaanottosekvenssi voi saada monenlaisia muotoja. Lyhimmillään se voi olla pieni naurahdus, mutta yhtä hyvin vastaanottosekvenssi voi olla muodostua pitkäksi, useita vuoronvaihtoja sisältäväksi vuorovaikutusjaksoksi. Näin käy etenkin silloin, kun kertoja ei hyväksy kuulijan tulkintaa tarinasta. Yhteistä erilaisille tavoille on kuitenkin, että vastaanotollaan kuulija vahvistaa kertomuksen keskeisen sanoman ja keskustelu palautuu tavanomaiseen vuorottelujärjestykseen. (Routarinne 1997, 150-152.)

Sekä Labov että Sacks kuvaavat tarinoista löytyviä erityispiirteitä ja päätyvät erilaisista lähtökohdistaan huolimatta hyvin samantyyppiseen rakenteeseen. Myös Ochs ja Capps (2001, 18-19) päätyvät varsin samantyyliin listaan, mutta huomauttavat, että suulliseen tarinaan on kietoutuneena myös muita diskurssikomponentteja, kuten kysymyksiä, selvityksiä, kyseenalaistuksia ja pohdintoja. Tarinoista ei tulisikaan etsiä selkeitä erityispiirteitä, jotka ovat luonteenomaisia kaikille tarinoille, vaan tarkasteluun tulisi ottaa ”ulottuvuuksia, jotka ovat aina relevantteja narratiiville, vaikeivätkin olisivat selkeästi esiin tuotuna” (mt.19.) Tällaisia ulottuvuuksia ovat *kertojuus* (yksi tai usea aktiivinen kertoja), *kerrottavuus* (uutisarvo korkea tai matala), *erottuminen ympäröivästä puheesta* (suhteellisen erillinen ympäröivästä puheesta tai ympäröivään puheeseen upotettu), *lineaarisuus* (lineaarinen aikajärjestys ja kausaalinen rakenne tai tapahtumien ajallinen ja kausaalinen monitulkintaisuus), *moraalinen asema* (kertojan näkökulma selkeä ja pysyvä tai epäselvä ja muuttuva). (mt.20.) Ochs ja Capps toteavat, että sosiaaliteettitieteellisessä tutkimuksessa tarinallisten ulottuvuuksien toinen pää on jäänyt varsin vähälle huomiolle tutkimuksen keskittyessä helposti tarinoiksi tunnistettaviin narratiiveihin. (mt. 20.) Tarinan määrittely ulottuvuuksien avulla luo varsin erilaisen kuvan siitä, mikä voi olla tarina. Kirjoittajien huomio, että tarinan painopiste voi olla yhtä hyvin ”kerronnallisessa aktiviteetissa merkitystä luovana *prosessina* kuin viimeistellyssä tuloksessa, jossa irralliset osat on kudottu yhdeksi juonikuvioksi” (mt.15) on varsin kaukana Labovin tarjoamasta määrittelystä tarinalle.

Tässä tutkimuksessa tarinankerrontaa tarkastellaan keskustelunanalyttisistä lähtökohdista ja painopiste on kerronnallisessa tilanteessa. Tarkastelussa on *johdantosekvenssi*, jossa toimijat luopuvat normaalista vuorottelujäsenyyksestä ja kertoja

antaa orientoivaa taustatietoa tarinasta, sekä etenkin *kerrontasekvenssi*, jossa kertoja esittää tarinansa juonelliset elementit. *Vastaanottosekvenssi* ja tarinan evaluointi jäävät vähemmälle huomille ja niitä tarkastelen vain siinä määrin kuin tarinan vastaanotto auttaa osoittamaan oikeaksi kerrontasekvenssistä tekemiäni tulkintoja. Tarinan rakenteiden ymmärtäminen on kuitenkin työni kannalta tärkeää. Vaikka Labovin ja Sacksin mallit ovat yleistyksiä tarinankerronnasta, ne tarjoavat vastauksia siihen, mitä tarinat ovat ja auttavat näin löytämään laajasta aineistosta kerrontatilanteet. Tämän työn keskeistä aineistoa ovatkin kertovat vuorot, joissa annetaan taustatietoa tarinan ymmärtämiseksi (orientaatiovaihe) tai kuvaillaan tarinan tapahtumia (juoniosa).

2.4.2. Osallistumiskehikko – kertojat ja kuulijat

Samoin kuin tarina, myös kertoja ja kuulija vaikuttavat itsestään selviltä käsitteiltä. Kertoja on henkilö, joka tarinaa kertoo, kuulijoita puolestaan ihmiset, jotka tarinaa kuuntelevat. Varsinkin kahdenkeskeisessä keskustelussa, jollaista tässä työssä tutkitaan, tällainen yksinkertainen, arkijärjellä ymmärrettävä jaottelu on täysin toimiva. Lienee kuitenkin tarpeellista avata hieman tarkemmin keskustelunanalyttistä näkemystä kertoja- ja kuulijaroolien olemuksesta.

Kuten jo aiemmin on tullut ilmi, keskustelunanalyttisen tutkimuksen keskiössä ei ole puhe vaan vuorovaikutus ja kaikkia vuorovaikutuksen osapuolia pidetään keskustelun muotoutumisen kannalta merkittävänä. Koska vuorottelu on keskustelun perustavanlaatuisen ominaisuus, myös puhuja- ja kuulijaroolit ovat koko ajan liikkeessä. *Puhujuus* on ainoastaan *äänessäoloa* tietynä hetkenä. *Osallistumiskehikolla* tarkoitetaan kaikkia vuorovaikutuksen osapuolia sekä heidän jatkuvasti muuttuvia osallistujaroolejaan. (Seppänen 1997b, 156.) Goodwin (1981) esittää, miten puhuja ja kuulija yhdessä luovat osallistumiskehikon puheen, katsekontaktien ja eleiden avulla. Ekman ja Friesen (1969, 82) puolestaan puhuvat *säätelijäeleistä* (regulators), jotka toimivat eräänlaisina keskustelun ”liikennevalvojina” säädellen puheenvuorojen vaihtumista. Tarinankerronnassa kertoja ottaa puhujan roolin pidemmäksi aikaa itselleen ja osallistumiskehikko pysyy näin staattisempänä, mutta puhuja ottaa koko ajan puheensa muotoilussa huomioon kuulijansa. Puhujalla on jonkinlainen esioletus siitä, mitä kuulijat tietävät aiheesta valmiiksi ja lisäksi vastaanottajien reaktiot, kuteen eleet, ilmeet, kysymykset ja naurahdukset, vaikuttavat puhujan tekemiin muotoiluihin. Puhe on aina

suunnattu jollekin yleisölle ja tästä käytetään termiä *vastaanottajan huomioiva muotoilu* (recipient resign). (Goodwin 1981, 149-166.)

Erving Goffman (1981) on kritisoinut yksinkertaista osallistujaroolien jaottelua ja esittänyt, että *puhuj*a ja *kuulija* ovat varsin moniulotteisia käsitteitä, jotka pitävät sisällään erilaisia vuorovaikutuksellisia rooleja. Kahdenkeskeisessä keskustelussakin voi olla mukana monia eri ääniä. Puhujuuden Goffman jakoi kolmeen erilaiseen toimijatyyppeihin: puhuja voi olla 1) *esittäjä* eli se, joka konkreettisesti tuottaa sanat, 2) *auktori* eli se, joka on määrännyt, mitkä sanat tuotetaan tai 3) *toimeksiantaja*, eli se institutionaalinen asema tai rooli, jota tuotetut sanat ilmentävät. Usein nämä puhujaroolit käyvät yksiin, mutta aina näin ei ole. (mt. 144-145.) Tarinankerronnalle on tyypillistä erilaisten näkökulmien esittäminen ja eri äänien esiintuonti. Kerronnassa syntyy tilanteita, joissa kertoja tuottaa suoran lainauksen jonkin tarinassa esiintyvän henkilöahmon puheesta. Tällöin kertoja on vain *esittäjä* siteeratun henkilöahmon toimiessa *auktorina* ja *toimeksiantajana*. Lisäksi (hiljainenkin) vuorovaikutuskumppani on aina omilla toimillaan mukana muokkaamassa tilannetta ja sitä, miten tarina tulee kerrotuksi. Näin yleisö toimii aina vähintäänkin tarinan *kanssa-auktorina*. Goffmannin termein tarinankertoja on pikemminkin tarinan *esittäjä*. (Ochs & Capps 2001, 24-25.) Tässä työssä kertojalla viitataan juuri tällaiseen *esittäjärooliin*.

Kuulijat Goffman (1981, 132-133) jaotteli kahteen eri rooliin: *ratifioituihin osallistujiin*, eli niihin, joille puhe on suunnattu sekä *muihin kuulijoihin*, jotka eivät ole mukana tilanteessa, vaan kuulevat puheen sattumalta tai salaa. Tällainen jaottelu nostaa esiin kysymyksen aineiston luonteesta. Vaikka vuorovaikutustilanteen kontrolloimiseksi keskustelijat on eristetty mahdollisista *muista kuulijoista*, toimivat keskustelua tallentavat videokamerat juuri tällaisessa *muun kuulijan* roolissa. Keskustelijoiden tietoisuus (ja pyrkimys olla välittämättä) näistä ”epäinhimillisistä tarkkailijoista” asettaa kamerat jonnekin harmaalle vyöhykkeelle kuulijaroolien erittelyssä. Kameroiden vaikutusta aineiston luotettavuuteen käsittelen tarkemmin luvussa 3.2. Varsinaiseen kuulijan käsitteeseen Goffmanin erottelu ei kuitenkaan tuo mitään uutta. Vaikka olen lähtökohtaisesti sitoutunut vuorovaikutuksellisuutta korostavaan näkökulmaan, jossa tarina on aina yhdessä tuotettu, tämä ei tarkoita kuulijan ja kertojan roolien sekoittumista tai yhdistymistä. Sen sijaan kuulijan rooli tulee ymmärtää aktiivisena toimijana, joka omasta asemastaan käsin muokkaa tilannetta (Seppänen 1997b, 156). Kuten jo aiemmin on tullut ilmi, tarina ei ole mikään valmis paketti, eikä tarinankertoja ”omista” tai ”hallitse” yksinvaltiaana tarinaansa,

vaan kertomus muotoutuu kertojan ja kuulijan välisessä vuorovaikutustilanteessa hetki hetkeltä näiden ylläpitäessä yhteistä ymmärrystä meneillään olevasta toiminnasta. Yksinkertaisuudessaan ja tunnistettavuudessaan termit *kertoja* ja *kuulija* toimivatkin sellaisinaan tutkimukseni välineistönä.

3. AINEISTO JA MENETELMÄT

Tässä kappaleessa kuvailen aineistoani sekä analyysissä käyttämiäni menetelmiä reliabiliteetin ja validiteetin käsitteiden avulla. Ensin avaan reliabiliteetin käsitettä, jonka kautta sitten esittelen aineistoni ja erittelen aineiston vahvuuksia sekä aineistoon liittyviä puutteita ja rajoituksia. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään analyysimenetelmiä sekä tutkimukseni validiteettia. Lopuksi pohdiskelen tutkimukseen liittyviä mahdollisia eettisiä ongelmia.

3.1. Videoaineiston reliabiliteetti

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa usein vähemmälle huomiolle jääneet kysymykset tutkimuksen reliabiliteetista eli siitä, missä määrin tulokset ovat riippumattomia satunnaisista tekijöistä, ovat keskeisessä asemassa keskusteluanalyttisessä tutkimuksessa. Tutkimuksen tukeutuminen kenttämuistiinpanojen sijasta ääni- ja (nykyään yhä enemmän myös) videonauhoitettuihin aineistoihin on jo itsessään poistanut monia ongelmia, joita luonnollisten sosiaalisten tilanteiden tutkimukseen on liittynyt. Keskusteluanalyttisen tutkimuksen reliabiliteetille keskeistä onkin nauhoitusten ja niistä tehtyjen transkriptioiden laatu, joskaan nämä yksistään eivät vielä takaa havaintojen luotettavuutta. (Peräkylä 2004, 285-286; 299.)

Peräkylä (mt. 288) esittää, että korkean reliabiliteetin takaamiseksi on huolehdittava 1) siitä, *mitä* ja *miten paljon* nauhoitetaan, 2) nauhoitusten *teknisestä laadusta* sekä 3) nauhoituksista tehtyjen *transkriptioiden riittävästä tarkkuudesta*. Koska käyttämäni aineisto oli kerätty jo valmiiksi, en voinut vaikuttaa lainkaan kahteen ensimmäiseen tekijään. Oman tutkimusongelmani kannalta on kuitenkin tärkeää, että kerätty aineisto vastaa laadultaan tarpeitani ja sitä on määrällisesti riittävästi, jotta tutkittava ilmiö tulee esille koko kirjossaan.

3.2. Aineiston kuvaus

Tutkimuksessa käytetty aineisto on alun perin kerätty kasvonilmeiden roolia vuorovaikutuksessa tarkastelemaan tutkimukseen (ks. Peräkylä & Ruusuvuori 2006; Ruusuvuori & Peräkylä 2009) ja se koostuu viidestä eri keskustelijoiden kahdenkeskeisestä keskustelusta, jotka on kuvattu loppuvuodesta 2001. Kukin aineiston keskusteluista kestää 30-65 minuuttia ja yhteensä videoitua materiaalia on lähes neljä tuntia. Omaa tutkimustani varten tämä on aivan riittävästi, sillä jokaisesta keskustelusta löytyy useita kriteerini täyttäviä tarinoita. Tutkittava vuorovaikutuksen multimodaalisuus on ilmiönä sen tyyppinen, että yhtenäisiä käytänteitä voidaan olettaa esiintyvän eri ihmisten tapaamisissa. Peräkylän esittämä vaatimus aineiston määrästä tulee siis täytetyksi. Nauhoitusten laadusta puolestaan on huolehdittu kuvaamalla keskustelut kolmella videokameralla siten, että molempien keskustelijoiden kasvoihin on suunnattu oma kamera ja yksi kamera kuvaa kokonaistilannetta. Lisäksi kuvaukset on tehty tilassa, jossa ei ole paikalla muita ihmisiä. Näin on varmistettu, että sekä vuorovaikutuksen vokaalinen että visiospatiaalinen modaaliteetti on saatu nauhoitettua mahdollisimman tarkasti¹⁶. Vuorovaikutuksen havainnoinnin helpottamiseksi videotaltioinnit on synkronisoitu ja kameroiden erilliset kuvakulmat on yhdistetty yhdeksi videoksi. Näin eri kameroiden taltioimaa materiaalia voidaan tarkastella samalla kertaa. Huonona puolena tässä on ollut kuvakoon selkeä pieneneminen. Aineistoa analysoidessani olen katsonut videoita tietokoneen näytöltä, jossa neljään osaan jaettu kuvaruutu näkyy varsin pienenä. Tämä heikentää etenkin nopeasti muuttuvien kasvonilmeiden tarkkaa havainnointia. Kasvojen ilmeiden kohdalla olenkin tyytynyt varsin ylimalkaiseen erittelyyn erilaisten ilmeiden osalta¹⁷. Muuten kuvanlaatu on kuitenkin hyvä: kamerat on sijoitettu kattamaan koko vuorovaikutustilanne ja huone on hyvin valaistu. Kuva 1 osoittaa kameroiden kuvakulmat: yksi kamera kuvaa kokonaistilannetta toisten kuvatessa lähemmin toimijoiden ylävartaloita. Ensimmäisen kameran kuvasta on nähtävissä myös istumajärjestely, jossa toimijat ovat kulmittain toisiinsa nähden. Tällainen istumajärjestely on toimiva varsinkin katseen analyysissä, sillä toimijoiden perusasento ei ole suoraan toisiaan kohden ja näin katseen kääntämisestä keskustelukumppania kohti tulee *sosiaalisesti merkitty teko* (vrt. Goodwin 1980, 30-31). Analyysini havainnollistamiseksi tulen käyttämään litteroitujen aineisto-

¹⁶ Bavelas ja Chovil (2000, 177) tosin huomauttavat, että monien visiospatiaalisten toimintojen havainnointia heikentää se, että ne ovat kolmiulotteisia, kun taas videokuva on vain kaksiulotteinen.

¹⁷ Ilmeiden litteroinnista on kerrottu tarkemmin alaluvussa 3.3.

otteiden ohella myös videolta poimimiani, kuvan 3.1. kaltaisia pysäytyskuvia. Äänenlaadussa sen sijaan on paikoitellen pieniä ongelmia, sillä ääni on talletettu yhdellä keskellä pöytää olevalla mikrofonilla. Pääosin puhe kuuluu nauhoituksilla kuitenkin hyvin.

Kuva 3.1. Esimerkki.

Aineistoa on siis määrällisesti riittävästi ja nauhoitukset ovat teknisesti laadukkaita, mutta on tärkeä eritellä myös, millaisia vuorovaikutustilanteita on nauhoitettu. Tähän tulee erityisesti kiinnittää huomiota, koska aineistoa ei ole kerätty omaa tutkimusongelmaani silmällä pitäen. (vrt. Peräkylä 2004, 288).

Aineisto koostuu viidestä erillisestä lounaskeskustelusta, jotka on kuvattu opiskelijaravintolan kabinetissa. Kuvaustilanne pyrkii simuloimaan arkista ateriointitilannetta, jossa osallistujat syövät ja keskustelevat arkisista asioistaan. Keskustelijoita on opastettu toimimaan kuten he yleensä toimivat lounastaessaan yhdessä. Mitään erityisohjeistusta ei ole annettu. Tutkimussuostumuksessa (ks. liite 2.) keskustelijoille on kerrottu vain, että nauhalta tullaan analysoimaan ”keskustelujen rakennepiirteitä eikä niinkään puheen sisältöä”. Näin ollen keskusteluilla ei ole mitään selkeää teemaa, vaan puheenaiheet vaihtelevat laajalti arkielämän eri osa-alueilla.

Vuorovaikutuksen havainnoinnin kannalta oleellinen oheistoiminto aineistossa on syöminen. Vaikka ruokailu antaa keskustelulle luonnollisen kontekstin, se aiheuttaa myös vaikeuksia aineistoa analysoitaessa: Syöminen aiheuttaa ylimääräisiä taukoja keskustelussa keskustelijoiden toistuvasti siirtäessä huomionsa pois keskustelukumppanista ruokaan. Lisäksi syömisestä aiheutuvat kasvojen liikkeet vaikeuttavat paikoin ilmeiden tunnistamista keskustelijoiden kasvoilla. Toisaalta tällaiset vaikeudet eivät välttämättä juurikaan heikennä analyysia. Ruokapöytäkeskustelu on varsin tavallinen vuorovaikutustilanne, eivätkä syömisestä aiheutuvat ylimääräiset tauot ja

ilmeet estä keskustelijoitakaan ymmärtämästä toisiaan. Vaikka videonauhoitus ei vastaa täydellisesti todellisuutta, näyttäytyvät keskustelijan ilmeet ja eleet suhteellisen samanlaisina sekä keskustelukumppanille että minulle (tosin sillä erotuksella, että minä pystyn katsomaan tilanteen videolta niin monta kertaa kuin haluan).

Vaikka kolmen videokameran käyttö antaa uusia mahdollisuuksia etenkin vuorovaikutuksen visiospatiaalisen modaliteetin analysoimiseen, on tällaisessa kamera-armeijassa myös haittapuolensa. Videokameroiden ja mikrofonin asettaminen muuten ”tyhjään” huoneeseen synnyttää tilasta laboratoriomaisen vaikutelman ja keskustelijat ovat koko ajan varmasti tietoisia kameroista. Tämä näkyy aineistossa paikoitellen esimerkiksi kameraan katsomisena ja kameralle puhumisena. Tällaiset kohdat on kuitenkin huomioitu analyysivaiheessa. Tietoisuus kuvattavana olemisesta vaikuttaa mitä todennäköisimmin myös muilla tavoin vuorovaikutukseen. Koska mitään vertailukohtaa ei ole, minun on kuitenkin mahdoton osoittaa, millainen tämä vaikutus aineistossa voisi olla. Joudun siis luottamaan siihen, että keskustelijat orientoituvat ensisijaisesti meneillään olevaan vuorovaikutustapahtumaan ja käyttävät samoja vuorovaikutusresursseja yhteisen ymmärryksen ylläpitämiseksi kuin muutoinkin, vaikka tilanne ei täysin luonnollinen olekaan.

Kaikki videoidut keskustelut ovat kahdenkeskisiä ja kullakin videolla esiintyy eri keskustelupari, eli kaikkiaan aineistossa esiintyy kymmenen ihmistä. Kunkin dyadin osapuolet tuntevat toisensa entuudestaan, mutta tarkempaa tietoa heidän ystävyys-suhteensa kestosta tai syvyydestä ei ole. Arkikielellä heitä voisi luonnehtia kaveruksiksi, eikä keskusteluissa olekaan mitään ennalta määrättyjä valta-asetelmia tai näihin liittyviä rooleja, vaan keskustelijat ovat keskenään tasavertaisia keskustelukumppaneita.¹⁸ Keskustelijoiden aiemmasta yhteisestä historiasta johtuen heillä on yhteisesti jaettua tietoa ihmisistä ja tapahtumista, joihin minulla ei ole pelkän videon perusteella pääsyä. Samoin heillä on monenlaista tietoa toisistaan. Schober ja Clark (1989) ovatkin osoittaneet, että ulkopuolinen kuulija ei ymmärrä puhetta yhtä hyvin kuin ratifioidut kuulijat, joille puhe on osoitettu. Oman tutkimusongelmani kannalta näillä seikoilla ei kuitenkaan ole hirveästi merkitystä, sillä en ole kiinnostunut keskustelun asiasisällöistä itsessään, vaan siitä, millä keinoin yhteisymmärrys saavutetaan ja miten sitä

¹⁸ Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö keskustelussa voisi ilmaantua epäsymmetriaa toisen osapuolen dominoudessa keskustelua.

pidetään yllä. Lisäksi olen tietoinen omasta rajallisesta positiostani päästä yhteisymmärrykseen toimijoiden kanssa. Puhetta ei ole suunnattu minulle ja oma pääsyni tilanteeseen on rajallinen.

Tutkimukseni kannalta huomioitavaa on myös se, että aineisto koostuu kahdenkeskisistä keskusteluista. Vaikka vuorottelusäännöt (ks Sack et. al. 1974) pätevät yhtä lailla kahdenkuin monenkeskisessäkin vuorovaikutuksessa, muodostaa dyadi muista mahdollisista tilanteista monella tapaa poikkeavan vuorovaikutustilanteen. Ensinnäkin dyadissa vuorottelu on kirjaimellisesti vuorotellen puhumista ja vuoronvaihtelun kannalta ainoaksi merkittäväksi tarkastelunkohteeksi tulee, milloin vuoro vaihtuu, ei se, kuka puhuu seuraavaksi (Londen 1997, 57). Lisäksi puhuja kohdistaa viestinsä vain yhdelle vastaanottajalle ja vastaavasti kuulija tietää olevansa ainoa vastaanottaja. Tämä näkyy esim. puheen muotoilussa (recipient design) ja katseen suuntaamisessa (Goodwin 1979). Tutkimustulokseni eivät olekaan sellaisinaan siirrettävissä monenkeskisiin vuorovaikutustilanteisiin.

Huomioitavaa on myös, että kaikki aineistossa esiintyvät keskustelijat ovat nuoria naisia. Tulosten yleistettävyyden kannalta tällä on merkitystä, sillä keskustelunanalyttistä tutkimusta sukupuolen tai iän vaikutuksesta vuorovaikutuksen eri modaliteetteihin ei tietääkseni ole tehty. Sanattoman viestinnän tutkimuksen laajassa kentässä sukupuolieroja on tutkittu paljonkin (ks esim. Hall 1984; Hall et. al. 2001; Hess et. al. 2004) ja Hall (1984) on esittänyt, että naisten ja miesten sanaton viestintä eroavat toisistaan ja että naiset esimerkiksi hymyilevät enemmän. Tällaisissa tutkimuksissa sanatonta viestintää ei kuitenkaan ole yhdistetty vuorovaikutuksen sekventiaaliseen jäsentymiseen eikä vuorojen sisäiseen rakenteeseen, joten tulosten merkitystä on vaikea suhteuttaa omaan tutkimukseeni.

3.3. Aineiston käsittely

Kolmas Peräkylän (2004, 288) mainitsema, keskustelunanalyttisen tutkimuksen reliabiliteetille tärkeä seikka, kysymys *nauhoituksilta tehtyjen litteraattien riittävästä tarkkuudesta* on oleellinen tutkimukselleni, koska puheen lisäksi myös vuorovaikutuksen muut modaliteetit on tarvinnut litteroida. Ilmeiden ja eleiden litteroinnissa on keskustelunanalyttisen tutkimuksen piirissä kehitetty erilaisia käytäntöjä, eikä yhtä

Peräkylän ja Ruusuvuoren (2006) käyttämää litterointimallia. Tässä käsieleet ja muut toiminnot on merkitty x-merkeillä, jotka on sijoitettu litteraatissa suhteessa muuhun samanaikaiseen toimintaan.²⁰ Ele- ja toimintarivin yhteydessä on usein myös sanallisia kuvauksia ja kommentteja toimista (vrt. otteen 3.1. alin rivi). Ilmeiden litteroinnissa on käytetty varsin yksinkertaista järjestelmää, jossa ilmeestä on määritelty vain sen yleinen luonne. Luonteeltaan *negatiivisia* ilmeitä, jotka kuvastavat erimielisyyttä tai negatiivisia tunteita, kuten pelkoa, inhoa, vihaa ja surua kuvataan ♠-merkillä. Merkin yhteydessä on usein myös sanallinen kuvaus ilmeestä. *Positiivisia* ilmeitä, lähinnä erilaisia hymyjä, puolestaan kuvataan ☺-merkillä, hämmästyttä taas ◡-merkillä. Lisäksi kulmien kohotukselle (^) ja laskulle (v) on omat merkkinsä. Ilmeiden, toimintojen ja eleiden sekä katseen kuvaussymbolien tarkemmat lukuohjeet, löytyvät liitteestä 1.

Otteesta 3.1 voidaan siis lukea, että koko otteen ajan molemmat keskustelijat hymyilevät. Otteen alussa A katsoo alaspäin, B puolestaan katsoo A:ta. Lisäksi B on juuri laittamassa ruokaa suuhunsa. B kääntää katseensa pois A:sta juuri tämän päättäessä vuoroaan. Vuoroa seuraavan tauon aikana B ottaa lusikan pois suustaan ja kääntää katseensa alas. Tauko päättyy B:n rykäistessä. Käytän analyysissäni tämän esimerkin kaltaisia aineisto-otteita sitä havainnollistamaan. Siksi on tärkeää, että lukija pystyy seuraamaan aineisto-otteita.

Esimerkkiotteen mukainen, toiminnan mahdollisimman kokonaisvaltainen litterointi on varsin työlästä ja aikaa vievää työtä. Koko aineistoa ei olekaan ollut tarpeellista litteroida tällä tarkkuudella. Siksi olen poiminut aineistosta tarinoita ja tehnyt tarkennetut multimodaaliset litteraatit vain niistä. Lisäksi aineistosta oli aiempaa tutkimusta varten jo valmiiksi tehty myös multimodaalisia litteraatteja, joita olen pystynyt käyttämään hyväksi ja muokannut tarkemmiksi. Kaiken kaikkiaan multimodaalisia litteraatteja tuli 53 liuskaa.

²⁰ Eleiden (kuten myös kaiken muun visiospatiaalisen toiminnan) alku ja loppu on määritelty puhtaasti visuaalisen havainnon pohjalta. Olen katsonut videoaineistoa kuva kerrallaan ja tämän pohjalta tehnyt tulkintoja, milloin toiminto alkaa ja päättyy. Käytännössä tämä päätös on pitkälti ollut oman harkintani varassa, sillä esimerkiksi käden liike jatkuu usein varsinaisen merkityksellisen eleen jälkeenkin. Samoin ilmeet häipyvät kasvoilta usein vähitellen ja raja ilmeen ja perusilmeen välillä on usein vaikeasti havaittavissa (varsinkin jos toimija vielä syö samanaikaisesti).

3.4. Aineistona tarinat

Analyysiani varten olen poiminut aineistosta kymmenen tarinankerrontasekvenssiä. Osa aineistosta on valikoitunut mukaan siksi, että siitä on ollut jo valmiiksi käytettävissä olevia litteraatteja, osan taas olen poiminut aineistosta sattumanvaraisesti. Kriteerinä on ollut ainoastaan se, että keskustelussa ilmenee selkeää, usean vuoronrakenneyksikön mittainen tarina. Lisäksi olen valikoinut tarinani siten, että jokaisesta keskustelusta on ainakin yksi tarina. Valitsemani tarinat ovat luonteeltaan varsin tavanomaisia ja käsittelevät arkisia asioita, kuten opiskelua (kirjarinkkatarina ja webbitarina), juhlimista (illanviettotarina ja uudenvuodentarina), ihmissuhteita (joulusoittotarina) ja erikoisia sattumuksia arkisissa tilanteissa (bussitarinat 1 ja 2). Mukana on myös muistoja nuoruusvuosilta (kotibiletarina) sekä kuultuja tarinoita, jotka ovat tapahtuneet jollekin ulkopuoliselle (sätkänkäärintätarina ja kantotarina).

Aineistomassasta poimimani kymmenen tarinankerrontasekvenssiä muodostavat tarkoituksiani varten riittävän aineiston. Analyysin kohteena eivät ole tarinat sinänsä, vaan ne keinot, joilla tarina rakennetaan ja joilla tuotetaan yhteisymmärrystä meneillään olevasta toiminnasta. Analyysissani tarkastelen siis hyvin pieniä ja hienovaraisia vuorovaikutusilmiöitä, kuten katseensuuntausta, nyökkäyksiä ja käsieleitä. Näin joillakin kriteereillä suppeastakin aineistosta nousee esiin valtava määrä yksittäisiä havaintoja.

3.5. Analyysimenetelmät

Kun olin saanut valitsemani tarinat litteroitua, minulla oli jo varsin selkeä kuva aineistosta. Jo litterointivaiheessa tein alustavia havaintoja kertojan katseensuuntauksesta ja huomasin toistuvan ”kaavan”, jossa kertoja katsoi kuulijaa aina vuoronrakenneyksikön (VRY) lopussa. Tämä havainto näytti olevan yhdenmukainen Kendonin ([1967] 1980, 60-71) havaintojen kanssa. Kendonin tutkimus ei kuitenkaan käsitellyt sen paremmin tarinankerrontaa kuin vuorottelujäsennystä²¹, joten havaintoni vaikutti lupaavalta mahdollisuudelta tarkentaa Kendonin tuloksia. Ennen kuin aloitin katseen systemaattisen analysoinnin, tein kuitenkin jokaisesta tarinasta erillisen tapausanalyysin. Katsoin jokaisen

²¹ Kendonin artikkeli ilmestyi alun perin vuonna 1967, eli seitsemän vuotta ennen kuin Sacks kumppaneineen kehitti vuorottelujäsennyksen perusteet, joten se ei olisi voinutkaan käyttää hyväkseen keskusteluanalyttistä tapaa hahmottaa keskustelua.

tarinaan moneen kertaan läpi ja tein havaintoja, miten toimijat käyttivät eri modaliteetteja kerronnassa. Analysoin kaikki merkitykselliseksi tulkitsemani liikkeet erikseen ja tarkastelin, millaisessa suhteessa ne ovat meneillään olevaan puheeseen ja muihin samanaikaisiin toimintoihin sekä laajempaan kielelliseen kontekstiin. Jokaisesta tarinasta kertyi muistiinpanoja useamman liuskan verran. Erityisen paljon havaintoja kertyi käsieleistä sekä tarinoiden henkilöhahmojen multimodaalisesta esittämisestä. Lisäksi jo aiemmin tekemäni havainnot katseen suuntauksesta tarkentuivat edelleen.

Analyysissä huomio oli siinä, miten eri modaliteetit toimivat yhdessä kerronnan aikana: miten niillä rakennettiin kuvauksia tilanteista ja tapahtumista sekä miten niitä käytettiin yhteisymmärryksen ylläpitämisessä. Pyrkimyksenäni oli tarjota mahdollisimman tarkka kuvaus vuorovaikutuksen multimodaalisuudesta ja osoittaa, miksi keskittyminen pelkästään puheeseen ei ole riittävää vuorovaikutusta tutkittaessa. Tekemieni havaintojeni tueksi esitän keskusteluanalyysissä usein käytettyä *validointia seuraavan vuoron avulla*. Tällä tarkoitetaan sitä, että kullakin teolla voi olla useita potentiaalisia merkityksiä, joista kuitenkin vain osa aktivoituu seuraavassa vuorossa. Seuraava vuoro kertoo, miten kuulija on edellisen vuoron tulkinnut ja tätä kuulijan tulkintaa voidaan käyttää apuna omien analyttisten tulkintojen todentamiseen. (Sacks et.al. 1974, 728-729; Bavelas & Chovil 2000, 175; Peräkylä 2004, 290.) Kerrontatilanteessa, jolle on tyypillistä pitkä kertova vuoro, tällaisen keinon käyttäminen saattaa tuntua huonosti sopivalta. Analyysissäni kuitenkin osoitan, miten pitkä kertova vuoro itse asiassa jakautuu useisiin vuoronrakenneyksiköihin ja usein kertoja tarjoaa kuulijalle tilaa oman ymmärryksensä osoittamiseen VRY:n lopussa.

Tutkimukseni keskiössä on ennen kaikkea kertojan katseen analyysi. Tätä varten etsin kaikki aineistosta löytyvät kertojan katseet (joita löytyi kaikkiaan 59 kappaletta) ja tarkastelin, millaisissa tilanteissa kertoja katsoo kuulijaa. Erityisesti huomioni kiinnittyi siihen, millaisissa tilanteissa kertoja kääntää katseensa kuulijaan ja milloin katse kuulijaan päättyy. Kertojan katsekäyttäytymistä tarkastelin kolmesta näkökulmasta: 1) suhteessa vuoron etenemiseen 2) suhteessa puhuttuun asiasisältöön ja muihin kertojan samanaikaisiin toimiin ja 3) suhteessa kuulijan toimintaan. Kappaleessa 4.2 osoitan, miten edellä mainitut tekijät vaikuttavat kertojan katsekäyttäytymiseen. Ennen kuin siirryn analyysiin, haluan kuitenkin tehdä vielä muutamia tutkimusetiikan kannalta tärkeitä huomautuksia.

3.6. Eettiset kysymykset

Aineisto on osa Suomen akatemian rahoittaman *Emootio, vuorovaikutus ja instituutiot* –projektin tutkimusaineistoa ja olen saanut luvan tämän osa-aineiston käyttämiseen tutkimuksessani. Tutkimukseen osallistuneita henkilöitä on kohdeltu tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti. Heitä on informoitu siitä, millaiseen tutkimukseen aineistoa tullaan käyttämään ja he ovat antaneet suostumuksensa nauhoitusten käyttöön harjoitus- ja tutkimustarkoituksessa (ks. liite 2). Lisäksi tutkimukseen osallistuneille on luvattu, että heidän anonymiteettinsä suojataan nauhoituksiin viitattaessa, tosin sillä varauksella, että kasvojen tunnistaminen on mahdollista raportoinnin yhteydessä.

Vuorovaikutuksen multimodaalisten ilmiöiden raportoinnissa kuvien käyttö on keskeisellä sijalla. Tuloksia havainnollistavat kuvat tarjoavat lukijalle usein vankemman todisteen kuin tarkinkaan litteraatti tai sanallinen kuvaus. Koska tutkimuksessani tarkastelussa ovat sosiaaliset käytänteet, eivätkä yksilöt, ei ole syytä olettaa, että tutkimuksestani aiheutuisi haittaa tutkittaville, vaikka joku heidät kuvista tunnistaisikin. Tutkimuksen taustalla on keskustelunanalyttiseen tutkimukseen perustuva taustaoletus, että näin ihmiset ylipäänsä toimivat vastaavissa tilanteissa yksilöllisistä eroista huolimatta. Vaikka aineistossani ei tule esiin arkaluontoista tietoa tutkittavista tai heidän läheisistään, on tutkimuseettisesti tärkeää huolehtia tutkittavien anonymiteetista. Anonymiteetin suojaamiseksi kaikki tunnistamisen mahdollistavat yksityiskohdat, kuten nimet, asuinpaikat ja ammatit on muutettu aineistotteissa. Analyysini tukena esittämieni aineisto-otteiden pohjalta henkilöitä onkin mahdoton tunnistaa. Sen sijaan nauhoitukselta poimituista pysäytyskuvista tunnistaminen on mahdollista.

4. ANALYYSI

Aloitan analyysini *tapaustutkimuksella*, jossa erittelen mahdollisimman yksityiskohtaisesti, mitä kaikkea vuorovaikutuksessa tapahtuu yhdessä tarinassa. Analyysi on ennen kaikkea kuvaileva ja tarkoitukseni on osoittaa, miten eri modaliteetit rakentavat yhdessä merkityksiä, joista tarina muotoutuu. Pyrkimyksenäni ei ole antaa selityksiä sille, miksi kertoja käyttää juuri tiettyjä keinoja kerronnassaan tai miksi tarina kerrotaan juuri näin. Sen sijaan analyysini tarjoaa yksityiskohtaisen kuvauksen siitä, miten moninaisia resursseja kertojalla on käytettävissään tarinankerronnassa ja miten sanallisen kerronnan ohella

kerronnassa on näkyvissä muita elementtejä, jotka tukevat tarinankerrontaa eri tavoin. Tapaustutkimuksessa huomio kohdistuu etenkin seuraaviin seikkoihin: 1) miten eri modaliteetit ovat mukana juonen kuljetuksessa, 2) miten kertoja ja kuulija luovat ja pitävät yllä yhteistä ymmärrystä ja 3) miten kertoja ja kuulija osoittavat asennoitumistaan kerrottua kohtaan.

Analyysini toisessa osassa erittelen tarkemmin kertojan katseen erilaisia tehtäviä tarinankerronnassa. Tätä varten olen analysoinut kaikki aineistostani löytyneet kertojan katseet ja esitän, miten kertojan katse jäsentyy kerrontatilanteessa.

4.1. Erään tarinan multimodaalinen kuvaus

Tapaustutkimuksen aineistona toimii ”bussitarina II”. Tarina on aineistossa tyypillinen arkinen tarina. Narratiivisilta ulottuvuuksiltaan tarina on varsin selkeästi tunnistettavissa tarinaksi: tarinalla on yksi *kertoja*, tarinan *kerrottavuus* nousee edeltävästä tilanteesta ja tarina kerrotaan *lineaarisesti*. Kertojan *moraalinen asema* suhteessa tarinaan sen sijaan on jokseenkin kahtalainen kertojan tasapainoilleessa tarinan humoristisuuden ja toisaalta kamaluuden välillä. Tämä ei kuitenkaan ainakaan suoranaisesti ollut kriteerinä tarinan valikoitumiselle, vaan valitsin tarinan lähinnä siksi, että tarina on riittävän pitkä ja siinä on nähtävissä monia ilmiöitä, jotka toistuivat useammassakin tarinassa.

Analyysini havainnollistamiseksi käytän sekä litteroituja otteita, että videolta poimimillani pysäytyskuvilla. Kokonaisuudessaan tarinan multimodaalinen litteraatti löytyy liitteestä 3.

4.1.1. Tarinan taustaa

Bussitarina II kuvaa kertojan bussimatkaa lääkäristä kotiin. Tarina on osa kertomusrypästä, jonka teemana ovat vanhempansa noloihin tilanteisiin julkisilla paikoilla saattaneet pikkulapset. Temaattisesti bussitarina II on suoraa jatkoa aiemmalle. Kyse ei kuitenkaan ole vastineena toimivasta ”toisesta tarinasta”, sillä kertoja on molemmissa bussitarinoissa sama. Kuten edellä kerrotussa tarinassa, myös tässä tapahtumapaikkana on bussi. Tarinoilla on myös muita yhteisiä elementtejä. Molemmissa on keskeisinä henkilöinä lapsi, joka tekee jotain ”väärää” ja äiti, joka joutuu noloon tilanteeseen. Yhteistä tarinoille on myös kovaan ääneen huutaminen julkisella paikalla, mikä jo itsessään on

epätavallista. Tarinan kerrottavuus tilanteessa selittyy juuri näillä yhteisillä tekijöillä. Tässä tarinassa "meluaja" on kuitenkin äiti, joka huutaa lapselleen ja ajautuu näin noloon tilanteeseen bussissa.

Ennen kerrontasekvenssin multimodaalista tarkastelua, esittelen tarinan vielä pääpiirteissään. Aineisto-otteessa 4.1. tarina on litteroitu keskustelunanalyttisen käytännön mukaisesti ja jaoteltu Labovia (1972, 363) mukaillen orientoivaan osaan ja juoniosaan. Evaluaatio ja lopputulos on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Aineisto-ote 4.1. Bussitarina II.

Orientaatio-osa

1 B: niinko yks päivä >emmä vissiin o selittän< sulle ko.
2 (0.3)
3 A: mm,
4 B: s- öö mää (0.5) silloin ku mä kävin (0.3) lääkäris siin
5 (0.7) .mt .hh terveyskeskuk[↑]ses >ni sit tota [noin<
6 A: [m?
7 B: .hh tuln bussil kans kottii ja se oli ihan täyn ko kello
8 oli jottai kolme et siel oli koululaisii ja tällasii siäl?
9 .hhhhh ja sit siel ol niinku paljo semmossi laste (.)
10 rattaitten kans semmossi äitei si?
11 (.)
12 B: ja >sit t[ota noin< (.) kryhm (0.7) mä olin sillai niinku
13 A: [mmm,
14 B: (0.3) siin (.) vähä siin etuosas niinku et mä en nähny
15 siihe (0.3) #oo-# ku siit men porukka ulos? .h[hh
16 A: [mm,

Juoniosa

17 B: ja sit pysähyt[↑]ti ja joku men >ulos sit yhtä[↑]kkiä< mä kuulin
18 ko yks nainen oli et @hei oks toi sun poikas ko meni tost
19 ulos.@
20 (.)
21 B: .hh ɛs(h)e heh'h'h'h (0.5) .hhh ois(h)it k(h)uullu s(h)en
22 naisen ku hän alko huutamaan ja kiroomaan sil pojäl

23 [niin↑kuɸ, hh'
 24 A: [khhhh hhe hhe .hhh
 25 (.)
 26 B: >se oli niinku lähten-< se oli varmaa joku kolme' neljän
 27 ikänen poika,=↑se oli luullu et se (0.3) kuulu lähtee
 28 poi[s bussist totta kai se äiti pelästys sitä .hh[hh <ja
 29 A: [mm? [mmm mm.
 30 B: se huus se äiti ja kiros kuule sitä.>
 31 (.)
 32 B: .hhh se [äitiki varmaa pelästy:s (.) .hh ja ko ihan tupaten
 33 A: [mmm,
 34 B: täyn niinko bussis tää äiti ol vaan .hh et niin @ant:eeks
 35 fant:eeks niinku,@

Tarinan orientaatio-osa voidaan jakaa karkeasti kolmeen eri vaiheeseen. Tarina alkaa taustoituksella (rivit 1-7), jossa kertoja (B) esittää syyn kerronnalle (*"emmä vissiin o selittän sulle"*) ja kuvailee ylimalkaisesti milloin (*"yks päivä"*) ja missä (bussissa, matkalla lääkäristä kotiin) tarina tapahtuu. Samalla toimijat rakentavat osallistumiskehikon. Tämän jälkeen (rivistöt 7-10) kertoja antaa tarkemman kuvauksen ajasta ja tapahtumapaikasta ja alkaa kuvailla bussia ja bussin täyttäneitä ihmisiä. Rivistöillä 12-15 kertoja muuttaa näkökulman yleisestä kuvauksesta yksityiseen ja kuvailee oman paikkansa bussissa. Orientaatio-osa päättyy tähän ja rivistöltä 17 alkaa tarinan juoniosa.

Juoniosa jakautuu selkeästi kahteen kerrontajaksoon, joissa tulee esiin koko tarinan kaksijakoisuus. Tarinalla on sekä huvittava että kamala, moraalisesti arveluttava puolensa. Ensin (r. 17-24) kertoja kuvailee tarinansa tapahtumat ja esittää tarinan loppuhuipennuksen nauraen (r. 21-23). Kuulija vastaa nauruun. Tämän jälkeen (r. 26-35) kertoja kuitenkin alkaa korjata tarinaansa toistaen tapahtumat ja esittäen oman tulkintansa, miksi tarinan henkilöt toimivat siten, kun he toimivat. Lisäksi kertoja vielä toistaa jo orientaatio-osassa painottamansa seikan bussin täysinäisyydestä ja lopulta esittää tarinalleen uuden, aiemmasta poikkeavan lopetuksen, jossa hän korostaa tilanteen noloutta. Näyttää siltä, että tarinankerronta epäonnistuu aluksi jotenkin tai kertoja ei ainakaan saa tarinalleen odottamaansa palautetta. Analyysissäni tarkastelen juonen kerrontaa juuri tästä näkökulmasta ja esitän, miten tarina rakentuu toisaalta humoristisena ja toisaalta "kauhutarinana".

loppuun (sanan "terveyskeskukse" jälkeen) ja antaa samanaikaisesti myös sanallisen kehotuksen jatkaa tarinaa. Rivistön 3 lopussa kuulija kääntää katseensa kertojaan pidempiaikaisesti ja osoittaa näin myös katseellaan ottaneensa tarinassa kuulijan roolin (vrt. Goodwin 1981 , 75).

Seuraava osallistumiskehikon ylläpidon kannalta merkityksellinen toiminta on nähtävissä rivistön 5 lopussa. Tässä kertoja kääntää katseensa lyhytaikaisesti kuulijaan juuri lähestyessään VRY:n loppua. Tällainen katse on yhdenmukainen Kendonin (1981, 61-64; 70) havainnon kanssa, että puhuja katsoo kuulijaa usein vuoronsa lopussa ja vuoron sisäisten rajojen kohdalla. Huomioitavaa on myös kuulijan toiminta tilanteessa: kuulija nyökkää kertojalle tämän päästessä vuoron loppuun ja välittömästi saatuaan nyökkäyksen kertoja kääntää katseensa pois. Tilanteessa kertoja tarkistaa katseellaan, että kuulija on ymmärtänyt tähän asti kerrotun ja antaa tälle tilaa palautteen antoon. Saatuaan palautteen, kertoja kääntyy pois ja jatkaa kerrontaa. Näin toimijat *uusintavat osallistumiskehikon*. Esittelen tätä ilmiötä laajemmin kertojan katseen tehtäviä käsittelevässä kappaleessa 4.2.1.

Ote 4.3. Bussitarina II:orientaatio, rivistöt 6-7.

```

6 (vartalo taakse) ((vartalo eteen))
TB
heilauttaa kättä) (käsi avoimena itseän päin) (käsi alas eteen)
TB
KB (eteen) (alas) (sivulle) .
B: ja >si[t tota noin< (-) kryhm (-----,--) mä olin sillai niinku (---) siin (-) vähä
A: [mmm?,
KA (alas lautaseen) ...
TA xx (kumartuu eteenpäin, ruokaa suuhun)

7 (käsi ↑↓) (käsi avoimena taaksepäin) (käsi edestakaisin) (käsi/peukalo oik.)
TB
IB
KB
B: siin etuosas niinku et mä en nähny siihe (---) #oo-# ku siit men porukka ulos? .h[hh
A: [mm,
KA ...
TA
xxxxxxxxx
(nyökkää)

```

Kerronta ei kuitenkaan jatku onnistuneesti osallistumiskehikon uusintamisen jälkeen. Vaikka kuulija sekä nyökkää että antaa sanallisen palautteen, hän kääntää samalla myös katseensa pois kertojasta ja keskittää huomionsa lautaseensa (ote 4. 3, rivistö 6). Näin hän irtautuu (ainakin näennäisesti) hetkeksi kuulijan roolistaan ja *osallistumiskehikko murtuu*. Tällä on havaittava vaikutus myös kerronnassa. Kertojan puhe alkaa takellella

välittömästi kuulijan katseen menettämisen jälkeen. Rivistöllä 6 onkin nähtävissä useita lyhyitä taukoja ja viivyttelyä sekä vuoron uudelleenaloitus. Tässä kontekstissa kertoja tekee käsieleen, joka on tulkittavissa interaktionaaliseksi eleeksi, jolla kertoja osoittaa, että vuoro on edelleen hänellä ja hän on jatkamassa tarinaansa. Tätä tukee myös se, että käsiele sijoittuu juuri kohtaan, jossa kertoja rykäisee. Yhdessä rykäisy ja käsiele toimivat selkeänä merkinä, että kertoja on aikeissa jatkaa vuoroaan. Kuulija on kuitenkin suuntautunut ruokailuun ja kertoja kääntää vielä katseensa kuulijaan sitouttaen tätä näin kuulijan rooliin. Kun kuulija kääntää lopulta katseensa takaisin kertojaan (r. 7), kerronta jatkuu jälleen sujuvammin. Ote paljastaa, miten *kertoja korjaa osallistumiskehikon käyttäen eri modaliteetteja*.

4.1.2.2. Eri modaliteetit orientoivan informaation esittämisessä

Kerronnan alussa, jossa toimijat rakentavat osallistumiskehikon, kertoja ei vielä tuo esiin juonen kannalta merkityksellisiä seikkoja, vaan tarjoaa ainoastaan yleisen kuvauksen tapahtumapaikasta ja -ajasta. Myös elehdintä on vähäistä kertojan tehdessä ainoastaan mukauttavia liikkeitä (kertoja rapsuttaa itseään), joilla ei ole juurikaan vuorovaikutuksellista merkitystä. Kun osallistumiskehikko on luotu, kertoja alkaa kuvailla tarkemmin bussia ja siellä matkustaneita ihmisiä. Sanallisen kuvailun ohella myös muut modaliteetit osallistuvat tähän toimintaan. Seuraavassa tarkastelen, miten kertoja kuvittaa kertomaansa eri modaliteettien avulla painottaen tarinansa keskeisiä kohtia ja rakentaen näyttämön, jolle tapahtumat sijoittuvat.

Rivistön 3. (ote 4.2.) lopussa kertoja kääntää katseensa kuulijaan ja painottaa sanaa *"ihan"*. Painotuksessa kertoja käyttää lähes kaikkia modaliteetteja: katseen ja prosodisten keinojen (puheen painotus ja puhekorkeuden nosto) lisäksi mukana ovat myös eleet ja ilmeet. Kertoja kohottaa kulmakarvojaan, kääntää katseensa kuulijaan ja tekee kädellään nopean, alaspäin suuntautuvan eleen. Kaikki nämä teot tapahtuvat lähes yhtäaikaisesti sanan *"ihan"* yhteydessä. Tämä on nähtävissä kuvissa 4.1, 4.2 ja 4.3, jotka osoittavat toimintaa sanojen *"se oli ihan täyn"* aikana. Käsiele on tulkittavissa painottavaksi syke-eleeksi, jolla kertoja merkitsee tärkeän kohdan puheestaan. Katseen suuntaus ja kulmien kohotus ovat pitkäkestoisempia ja vasta kuulijan nyökätessä ymmärryksen merkiksi kertoja laskee kulmansa ja kääntää katseensa pois. Ruuhkabussin ihmispaljouden

multimodaalinen korostaminen ei ole merkityksetöntä, vaan sen tehtävänä on *painottaa*, että sanottu on tarinan kannalta merkityksellistä ja kuulijan tulisi huomioida se.

Kuva 4.1. Lähtötilanne. Kuva on otettu kertojan (kuvassa oikealla) sanottua sanan "se".

Kuva 4.2. Kuva on otettu kertojan sanoessa "ihan". Kertoja on aloittanut käsieleen, kohottanut kulmiaan ja kääntänyt katseensa kuulijaan. Kuulija on kääntämässä katsettaan kertojaan.

Kuva 4.3. Kuva on otettu kertojan sanottua sanan "täyn". Katsekontakti on saavutettu ja kertoja katsoo edelleen kulmat koholla kuulijaa. Käden liike on päättynyt ja kertoja on jättänyt käden eteensä.

Kertojan elehdintä VRY:n loppupuolella (r. 4) on sen sijaan vaikeammin analysoitavissa. Tilanteessa kertoja elehtii sekä päällään että käsillään. Etenkin pääeleet ovat avoimia tulkinnoille, eikä yksiselitteistä merkitystä pysty tämän tapausanalyysin pohjalta tarjoamaan. Mahdollista on myös, että eleet ovat monimerkityksisiä, tai että ensimmäinen

pään heilautus on luonteeltaan erilainen kuin jälkimmäinen. Pään liikkeet vaikuttavat kuitenkin merkitysvälitteisiltä toiminnoilta. Pään liikkeen alkaessa kertojan katse on jo valmiiksi suunnattuna kuulijaan, vaikka itse pää suuntautunut toisaalle. Sanojen ”*et siel*” kohdalla kertoja kääntää myös päänsä suoraan kohti kuulija ja pudistelee päätään. Pään liikkeen alkaminen juuri sanojen ”*et siel*” kohdalla saattaisi viitata siihen, että liike on *deiktinen ele*, jolla kertoja merkitsee paikkaa. Laajemmassa kielellisessä kontekstissa pään liikkeet esiintyvät kuitenkin kohdassa, jossa kertoja tarkentaa aiemmin sanomaansa. Pään heilautukset voidaan tulkita *interaktionaalisiksi eleiksi*, joilla kertoja merkkää selityksensä *yhteiseksi tiedoksi*, joka kuulijan tulisi näin hyväksyä. Tällaisilla ”kyllähän sinä tiedät” –eleillä²² kertoja samalla myös *hakee samanmielisyyttä* kuulijan kanssa. Tätä tulkintaa tukee se, että eleet on selvästi osoitettu kuulijalle ja *kuulija osoittaa vastineeksi samanmielisyyttään* nyökkäämällä kertojan pään liikkeiden ilmaantuessa²³. Lisäksi rivistön lopussa kertoja tekee vielä nopean käsieleen sanojen ”*ja tällasii*” kohdalla. Tämä ele on tulkittavissa jatkoksi pääeleille ja käsieleellä kertoja osoittaa, että kuulija kyllä tietää, millaista kello kolmen ruuhkabussissa on ilman tarkempaa kuvausta matkustajista. Näin ele toimisi tässä *ymmärrystä varmistavassa* tehtävässä. Toisaalta käsiele myös korostaa puheenaolevien henkilöiden epämääräisyyttä ja osoittaa näin, että juonen kannalta sillä ei ole merkitystä, keitä bussissa oli, vaan pääasia on, että bussi oli aivan täynnä.

Rivistöllä 5 kertoja jatkaa bussissa olleiden ihmisten kuvailua. Rivistöllä on näkyvissä *kerrottua kuvittava*, ikoninen ele, jolla kertoja täyttää bussin ihmisillä. Ele osuu juuri kohtaan, jossa kertoja on juuri kuvailemassa bussin ihmispaljoutta ja tässä tilanteessa, hän tekee käsieleen, jossa käsi tekee pientä ylösalaista liikettä kämmen alaspäin, sormet hieman hajallaan. Samalla kertoja myös liikuttaa kättään hieman sivuttain luoden näin kuvan ihmispaljoudesta. Ele on nähtävissä kuvassa 4.4.

²² Vrt. Bavelas 1994, 213.

²³ En tässä väitä, että pääeleet yksinään toimisivat merkinä kuulijalle. Vuoro on edennyt myös syntaktisesti pisteeseen, jossa on selvää, että vuoro on loppuillaan ja palautteen anto relevanttia.

Kuva 4.4.

Orientaatio-osan loppupuolella (ote 4.3.) kertoja käyttää paljon deiktisiä eleitä kerronnassaan. Samalla hän rakentaa ympärilleen näyttämön, jolle sijoittaa itsensä ja bussin tapahtumat. Rivistön 6 uudelleenaloituksen myötä kertoja alkaa kuvailla omaa paikkaansa bussissa. Tämä *näkökulman muutos*, siirtyminen *yleisestä yksityiseen*, on merkattu tarinassa spatiaalisesti. Pitkähkön tauon aikana juuri ennen oman tilanteen kuvausta kertoja nojautuu taaksepäin ja tuo samanaikaisesti avoimen kätensä kasvojensa viereen. Käsi kuvaa tässä henkilöä itseään ja kuvat 4.5 ja 4.6 osoittavat, miten näkökulman muutos yksityisestä yleiseen tuotetaan spatiaalisesti. Sekä käsi että koko ylävartalo ovat mukana kuvauksessa. Huomattavaa on myös, että jatkaessaan oman sijaintinsa kuvausta, kertoja tuo kätensä jälleen eteenpäin. Tämä deiktinen käsiele tapahtuu juuri sanan ”*siin*” kohdalla ja liikkeen voidaan nähdä kuvaavan kertojan paikkaa bussin etuosassa. Ele jatkuu (r. 7) niin pitkään kun kertoja kuvailee omaa paikkaansa bussin etuosassa.

Kuva 4.5. Kertoja kuvailee bussissa olevia ihmisiä yleisellä tasolla.

Kuva 4.6. Kertoja kuvailee omaa asemaansa bussissa.

Tämän jälkeen sanojen ”niinku et mä en nähny” kohdalla kertoja liikuttaa kättään taakse ja sivulle. Myös tämä ele viittaa samanaikaisesti puhuttuun ja on tulkittava deiktiseksi. Taaksepäin suuntautuva liike viittaa paikkaan, johon kertoja ei nähnyt. Sanan ”siihe” kohdalla kertoja alkaa pyöritellä kättään ja samalla tarina katkeaa hetkellisesti. Deiktinen ele muuttuu sananhakueleeksi. Kertoja ei löydä oikeaa sanaa ja pyörittelevä käsiele jatkuukin niin kauan, kunnes kertoja saa muotoiltua sanomansa uudelleen. Huomioitavaa on myös, että kertoja ei löydä etsimäänsä sanaa (bussin ovi), vaan korvaa sen kuvauksella ”ku siit men porukkaa ulos”. Sanallisen kuvauksen rinnalle kertoja tuo spatiaalisen kuvauksen. Hän tekee deiktisen käsieleen osoittamalla peukalollaan oikealle (kohti oletettua ovea).

4.1.3. Juoniosa – yksi kertomus, kaksi kuvausta

Kuten jo edellä kävi ilmi, tarinan juoniosa jakautuu kahteen kerrontajaksoon kertojan tasapainoilla tarinansa humorististen ja kamalien piirteiden välillä. Vertailen seuraavassa, miten kertoja tuottaa samasta tapahtumasarjasta kaksi erilaista versiota. Yksi keskeinen ero kuvausten välillä on se, mistä näkökulmasta kertoja tarinan tuottaa. Ensimmäisessä versiossaan kertoja kuvailee tapahtumia omasta näkökulmastaan tarinan tapahtumapaikalla, jälkimmäisessä kuvauksessa taas on huomattavasti enemmän evaluoivia piirteitä kertojan esittäessä arveluja henkilöhahmojensa motiiveista. Yhteistä kuvauksille on kuitenkin, että molemmissa kertoja tarjoaa kuulijalle vihjeitä omasta suhtautumisestaan tarinan tapahtumiin ja näin antaa vihjeitä, miten tarina tulisi ottaa vastaan.

tilanteessa on yhdenmukainen Meyesin (1990, 326) havainnon kanssa, että referointia käytetään usein tarinan keskeisten käänteiden ja huippukohdan esittämiseen.

Lainauksen jälkeen kertoja alkaa hymyillä ja nauraa ja seuraavan vuoron (r. 9-11) hän tuottaa naurupartikkelien säestämänä. Tilanteen noloutta kertoja osoittaa käsieleellään. Hän nostaa kätensä poskelleen juuri kuvaillessaan naisen epäsovinnasta käyttäytymistä (r. 10-11). Ele näkyy kuvassa 4.7. Poskelle tai suun eteen nostettua kättä voidaan pitää vakiintuneena noloutta kuvaavana embleeminä. Kertoja kääntää myös katseensa kuulijaan kyseisen vuoron ajaksi. Katse, nauru, noloutta osoittava käsiele ja vuoron muotoilu (*”ois(h)it k(h)uullu”*) synnyttävät yhdessä vuoron merkityksen. Vuoro toimii kertomuksen huippukohtana, joka vihjaa, että tarina on tarkoitettu kuultavaksi hauskana tarinana noloon tilanteeseen joutuneesta äidistä. Samalla vuoro kutsuu kuulijaa antamaan palautteen kerrotusta. Kuulija vastaa vuoroon ensisijaisesti kasvoillaan. Hän vastaa kertojan hymyyn lähes välittömästi (r. 9) ja sanan *”huutamaa”* jälkeen, hän kohottaa kulmakarvojaan ja avaa silmänsä aivan auki luoden näin hämmästyneen ilmeen kasvoilleen. Vuoron lopuksi kuulija vielä nauraa. Sanallisesti kuulija ei kuitenkaan kommentoi tarinaa. Sen sijaan hän alkaa syödä (r.11). Tässä tilanteessa kertoja ottaa vuoron uudelleen itselleen ja alkaa tuottaa tarinaansa uudelleen.

Kuva 4.7. Kertoja nostaa kätensä kasvoilleen kuvaillessaan noloa tilannetta.

suuntautuvan käsieleen. Ele näyttäisi olevan jonkinlainen *välitysele*, avoin tarjousele, jolla kertoja tarjoaa tulkintansa kuulijan arvioitavaksi. Kuulija ei kuitenkaan reagoi tähän millään tavoin ja kertoja tuottaa vielä yhden lisäyksen, jossa hän korostaa bussin täysinäisyyttä tarinalle tärkeänä tilannetekijänä (r. 15). Sana *"ihan"* on jälleen prosodisesti korostettu, mutta visiospatiaalisia keinoja kertoja ei tässä enää käytä (vrt. ote 4.2, r.4).

Välittömästi tämän perään kertoja tuottaa tarinalleen uuden huipennuksen, jossa hän tuo suoraan esiin äidin nolouden. Verrattuna rivistöjen 10-11 loppuhuipennukseen, kertoja tuottaa tarinansa uuden lopetuksen erilaisin keinoin ja korostaa eri puolia tilanteesta. Loppuhuipennuksena kertoja esittää suoran lainauksen äidin puheesta. Lainaus on erotettu muusta puheesta varsin selvästi. Vokaalisella tasolla kertoja muuttaa ääntään lainauksen ajaksi ja elävöittää lainausta myös visiospatiaalisesti. Juuri aloittaessaan lainausta kertoja kääntää katseensa ylävasempaan saaden aikaan nolostumista osoittavan ilmeen. Samalla kertoja nostaa molemmat kätensä avoimina eteensä rintakehän korkeudelle kämmenet eteenpäin suuntautuneena. Ele on varsin vakiintunut anteeksipyyntöele ja se on nähtävissä kuvassa 4.8. Yhdessä sanotun ("*anteeks anteeks*") kanssa, prosodia, ilme ja ele synnyttävät kuvan nolostuneesta anteeksi pyytävästä äidistä.

Kuva 4.8. Kertoja nostaa molemmat kädet eteensä esittäessään anteeksipyytävää äitiä.

Kertoja rakentaa näin äidistä varsin "tarkan" kuvauksen. "Tarkkuus" on laitettu sitaatteihin, koska todellisen tilanteen ja kertojan kuvauksen suhde on vähintään kyseenalainen. Jo aiemmin kertoja on ilmaissut, ettei hän ollut nähnyt bussin takaosaan, jossa tarinan tilanne tapahtui. Multimodaalinen kuvaus onkin kertojan keino nostaa esiin tarinasta tiettyjä piirteitä. Äidin multimodaalisella kuvauksella loppuhuipennuksena kertoja nostaa tarinan keskiöön äidin toiminnan moraalisen arveluttavuuden ja tätä seuranneen nolouden.

Kertojan hymy vuoron lopussa sen sijaan ei näyttäisi olevan yhteydessä äidin esittämiseen. Pikemminkin hymy on ”pehmentämässä” tilannetta. Hymy jakaa monia piirteitä rivistöllä 14 esiintyneen hymyn kanssa. Se ilmestyy kertojan lähestyessä vuoron loppua vähän sen jälkeen kun kertoja on kääntänyt katseensa kuulijaan. Lisäksi molemmissa tilanteissa kertoja esittää sanallisesti näkemyksensä tarinan moraalista arkaluontoisuudesta. Tällaisissa tilanteissa hymy lieventää arkaluontoista asiaa (vrt. Jefferson 1984; Haakana 2001). Lisäksi on huomioitava, että kuulija ei juurikaan ota vastaan vuoroihin sisältyvää mahdollisuutta moraaliseen evaluointiin. Hymyllä kertojan on mahdollista myös tuoda takaisin kertomukseen sen huvittava puoli ja näin *pitää yllä intersubjektivistä ymmärrystä* (vrt. Peräkylä & Ruusuvuori 2006).

Eri viestintäkanavien käyttö loppuhuipennuksessa ei kuitenkaan auta kertojaa saamaan tarinalleen onnistunutta päätöstä ja kuulijan evaluaatiota. Juoniosa päättyy epäonnisesti, sillä kuulija kääntää katseensa pois kertojasta juuri ennen multimodaalisesti tuotettua loppuhuipennusta anteeksipyytelevästä äidistä. Näin kertomuksen loppuhuipennus menettää ainakin osan tehostaan. Kuulijan katseen menettäminen juuri kertomuksen huippukohdassa näkyy välittömästi kertojan puheessa. Puheeseen ilmaantuu taukoja ja täytesanoja. Kuulija evaluoi tarinaa ainoastaan lyhyellä minimipalautteella ja kääntää samalla katseensa kohti lautastaan. Näin kuulija selvästi osoittaa, ettei ole esittämässä omaa tulkintaansa tarinasta ja kertoja alkaakin itse evaluoida tarinaansa nostoen jälleen esiin tilanteen kamaluuden (r. 17).

4.1.4. Yhteenvetoa kerrontasekvenssistä

Tapaustutkimus osoitti, miten eri modaliteetit loivat yhdessä merkityksiä. Tärkeää eri modaliteettien yhteistoiminnassa oli niiden keskinäinen *ajointus*. Samanaikaisesti eri kanavilta lähetetyt osaviestit tukivat ja täydensivät toisiaan. Analyysin painopiste oli tarinan kuljetuksessa, oman asennoitumisen osoittamisessa ja osallistumiskehikon ylläpidossa. *Tarinan kuljetuksen* avuksi kertoja rakensi multimodaalisin keinoin näyttämön tarinalle. Hän kuvitti tarinaansa deiktisillä ja ikonisilla käsieleillä, joilla hän loi bussin ihmisineen. Samoin hän osoitti eleillä ja vartalonliikkeillään näkökulman muutosta kerronnassa ja kuvasi oman paikkansa bussissa. Lisäksi kertoja painotti tarinastaan juonen kannalta keskeisiä kohtia, kuten bussin täysinäisyyttä ja esittämiään suoria lainauksia.

Painotuksissa kertoja käytti usein monia eri viestintäkanavia (käsieleitä, ilmeitä, katseensuuntausta ja prosodiaa) samanaikaisesti korostaakseen asian tärkeyttä.

Oman asennoitumisensa osoittamiseen kertoja käytti pääasiassa vokaalista modaliteettia, mutta myös eleitä ja ilmeitä. Kertojan asennoituminen tuli esiin etenkin tarinan juoniosiossa, jossa kertoja esitti tarinansa ensin humoristisena kutsuen kuulijaa nauruun. Tämän jälkeen hän muotoili tarinansa uudelleen korostaen tilanteen kauheutta ja tarjoten näin kuulijalle uuden tavan tulkita tarina. Samalla hän osoitti myös oman moraalisen asennoitumisensa kerrottua kohtaan ja kerronnan loppua leimasikin *samanmielisyyden hakeminen* kuulijalta. Tämän hän teki erityisesti sanavalinnoilla ja prosodialla, mutta myös elein ja ilmein. Kerronnassa myös kuulijalle tarjoutui tilanteita osoittaa oma asennoitumisensa kuulemaansa kohtaan. Samanmielisyytensä kuulija osoitti minimipalauttein ja ilmein.

Osallistumiskehikon rakentamisessa, korjaamisessa ja ylläpidossa katseen suuntaus oli keskeisessä asemassa. Kuten aiempi tutkimus (Goodwin 1981; Ruusuvuori 2001) antaa olettaa, kuulijan katseen menettäminen vaikutti kerronnan sujuvuuteen. Kertojan menetettyä kuulijan katseen, kerrontaan ilmestyi taukoja, sanahakuja, uudelleenaloituksia ja muita kerronnan sujuvuutta vähentäviä ilmiöitä. Osallistumiskehikon korjaamiseksi kertoja käytti katseen ohella myös muita modaliteetteja. Osallistumiskehikon ylläpidossa katseensuuntauksen ohella keskeisessä asemassa olivat kuulijan minimipalautteet, joilla hän osoitti olevansa kuulijan roolissa ja antoi kertojalle luvan jatkaa kerrontaa. Myös kertojan katseesta esitin joitain alustavia havaintoja. Kertojan katseensuuntauksella näytti olevan kerrotun painottamiseen liittyviä tehtäviä ja luonnollisesti kertoja myös tarkkaili kuulijan toimia kerronnan aikana. Seuraavassa alaluvussa käsittelen tarkemmin kertojan katseen eri tehtäviä.

4.2. Kertojan katseen tehtävät kerronnan aikana

Aineistossa esiintyy kolme erillistä, joskin toisiinsa kietoutuvaa tehtävää kertojan katseelle. Näistä tarkastelen tässä vain kahta. Ensinnäkin, kertoja tarkastaa katseellaan seuraako kuulija yhä tarinaa. Tällaisia katseita kutsun tarkastuskatseiksi. Toiseksi, katseella kertoja merkitsee kertomuksen keskeiset kohdat. Tällaisia katseita kutsun painottaviksi katseiksi. Kolmanneksi, kertoja käyttää katsettaan osallistumiskehikon rakentamisessa hakemalla

katsekontaktia kuulijaan. Tätä katseen tehtävää käsittelin jo tapausanalyysissäni (ks. kappale 4.1.2.1.), enkä esittele sitä enää uudelleen. Kertojan katse siis liittyy yhtäältä *osallistumiskehikon rakentamiseen ja ylläpitämiseen* ja toisaalta tarinan *juonen kuljetukseen*. Nämä erilaiset katseet myös jäsentyvät kerronnassa eri lailla. Tarkastuskatseet jäsentyvät vuoronvaihdon kautta, kun taas painottavat katseet jäsentyvät kertomuksen etenemisen kautta.

4.2.1. Tarkastuskatseet – katse säätelössä osallistumista tarinan vastaanottoon

Kuulijuuden merkitseminen puhujaa katsomalla on osoitettu monissa tutkimuksissa (ks. esim. Kendon 1981; Goodwin 1981; Ruusuvuori 2001; Rossano tulossa). Goodwinin (mt.) urauurtavan tutkimuksen lisäksi *puhujan* katsekäyttäytymiseen ei kuitenkaan ole juurikaan kiinnitetty huomiota. Siinä missä puhuteltu osoittaa oman kuulijuutensa katsomalla kertojaa, kertojan katsekäyttäytyminen näyttää olevan moniulotteisempaa. Kertoja katsoo kuulijaan huomattavasti lyhyempiä aikoja kerrallaan kuin kuulija kertojaa, eikä kertojalla ole samanlaista ”velvoitetta” seurata keskustelukumppaniaan kuin kuulijan roolissa olevalla (Kendon 1981, 55-60). Aineistossa tyypillinen kertojan katse esiintyy tilanteessa, jossa kertoja kääntää katseensa kuulijaan hieman ennen vuoronrakenneyksikön loppua. Tällainen tilanne esiintyi jo analyysini ensimmäisessä osassa moneen otteeseen. Erityisesti kiinnitin huomiota otteessa 2, rivistöllä 5 esiintyneeseen tilanteeseen, jossa kertoja käänsi pikaisesti katseensa kuulijaan. Tuolloin esitin, että kertoja ikään kuin tarkastaa pikaisesti, että kuulija seuraa kertomusta ja saatuaan kuulijalta palautteen, jatkaa tarinansa kertomista. Otteessa 4.6. sama ilmiö esiintyy useampaan kertaan.

Ote 4.6. Lounas 2, kotibiletarina.

```

1                                     (pudistaa päätä)
TA:                                     xx
IA:
KA: (alas/lautanen)                   (sivu/alav.)
A: kerran muistan ku isä tuli hakemaa (-----,-----,---) se
B:
KB: (alas/lautanen)                   ..__
IB:          ^^^^^^^^^^
TB:          (haarukka suuhun) xxxxxxxxxxxx

```


2 (pudistus) (painelee sormella silmäkulmaa)
 TA: xxx xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 IA:
 KA: (sivu/alaviisto)
 A: oli varmaan just joskus (-----,-----,-----,-----)
 B:
 KB: _____

3
 TA:
 IA: @@
 KA: (sivu/alaviisto) .._____,
 A: ala-asteen viidennellä tai kuudennella (---) .hhhh
 KB: _____
 IB: @
 TB: xxxx
 (nyökkää)

4 (sormeilee suupieltä)
 TA: xxxxxxxxxxxxxxxx
 IA: @@
 KA: (eteen) (sivu/alaviisto) ._____
 A: [ku meil oli jotkut kotibileet yhen pojan
 B: [mmm,
 KB: _____
 IB: @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
 TB: xx (nyökkää)

5
 TA: xxxxx (hytkyy)
 IA: @@
 KA: _____, (sivu/yläv.)
 A: autotallis[s(h)a, [hhe fniin totaf,
 B: [mhhhi hhih hih (-) [.mhe .hhe
 KB: _____, (alas)
 IB: @@
 TB: xxxxxxxxxxxxxxxx
 (nyökkäilee/hytkyy)

6 (sormeilee silmänurkkaa)
 TA: xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 IA: ^^^^^^ ^^^^^^^^
 IA: @@@@@@@@
 KA: (sivu/yläv.) (alas)
 A: (-----,---) olin sitte vähä niinku
 B: .mhhhhhh (-----,---)
 KB: (alas/lautanen) ._____
 IB: @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
 TB: xxxxxxxxxxxx (ruokaa suuhun)

```

7          (nostaa lasin käteen, keikuttaa itseään)
TA:       xxxxxxxxxxxxxxxx
IA:       ^^
IA:       @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
KA:       (alas)  .. _____, (eteen) (sivulle)
A:        ilman lupaa lähteny sillee (---) .hh[h fikku↑nasta ja
B:                                               [mmm mh khh
KB:       _____
IB:       ^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^
IB:       @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
TB:       xxxxxxxxxxxxxxxx
          (nyökkää)

```

Rivistöllä 3 on nähtävissä, miten kertoja lähestyessään vuoronrakenneyksikkönsä loppua ensin alkaa hymyillä ja lähes heti perään kääntää katseensa kohti kuulijaa. Katsekontakti osuu juuri kohtaan, jossa kertoja on saanut orientoivan informaation ensimmäisen osan sanottua. Kuulija huomioi tämän ja antaa kertojalle palautteen multimodaalisesti. Ensin hän nyökkää ja alkaa lähes samanaikaisesti hymyillä. Tämän jälkeen hän antaa vielä sanallisen palautteen rivistöllä 4. Kertoja kääntää katseensa pois välittömästi saatuaan nyökkäyksen palautteeksi.

Heti seuraavassa SMK:ssa (rivistöt 4-5) on samankaltainen tilanteen tarkastava katse. Kertojan katse on jälleen lyhyt ja sijoittuu vuoron loppuun. Kuulija antaa tilanteeseen soveltuvan palautteen naurahtamalla ja nyökkäämällä samanmielisyyden merkiksi. Kertoja kääntää katseensa pois saatuaan palautteen. Kolmannen kerran kertoja kääntää katseensa kuulijaan rivistöllä 7. Myös tämä tapaus noudattaa samaa kaavaa, jossa kertoja kääntää katseensa kuulijaan vähän ennen vuoronrakenneyksikön loppua ja antaa tilaa kuulijan palautteelle. Kuulija ottaa kertojan jättämän tilan osoittamalla oman ymmärryksensä tilanteesta. Koska tarina on kuitenkin edelleen kesken, kuulija ei ota vuoroa, vaan hänen palautteensa on luonteeltaan pääosin visiospatiaalista. Rivistöllä 7 onkin nähtävissä, miten kuulija osoittaa oman ymmärryksensä paitsi nyökkäyksellä myös ilmehdinnällään. Kuulijan kulmien kohotus osuu varsin tarkkaan yksiin muun annetun palautteen kanssa.

Sama ilmiö on nähtävissä myös otteessa 4.7. Tarina alkaa hieman takkuillen ja kertoja tekee kaksi uudelleenaloitusta. Heti ensimmäisen loppuun saamansa VRY:n lopussa (r. 2) kertoja kääntää katseensa pikaisesti kuulijaan. Kuulija tunnistaa VRY:n lähestyvän loppua ja kääntää katseensa lautasesta kertojaan alkaen samalla myös hymyillä. Tämän jälkeen kuulija antaa myös vokaalisen minimipalautteen ”mmm,”.

toinen pitkä tauko ja tarina jatkuu kuulijan kääntyessä jälleen katsomaan kertojaa. (vrt. Goodwin 1981, 61, 65-68.)

Keskeinen ero otteen 4.7 tapauksissa verrattuna aiempiin esimerkkeihin on, että kertoja kääntää katseensa kuulijaan vasta aivan vuoron lopussa. Siinä missä aiempien esimerkkien valossa näytti siltä, että kuulija reagoi kertojan katseeseen ja antaa palautteen, koska kertoja sitä katseellaan pyytää, otteen 4.7 tapaukset osoittavat, että kuulija pikemminkin tunnistaa SMK:n lähestymisen *syntaktisista ja prosodisista* piirteistä kuin vastaa kertojan katseeseen. Tämä tulee erityisen hyvin esiin rivistöllä 3, jossa kuulija aloittaa nyökkäyksen jo ennen kuin kertoja edes alkaa kääntää katsettaan kuulijaa kohti. Kuulijan nyökkäys osuu kohtaan, jossa vuoro on jo syntaktisesti lähes täysi ja palautteenanto tulee näin relevantiksi.

Otteessa 4.8 (r. 4) on kuvattuna tilanne, jossa kertoja (B) kuvailee opettajansa kanssa käymää keskustelua. Myös tässä on nähtävissä tilanne, jossa kuulija alkaa antaa palautetta saatuaan syntaktisia ja prosodisia vihjeitä SMK:n lähestymisestä. Kertoja kääntää jälleen katseensa kuulijaan lähestyessään vuoron loppua, mutta kuulija on jo juuri ennen tätä ehtinyt kääntää katseensa kertojaan ja alkanut virnistää.

Ote 4.8. Lounas 1, webbitarina.

```
1 B: sit >se sano et< joo että (.) no (0.3) sun pitää vaan
2 niinku (.) mennä sinne (0.3) mikähen ohjelma (0.4)
3 publisheriin että #tämmönen niinku ohjelma että# (0.3)

4 (pyyhkii sormiaan)
TA xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
IA @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
KA
B: .hh mä olin et mistäs se löytyy. fhni sit se et
KB
IB @@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@
```

Yhteistä sekä otteiden 4.7 ja 4.8 tapauksille on, että kuulija ei niissä katso kertojaa vuoron aikana. Tästä johtuen kuulija on enemmän vokaalisten vihjeiden varassa ja antaa palautteensa näiden perusteella tunnistessaan vuoron lähestyvän loppua. Huomioitavaa on myös, että vaikka kuulija on molemmissa otteissa keskittynyt ruokailuun liittyviin tehtäviin, hän kääntää katseensa kertojaan tämän lähestyessä vuoron loppua (ote 4.7, r. 2 ja ote 4.8, r. 4) osoittaen näin olevansa yhä kuulijan roolissa. VRY:iden rajat näyttävätkin

luovan tarinankerronnassa paikan, jossa toimijat voivat pikaisesti uudistaa osallistumiskehikon. Tämä tapahtuu visiospatiaalisin keinoin. Toimijat näyttävät tunnistavan nämä tilanteet automaattisesti, eikä vuorovaikutukseen synny katkoksia.

Edellä esitetyt esimerkkiotteet osoittavat, että kertoja tarkkailee kuulijaa ja hakee katseellaan varmistuksen, että kuulija yhä seuraa tarinaa ja on hyväksynyt edellä kerrotun. Samalla tavoin myös kuulija osoittaa seuraavansa tarinaa. Tälle toiminnolle muodostuu otollinen paikka vuoronrakenneyksiköiden rajalla, jossa kertoja on (yleensä) saanut yhden asiakokonaisuuden kerrotuksi ja ennen seuraavaan yksikköön siirtymistä on aihetta tarkastaa, että tähän mennessä sanottu on ymmärretty. Näin kertoja varmistaa, että kerronta voi jatkua. Selkein osoitus tästä on se, että *välittömästi visuaalisen palautteen saatuaan, kertoja kääntää katseensa pois ja jatkaa kerrontaa*. Huomioitavaa on myös, miten molemmat toimijat näyttävät tunnistavan tilanteen. Vuorovaikutuksessa ei synny pidempää katkosta, vaan kuulija tunnistaa kertojan lähestyvän vuoron loppua ja antaa visuaalisen palautteen. Verbaalinen responssi tulee lähes poikkeuksetta myöhemmin.

Yllä olevissa esimerkkiotteissa onkin nähtävissä eräänlainen ”visiospatialinen vuorottelujäsennys”, joka toimii kielellisen vuorottelujäsennyksen rinnalla²⁶. Koska kuulija on antanut kertojalle oikeuden jatkaa yli vuororajojen, hän ei varsinaisesti ota vuoroa, vaan käyttää palautteen annossa minimipalautteita. Näin kuulija kohtelee toimintaa keskeneräisenä ja kehottaa kertojaa jatkamaan. Kuitenkin kerronta on jokaisessa SMK:ssa katkolla. Kertoja antaa kuulijalle tilaa osoittaa oma ymmärryksensä ja toimijat uusintavat osallistumiskehikon SMK:ssa. Tämä tapahtuu pääasiassa visiospatiaalisen modaliteetin kautta katsein, ilmein ja nyökkäyksin. Pelkästään visiospatiaalista modaliteettia tarkasteltaessa on havaittavissa, miten ”vuoro vaihtuu” kuulijan kääntäessä katseensa kuulijaan, kuulijan nyökätessä ja kertojan kääntäessä jälleen katseensa pois SMK:n rajapinnalla.

Edellä kuvatut tarkastuskatseet muodostavat selkeästi oman ryhmänsä kertojan katsekäyttäytymisessä ja ilmiö näyttäisi olevan melko yleinen. Tarkastuskatseita esiintyy läpi kerronnan ja aineistossani kolmasosa kertojan katseista on luonteeltaan tällainen. Kymmenestä tarinasta vain kahdessa tarkastuskatsetta ei esiinny lainkaan. Näissä

²⁶ Jo Kendon ([1967] 1981) esitti, että keskustelusta on helppo sanoa pelkästään katseensuuntausta tarkkailemalla kuka on äänessä minäkin hetkenä ja kuka kuuntelee.

tarinoissa kertoja käyttää tarkastuskatseiden sijaan runsaasti painottavia katseita, joita käsittelen seuraavaksi.

4.2.2. Painottavat katseet – juonen keskeisten elementtien korostaminen

Kuulijan ymmärryksen varmistamisen ohella katseella on myös tehtävä kuulijan huomion kiinnittämisessä joihinkin tarinan piirteisiin. Kertoja kääntää katseensa kuulijaan usein juuri painottaessaan jotain tarinan elementtiä. Ote 4.9 on jo tutuksi tulleesta bussitarinasta ja siinä on nähtävissä, miten kertoja kääntää katseensa kuulijaan juuri kuvaillessaan, miten täynnä bussi tarinan kuvaamana ajankohtana oli. Katseen kääntö osuu yksiin kertojan painottaman sanan ”ihan” kanssa. Samalla kertoja myös tekee nopean alas suuntautuvan käden liikkeen, joka vahvistaa kuvaa entisestään. Huomioitavaa on myös, miten kertoja kääntää tässäkin tilanteessa katseensa pois kuulijasta saatuaan tältä merkin (nyökkäys rivistöllä 2), että tämä on ymmärtänyt kuulemansa.

Ote 4.9. Lounas 4, bussitarina II.

```

1                                     (sormi poskelle)           (käsi äkkiä alas)
TB  xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx  xxxxxx
IB  ^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^  ^^^
KB  ._____
B:  .hh terveyskeskuk↑ses >ja sit tota [noin< .hh tulin bussil kans kotti ja se oli ↑ihan
A:                                     [m?
KA  (alas lautaseen)                                                           ....._
TA  (lusikka sopassa)                 xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx                 xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
                                       (nyökkää)                             (ruokaa suuhun)

2  (jättää käden eteensä)           (pään heilautuksia)   (nopeasti käsi alas)
TB  xxxxxxxx xxxxxx                 xxxxxxxxxxxxxx
IB  ^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^
KB  _____, (alas)
B:  täyn ko kello oli jottai kolme et siel oli koululaisii ja tällasii siäl? .hhhhh
KA  _____
TA  xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
                                       (nyökkää)

```

Otteessa 4.10 on hieman erilainen kerronnallinen tilanne. Kertoja on kuvailemassa illan tapahtumia ja pääsee juuri juonen ensimmäiseen käännekohtaan, jossa hän tuo tarinaan uuden henkilöahmon. Henkilö on tarinassa keskeinen, koska hänen ansiostaan seurue päättyy lopulta muuttamaan illanviettosuunnitelmaansa. Kertoja painottaa jo sanaa ”työkaveri” ja kohottaa samalla merkitsevästi kulmakarvojaan. Samalla hän kääntää katseensa kohti kuulijaa ja tekee itsekorjauksen esitellen työkaverinsa vielä nimeltä. Kertoja painottaa myös nimeä voimakkaasti ja nojautuu samalla eteenpäin. Kuvassa 4.9

3 (pää eteen, pudistaa päätä) (pudistaa päätä)
 TB xxxxxxxxxxxx xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 IB ^^^
 KB
 B: siis se ↑huusi kaikkii assjoi=se oli varma' (.) oppinu just kaikki uussi <↓sanoi ja
 KA
 IA
 TA xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 (nyökkää)

4 (pyöräyttää silmiä)
 TB xxxx
 IB ^^^^^
 IB @@@ @
 KB ._____, (pyöräyttää, alas vasemmalle)
 B: se huus fsiel bussis[sa> se naine f .hh sen äiti oli ihan nolo niinku fet kattos
 A: ['hh' h
 KA
 IA
 IA @@@ @
 TA xxxxxxxxxxxx
 (olat ylös, pää alas)

5
 TB
 IB
 IB @@@ @
 KB (hymy levenee) _____, (alas)
 B: [sivuun ja kaikkee hhh mut se oli tosi sulone,=se o[li just niinku pete sit ko
 A: [ehh hhe he he [nii.
 KA _____, (alas, leipään) ..
 IA @@@ @
 TA xxxxxxxxxxxx
 (syö leipää)

6 (pyöräyttää silmiä)
 TB xxxxxxxx
 IB ^^^^^
 IB @@@ @
 KB
 B: oppii uuden s't huuta täysillä
 KA
 TA xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Otteessa esiintyy kahdenlaisia painottavia katseita. Ensimmäinen ja viimeinen katse (r. 1-2 ja 5) ovat keskenään samankaltaisia ääri-ilmaisun yhteydessä esiintyviä painottavia katseita. Katseen lisäksi molemmissa kohdissa esiintyy myös prosodinen painotus ja kulmien kohotus. Painotuksella kertoja kiinnittää kuulijan huomion lapsen suloisuuteen ja osoittaa näin, ettei kyseessä ole mikään kauhukakara vaan ihan tavallinen lapsi. Otteen lopussa (r. 5-6) kertoja vertaakin tarinan lasta omaan sukulaispoikaansa, jonka epäsovinnaisesta käyttäytymisestä on keskusteltu juuri aikaisemmin. Tällaisilla katseilla kertoja tarjoaa kuulijalle vihjeitä siitä, mikä tarinassa on tärkeää. Koko tarina vaikuttaa kaksijakoiselta kertojan tasapainoilla tilanteen nolouden ja lapsen suloisuuden välillä. Kääntymällä katsomaan kuulijaa juuri tietyissä kohdissa kertoja osoittaa jotain omasta

suhtautumisestaan kuvaamaansa tilanteeseen ja tarjoaa näin vihjeen, miten tarinaa tulisi tulkita.

Rivistöjen 2-3 ja 4 katseet puolestaan esiintyvät itsekorjausten yhteydessä. Molemmissa kohdissa kertoja täsmentää tarinaansa ja varmistaa näin, että kuulija saa oikean käsityksen asioista. Rivistöllä 2-3 kertoja korjaa edellä sanomaansa ja tarkentaa millaisesta huutamisesta oli kysymys. Tämän korjauksen aikana kertoja katsoo koko ajan kuulijaa ja hän kääntää katseensa pois kuulijasta vasta, kun on saanut tältä nyökkäyksen merkiksi, että kuulija on ymmärtänyt hänen korjauksensa. Kertojan katse osuu varsin hyvin yksin vuoron rajojen kanssa. Katseen lisäksi kertoja käyttää korjauksessaan myös muita vuorovaikutuksellisia resursseja. Hän painottaa korjauksessa keskeisiä sanoja "itkeny" ja "huus". Prosodisen painotuksen lisäksi sanan "itkeny" kohdalla on havaittavissa kulmakarvojen rypistys ja korjauksen loppuosassa, jossa kertoja kuvailee, mitä lapsi teki, hän kohottaa kulmakarvojaan. Kulmakarvojen liikkeet tapahtuvat samanaikaisesti sanallisen viestin kanssa. Myös pään liikkeet myötäilevät sisältöä. Ensin kertoja *pudistelee* päätään kertoessaan mitä lapsi *ei* tehnyt. Sanan "huus" kohdalla kertoja jälleen nyökäyttää päätään eteen korostaen näin sanaa. Tätä seuraavat pään pudistelut taas ilmenevät juuri kertojan kuvaillessa ylimalkaisesti lapsen sanomisia ("kaikkii assjoi") ja alkaessa esittää omaa epävarmaa tulkintaansa lapsen toiminnan syistä. Kaiken kaikkiaan kertoja tekee korjaavan puheen ohella paljon erilaisia tekoja, joilla hän parantaa mahdollisuuksia, että kuulija ymmärtää oikein hänen tarkoituksensa.

Rivistöllä 4 on jälleen itsekorjaus. Tässä kertoja tarkentaa uuden henkilöahmon tarinan lapsen äidiksi. Myös tämä korjaus on merkattu kulmien kohotuksella ja katseella. Vaikka korjaus on lyhyt, kertoja kääntää katseensa kuulijaan juuri korjauksen kohdalla. Katse jää yhtä lyhyeksi kuin itse korjauskin ja kertoja kääntää katseensa saman tien pois ja alkaa katseellaan esittää äidin nolostumisreaktiota tarinan tilanteessa pyöräyttämällä silmiä ja kääntämällä katseensa alas.

Otteessa kertojan katsekäyttäytymisen keskeinen tehtävä on tarjota kuulijalle vihjeitä, miten tarina tulisi kuulla. Kertoja painottaa jokaisessa tapauksessa katseellaan asioita, jotka ovat keskeisiä tarinan ymmärtämisen kannalta. Näin hän varmistaa, että kuulijalla on pääsy tarinan tapahtumiin ja myös kertojan omaan asennoitumiseen tarinan sisällön suhteen.

Yhteenvedona painottavista katseista voidaan sanoa, että ne ovat huomattavasti moninaisempi ryhmä kuin tarkastuskatseet. Painottavat katseet eivät ole tiukasti sidottuja sekventiaaliseen ympäristöön, vaan pikemminkin kertomuksen sisältöön ja niitä esiintyy monenlaisissa tilanteissa, joissa kertoja korottaa jotain elementtiä tarinasta. Usein painottavien katseiden yhteydessä esiintyy myös painottavia eleitä ja ilmeitä sekä prosodista painotusta. Painottavalla katseella kertoja voi painottaa yksittäistä sanaa tai jopa monen vuoronrakenneyksikön mittaista selitystä. Painottavia katseita käytetään tärkeiden juonielementtien korostamisen ohella usein myös itsekorjauksissa ja tarkentavissa selityksissä. Ne ovatkin keskeisiä *juonenkuljetukselle*. Yhteistä erilaisille painottaville katseille on, että niiden avulla kertoja korostaa tiettyjä elementtejä tarinasta ja tarjoaa näin vihjeen, mistä tarinassa on kysymys. Koska painottavia tehtäviä toimittavia katseita esiintyy monenlaisissa kerronnallisissa tilanteissa, niitä löytyy aineistostani runsaasti. Painottavia katseita esiintyy jokaisessa tarinassa ja koko aineistossa noin puolet kertojan katseista on tulkittavissa painottaviksi.

4.2.3. Katseen tehtävät ja kerronnan vaihe

Taulukossa 1 on koottuna kertojan katseen eri tehtävät suhteessa kerronnan vaiheeseen. Huomioitavaa on painottavien katseiden jakautuminen kerronnan eri vaiheissa. Taulukko osoittaa, miten painottavat katseet esiintyvät pääsääntöisesti juonenkuvauksen aikana. Tarkastuskatseet taas ovat yleisiä kerronnan vaiheesta riippumatta, joskin niitä esiintyy suhteellisesti enemmän orientaatio-osan aikana. (Kaikkiaan puolet orientaatio-osassa esiintyvistä kertojan katseista on tarkastuskatseita, kun taas juonenkerronnan aikana vain noin joka neljäs katseista on tarkastuskatse.) Kuulijan katseen hakua esiintyy ainoastaan orientaatio-osassa.

Taulukko 1. Kertojan katseen tehtävät kerronnan eri vaiheissa (n=59)

	Johdantosekv.	Kerrontasekv.	Yhteensä
Juonenkuljetus: Painottavat katseet	3	30	33
Osallistumiskehikon rakentaminen ja ylläpito	Tarkastuskatseet	12	20
	Kuulijan katseen haku (Goodwin)	0	4
Muut	1	1	2
Yhteensä	16	43	59

Vaikka aineisto on liian pieni tilastolliseen analyysiin, painottavien katseiden vähäinen osuus orientaatiovaiheessa on huomioitava. Painottavat katseet liittyvät selvästi juonellisten elementtien korostamiseen, eikä niitä näin ollen esiinny juurikaan orientaatiovaiheessa, jossa suurin osa kertojan liittyy osallistumiskehikon rakentamiseen ja ylläpitoon.

4.2.4. Poikkeustapaukset – kertojan katseen viipyminen kuulijassa

Edellä esitellyt kertojan katseen eri tehtävät selittävät varsin kattavasti kertojan katsekäyttäytymistä. Kuten taulukko 1 osoittaa, aineistossa on kaksi katseen suuntaamistilannetta, jotka jäävät jaotteluni ulkopuolelle. Näissä tapauksissa kertojan katse pysyy kuulijassa poikkeuksellisen pitkään. Molemmissa tapauksissa kertomuksiin vaikuttaisi sisältyvän keskenään erilaisia vihjeitä siitä, miten kerrottu pitäisi kuulua, millainen tarina on kyseessä, ja molemmissa tarjottu palaute näyttäisi jäävän puutteelliseksi. Oteessa 4.12 kertoja kertoo itselleen tapahtuneesta nolosta tilanteesta.

Ote 4.12. Lounas 1, Webbisivutarina.

```

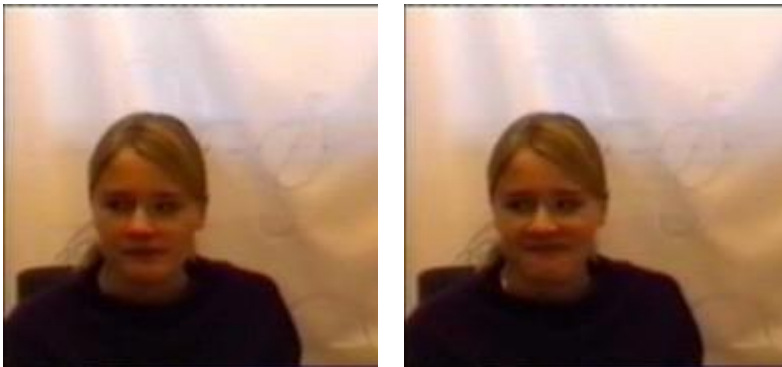
1 B: ja sit se fhyvä oli- eilen olin hypermedian tunneilla ja£ (.)
2 .mhhh sit siel #tosissaan mmm# niinku pitää tehä niinku
3
4 IA
5 KA
6 B: webbi#sivuja niistä# (-----,-----,---) niis↑tä kuvista
7 KB
8 IB
9 IB
10 TB
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

```


12 publisheriin että #tämmönen niinku ohjelma että#. (0.5)
13 vaa et missäs se löytyy. fhniit sit se .hh etkös sinä ole
14 ennen tehnyt näitä että eikös tämä silloin siellä
15 kakkoskurssilla. .mthh @minä en ole käynyt kakkoskurssia@. (.)
16 sit et jaa: no se selittääkin fp(h)alj(h)on. hhe heh heh

Kertojan katse alkaa riviltä 3 ja näyttäisi liittyvän juonenkuljetukseen: lähes samanaikaisesti katseen kääntämisen kanssa kertoja myös kohottaa kulmiaan ja alkaa hymyillä. Samoin kertoja painottaa sanoja ”niistä kuvista”. Juonen kannalta keskeinen käänne (kertoja ei osaa tehdä kurssilla vaadittavia asioita) tulee esiin rivillä 4. Kertomus tuotetaan kuitenkin tavalla, jossa ei ole yhtä selkeää vihjettä kertojan asennoitumisesta kertomaansa. Siinä on piirteitä sekä huolenkerronnasta, jota sanallistettu havainto omista osaamispuutteista kuvaa, että jollain tapaa huvittavasta tarinasta, jota kertojan hymyn ja kertomuksen alun tarinaa määrittävän ”hyvä” -adjektiivin (r. 1) voisi tulkita ilmentävän. Rivin 4 lopussa kuulijalle tarjoutuu tilaisuus osoittaa esimerkiksi nyökkäämällä, että hän seuraa tarinan kulkua (ks. Stivers 2008). Tämän sijaan kuulija ottaa tiedon vastaan ambivalentilla ilmeellä, jossa hymyyn yhdistyy kulmakarvojen sisäosien lievä kohoaminen (ks. kuva 4.10). On merkille pantavaa, että kertojan pitkän katseen aikana kuulija ei kertaakaan osoita samanmielisyyttä tai samanlinjaisuutta kertojan kanssa.

Kuva 4.10. Kuulijan ilme ennen ja jälkeen sanan ”webbisivuja” (r. 4).

Kertojan poikkeavan pitkän katseen voisi tässä tulkita liittyvän juuri kuulijan riittävän palautteen puuttumiseen. Palautteen epämääräisyys taas voi liittyä siihen, että tarina on tulkittavissa useammalla eri tavalla. Kertoja kertoo hymyillen itsensä kannalta hieman nolosta tilanteesta, jossa hän joutuu paljastamaan opettajalle taitopuutteensa sekä sen, että on kurssilla ennen aikaisesti, ilman vaadittavia pohjatietoja. Tarinan voi siis mieltää yhtäältä noloksi mutta toisaalta huvittavaksi. Toinen palautteen antoa vaikeuttava seikka on, että tarina sisältää kertojan negatiivista arviointia. Vaikka yhtäältä olisi asianmukaista

31 B: eikä se äiti ois huomannu ku se [poika ↑vaan lähti.
32 A: [mmm mmm.

Kertoja on kertonut tarinan pienestä pojasta, joka lähtee äitinsä huomaamatta pois bussista väärällä pysäkillä, ja äiti tämän havaittuaan huutaa ja kiroilee kovaan ääneen (ks. kpl 3.1.3.) Riveillä 17-19 kertoja tuottaa tarinan loppuhuipeennuksen ja saa kuulijalta palautteen, jossa tämä ottaa vastaan tarinan huvittavana (r. 20). Kertoja kuitenkin jatkaa moniyksikköistä vuoroansa ja tuo esiin kuvaamansa tilanteen toisen aspektin, sen kamaluuden (r. 22-29). Kamaluutta kertoja korostaa viittaamalla pojan nuoreen ikään (r. 22-23), kohottamalla kulmiaan ja nostamalla käden leualle. Näin hän tarjoaa kuulijalle uuden näkökulman tarinan tulkitsemiseen. Hän myös jatkaa selittämällä pojan mahdollisia motiiveja käytökselleen. Kuulija vastaakin kertojan kauhisteluun kohottamalla myös kulmiaan (kuva 4.11).

Kuva 4.11.

Kertoja kohtelee siis kuulijan naurua rivillä 20 riittämättömänä palautteena ja lähtee jatkamaan tarinaa rivillä 22. On mahdollista, että kertojan pitkä katse selittyy tällä tarpeella säilyttää kerrontajäsennyksen osallistumiskehikko kohdassa, jossa kertomuksen voisi ymmärtää jo päättyneen. Tätä tulkintaa tukee se, että kertoja kääntää katseensa pois kuulijasta välittömästi, kun kuulija on nyökännyt (r. 24) ja näin osoittanut ottavansa kuulijan roolin ja luopuvansa puheenvuorostaan.

5. TULOKSET

Tässä luvussa vedän yhteen työni keskeiset tulokset sekä käsittelen tulosten yleistettävyyttä ja rajoituksia. Ensin esitän kuitenkin joitain huomioita tässä työssä käytetystä litterointimenetelmästä.

5.1. Yhteenvetoa tutkimustuloksista

Analyysini ensimmäisessä osiossa esittelin yhden aineistoni tarinan, jonka purin pieniin osasiin. Tällä tapaustutkimuksella halusin osoittaa, miten moninaisia keinoja toimijat käyttävät vuorovaikutuksessa. Tarkastelun keskiössä oli, miten modaliteetit ovat vuorovaikutuksessa kietoutuneet toisiinsa, ja miten merkitys rakentuu eri modaliteettien yhteisvaikutuksesta. Tämä tarjosi rikkaan kuvan ilmiöiden moninaisuudesta sekä läpivalaisi itse tutkimusprosessia. Samalla tapausanalyysi toimi perustana tarkemmalle analyysilleni kertojan katseen suuntauksesta. Tapausanalyysin keskeisenä tuloksena oli kuvaus siitä, miten eri modaliteetit osallistuivat sekä intersubjektiivisuuden ylläpitämiseen että tarinan sisällöllisten elementtien esiin tuomiseen. *Osallistumiskehikkoa* pidettiin yllä ennen kaikkea katseen ja ilmeiden avulla. Lisäksi kerronnassa käytettiin myös interaktionaalisia eleitä. Tarinan *juonellista sisältöä* kertoja kuvitti ennen kaikkea käsieleillään. Henkilöhahmojen referoinnissa kertoja käytti monia modaliteetteja yhtäaikaaisesti muuttaen ääntään ja esittäen ilmeillään ja kehollaan henkilöhahmoaan. Samoin keskeisten asioiden *painotuksessa* mukana oli usein prosodisen painotuksen ohella myös elehdintää ja painottava katse. Kerronnan kannalta painotukset ja referointi ovat siinä mielessä samanlaisessa asemassa, että molemmissa esitetään usein jotain kertomuksen kannalta merkittävää, joka kuulijan tulisi huomioida. Kun viesti esitetään monella eri kanavalla, todennäköisyys viestin merkityksen ymmärtämiseksi kasvaa (Bavelas & Chovil 2000, 186).

Analyysini toisessa osiossa tarkastelin, miten kertoja käyttää katseensuuntaustaan hyväksi tarinankerronnassa. Aineistosta nousi esiin kolme erilaista tapaa käyttää katsetta kerronnassa: nämä tavat nimesin *painottavaksi katseeksi*, *tarkastuskatseeksi* ja *kuulijan katseen hauksi*. Nämä katseet erosivat toisistaan niin sekventiaalisen sijaintinsa kuin vuorovaikutuksellisten tehtäviensäkin puolesta. Tarkastuskatseet esiintyivät tyypillisesti vuoronrakenneyksiköiden rajoilla, siirtymän mahdollistavissa kohdissa ja olivat kestoiltaan lyhyitä. Painottavat katseet puolestaan eivät olleet niinkään sidottuja vuorojen rakenteeseen kuin puheen sisältöön. Niiden sijainti ja pituus vaihteli painotettavan asiasisällön mukaan. Painottavaa katsetta käytettiin erilaisissa tilanteissa ja niillä kertoja ohjasi kuulijaa huomioimaan kertomuksen juonen ja kertojan oman asennoitumiseen kannalta tarinan keskeiset kohdat. Kuulijan katseen hakua esiintyi kerronnan alussa ja sen avulla rakennettiin osallistumiskehikko.

Yhteenvedon kertojan katseen analyysistä voidaan todeta, että katseella on kerronnassa kaksi pääasiallista tehtävää. Ensinnäkin, katseella uusinnetaan osallistumiskehikko. Katseellaan kertoja tarkastaa seuraako kuulija tarinaa ja antaa kuulijalle mahdollisuuden osoittaa oma ymmärryksensä tilanteesta. Toiseksi, katseella kertoja merkitsee kertomuksen tärkeitä kohtia ja ohjaa näin kuulijaa huomioimaan, mikä kertomuksessa on tärkeää ja miten tarina tulisi kuulla. Lisäksi katse on mukana osallistumiskehikon rakentamisessa. Tällaiset katseet olivat kuitenkin aineistossani harvinaisia.

Vaikka katseet toimittavat vuorovaikutuksessa erilaisia tehtäviä kuin ilmeet ja eleet, on löytämilläni tehtävillä yhteyksiä aiempaan ilme- ja eletutkimukseen. Tarkastuskatseet ja painottavat katseet ilmentävät samaa funktionaalista jakoa yhteisymmärryksen ylläpidon ja sisällön kuvauksen välillä kuin Bavelasin (1994, 213) tekemä jako interaktionaalisten ja topikaalisten eleiden välillä. Tarkastuskatseilla ylläpidetään interaktionaalisten eleiden tavoin yhteyttä keskustelukumppaniin, painottavat katseet puolestaan esiintyvät topikaalisten eleiden tavoin tiukasti vastaavien puhuttujen elementtien yhteydessä ja saavat merkityksensä tätä kautta. Tarkastuskatseilla onkin selkeitä yhtymäkohtia haku- ja vuorottelueleiden kanssa. Ne esiintyvät samanlaisissa sekventiaalisissa ympäristöissä ja näyttävät suorittavan osittain samoja vuorovaikutuksellisia tehtäviä. Tutkimukseni ei kuitenkaan tarjoa vastauksia, minkälainen katseiden ja eleiden keskinäinen suhde on, mutta herättää tarpeen jatkotutkimukselle aiheesta.

Topikaalisten eleiden tavoin painottavat katseet esiintyvät usein tiukasti vastaavien puhuttujen elementtien yhteydessä. Painottavien katseiden seurana esiintyykin lähes aina myös syke-eleitä tai muita painottavia tekoja, kuten kulmienkohotuksia ja sanojen prosodista painotusta. Toisin kuin eleet tai ilmeet, katse on kuitenkin aina kaksisuuntainen väline, joka viestin lähettämisen ohella toimii myös vastaanottimena. Painottavien katseiden kohdalla tämä katseen kaksinainen luonne tulee selvästi esille. Voidaan kysyä onko katseen tehtävä suoranaisesti painottava, vai toimiiko se eräänlaisena varmistimena, jolla puhuja varmistaa, että kuulija huomioi painotuksen.

Katseita ei kenties olekaan syytä jakaa samoin periaattein kuin eleitä. Kaksisuuntaisesta luonteestaan johtuen katse tuntuu usein palvelevan monia tarkoituksia. Yhteistä katseen tehtäville on kuitenkin, että niin tarkastaessaan kuulijan seuraamisen kuin esiintyessään

painotuksen yhteydessä, katseella varmistetaan kuulijan ymmärrys siitä, mitä kyseisellä hetkellä on meneillään. Tällainen varmennus tulee erityisen relevantiksi tarinankerrontatilanteessa, jossa kertoja on saanut oikeuden puhua yli vuororajojen. Vastineeksi tästä oikeudesta tarinan tulee antaa jotain myös kuulijalle ja tarinan oikeanlainen ymmärtäminen pyritään varmistamaan jo kerronnan aikana. Varmistamalla että kuulija seuraa kerrontaa ja ymmärtää niin tarinan tapahtumat kuin kertojan oman asennoitumisen tarinaan, kertoja varmistaa toivotunlaisen vastaanoton tarinalleen. Yhteinen nimittäjä yllä esittämilleni kahdelle katseen eri tehtävälle onkin juuri *asianmukaisen vastaanoton varmistaminen* (tai ainakin *asianmukaisesta vastaanotosta vihjaaminen*). Näin ollen voidaan puhua yhdestä tehtävästä, jolla on kaksi erilaista ilmenemismuotoa: toinen kuulijan huomion *tarkastava* ja toinen huomiota *ohjaava*.

Tarkastuskatseiden analyysini tarjoaa uusia näkökulmia aiempaan tutkimukseen. Analyysi vahvisti Kendonin havainnon puhujan katseen osumisesta yksiin vuoron sisäisten rajojen kanssa. Sen sijaan Rossanon (tulossa) väite, että kuulija katsoo puhujaa kerrontatilanteessa, *koska moniosaisen vuoron vastaanotto vaatii tiettyjä toimia, jotka kuulijan tulee sijoittaa oikeisiin kohtiin moniosaisen vuoron sisällä*, löytyi sekä puoltavaa että kiistävää näyttöä. Kuulija kyllä katsoo puhujaa usein kerrontatilanteessa ja koordinoi toimiaan puhujan toimien mukaan. Tämä tuli näkyviin otteessa 4.6. Kuitenkin otteissa 4.7 ja 4.8 osoitin, että kuulija tunnistaa vuoron rajakohdat myös ilman visuaalisia vihjeitä prosodian ja syntaksin perusteella. Kerronnallisten vuoronrakenneyksiköiden rajapinnat osoittautuivat kerronnan strategisiksi pisteiksi, joissa toimijat neuvottelevat meneillään olevasta toiminnasta. Molemmat toimijat orientoituivat näissä kohdissa toisiinsa, ja otteessa 4.7 näkyi hyvin, miten muihin toimintoihin keskittynyt kuulija keskeytti kilpailevan toiminnan ja kääntyi katsomaan puhujaa VRY:n lähestyessä loppua osoittaen näin kuulijuutensa. Samalla kuulija myös antoi palautteen kuulemastaan.

Tulokset eivät ole luettavissa vuorovaikutuksellisina sääntöinä, jotka kertovat, miten kertoja katsettaan käyttää, vaan ne osoittavat, miten kertojan on mahdollista käyttää katsettaan kerronnan tukena. Tämä on merkittävä rajanveto tulosten *yleistettävyyden* kannalta. Katse, samoin kuin muut modaliteetit ovat vuorovaikutuksellisia resursseja, joita toimijat käyttävät yrittäessään kuvailla toisilleen asiantiloja ja pitää yllä tilanteista yhteisymmärrystä. Mikään tutkimuksessani ei anna olettaa, että esittelemäni ilmiöt toimisivat kaikissa tarinankerrontatilanteissa sellaisinaan. Kaikki aineistossani esiintyvät

henkilöt ovat nuoria suomalaisia naisia ja analysoituja tarinoita on vain kymmenen. Jokainen tarinankerrontatilanne on omanlaisensa ja jossain joku on aivan varmasti kertonut tarinan, jossa ei esiinny lainkaan tarkastuskatseita tai painottavia katseita. Kuitenkin aineistoni eri toimijoiden katsekäyttäytymisissä on yhteisiä piirteitä. Havaintoni ovat myös sopusoinnussa aiemman katsetutkimuksen kanssa (Goodwin 1981; Ruusuvuori 2001; Stivers 2008). Tutkimukseni osoittaa, että kyseiset tavat käyttää katsetta ovat yleisiä käytäntöjä, jotka ovat mahdollisia myös muissa vastaavissa tilanteissa.

Työni herättää myös paljon mahdollisuuksia jatkotutkimukselle. Käsieleiden tarkastelussa käyttämäni Bavelasia ja McNeillia yhdistävä metodi osoittautui alustavasti varsin käyttökelpoiseksi erilaisten eleiden tunnistamisessa. Käsieleiden systemaattisempi analyysi jäi kuitenkin tämän tutkimuksen ulkopuolelle työni painottuessa katseensuuntauksen eri tehtäviin. Katseen analyysissäni esitin, että kertojan katseella on ainakin kolme erillistä tehtävää. Tämä ei sulje pois, että katseella olisi muitakin tehtäviä. Lisäksi painottavaa tehtävää suorittavien katseiden joukkoon kuului monenlaisessa sekventiaalisessa tilanteessa esiintyviä katseita. Katseita esiintyi ainakin itsekorjausten, yllättävien tarinankäänteiden ja tarinan henkilöhahmojen referoinnin yhteydessä. Suuremmalla aineistolla saattaisi löytyä eroja näin moninaisissa tilanteissa esiintyvien katseiden tehtävistä. Myös painottavan katseen ja itsekorjauksen välinen yhteys jäi tutkimuksessani varsin yleiselle tasolle. Tutkimuksessani osoitin, että painottavia katseita esiintyy itsekorjausten yhteydessä, mutta aineistossa esiintyi myös itsekorjauksia ilman katsetta. Se, milloin itsekorjaus esiintyi ilman katsetta, milloin taas katseen kanssa jäi kuitenkin tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Itsekorjauksen ja katseen välinen suhde olisi mielekäs aihe tutkimukselle jo siinäkin mielessä, että sekä molemmilla on keskeinen rooli intersubjektiviisuuden säilyttämisessä. *Tarkastuskatseiden* tarkempi erittely ja vertailu normaalivuorottelussa esiintyviin vuoronvaihtoon liittyviin katseisiin saattaisi myös olla hedelmällinen tutkimuskohde.

5.2. Huomioita vuorovaikutuksen multimodaalisuuden litteroinnista

Lopuksi haluan kiinnittää huomion käyttämäni litterointimenetelmään. Multimodaalisten vuorovaikutustutkimusten raportoinnissa käytetyt litteroimiskäytännöt ovat olleet moninaisia eikä yhtä vakiintunutta tapaa ole. Käyttämäni menetelmä yhdistelee erilaisia käytäntöjä eikä juuri tällaista litteraattia olla (tietääkseni) koskaan aiemmin käytetty tulosten raportoinnissa²⁷. Siksi sen kriittinen tarkastelu ja arviointi on mielestäni oleellista tässä yhteydessä.

Puheen tarkan litteroinnin lisäksi pyrin kuvaamaan mahdollisimman tarkasti myös vuorovaikutuksen visuaalisia elementtejä. Tämä moninkertaisti työn perinteiseen keskustelunanalyyttisen tarkelitteroimiseen verrattuna. Työn hitauden vuoksi menetelmää ei voi suositella suurempien aineistojen purkamiseen. Keskeinen kysymys tässä (kuten litteraattien tekemisessä aina) on, *miten tarkan litteraatin kysymyksenasetteluni vaatii*. Koska omat tutkimuskysymykseni olivat aluksi varsin ylimalkaisia ja lähtökohtani oli, ettei mitään vuorovaikutuksen yksityiskohtaa tule käsitellä sattumanvaraisena tai merkityksettömänä, myös litteraateista tuli massiivisia. Lyhyestäkin keskustelupätkästä syntyi monta sivua litteroitua ”tekstiä”. Silti valmis litteraatti jäi usein liian epämääräiseksi. Erityisen hyvin tämä tuli esiin eleiden kohdalla. Yksinkertaisellakin kädenliikkeellä on monia piirteitä, jotka ovat oleellisia eleestä syntyvälle merkitykselle. Ovatko sormet harallaan vai kiinni toisissaan? Onko käsi auki vai nyrkissä? Osoittaako kämmen ylös vai alaspäin? Onko koko käsivarsi mukana liikkeessä, vai alkaako liike vasta kyynärpäältä tai ranteesta? Tällaisia piirteitä, joista ele muodostuu, ei ollut mitenkään mahdollista kirjata ylös ilman että litteraatti olisi paisunut käyttökelvottomaksi apuvälineeksi. Ilmeiden kohdalla litteraatin tarkkuus on vieläkin heikompi, mutta tämä ei suuremmin haitannut työtäni, koska ilmeet eivät olleet työni keskiössä. Lisäksi ilmelitteraatin heikkouksia oli helppo paikata pysäytyskuvilla. Kuvien käyttö esimerkkioitteiden yhteydessä oli monin paikoin välttämätöntä, jotta lukija sai riittävästi informaatiota vuorovaikutuksen visuaalisista piirteistä.

²⁷ Ruusuvuori ja Peräkylä (2006 & tulossa 2009), joiden työlle litterointimenetelmä perustuu, ovat tulosten raportoinnissa käyttäneet perinteisempää keskustelunanalyyttistä käytäntöä.

Toisaalta pitää myös kysyä, sisälsikö litteraatti jo tällaisenaan liikaa informaatiota. Kokeneempi tutkija olisi varmasti osannut jo aineiston purkuvaiheessa jättää vuorovaikutukselle merkityksettömät liikkeet huomioimatta. Tutkimukseni keskeinen lähtökohta kuitenkin oli, että kaikki aistittavissa oleva on potentiaalisesti merkityksellistä. Yksityiskohtaisuudesta huolimatta analyysin alkuvaiheessa litteraattit toimivat lähinnä apuvälineenä ja analysointi tapahtui videotallenteita yhä uudelleen ja uudelleen tarkastelemalla. Suurempaa apua litteraateista oli vasta siinä vaiheessa, kun suurimmat löydökset oli jo tehty. Esimerkiksi tarkastuskatseet ponnahtivat silmiin litteraateista varsin helposti, kun ilmiö alkoi hahmottua tutkimuksen edetessä. Tulosten raportoinnissa olisin kenties voinut keskittyä enemmän oleelliseen ja näyttää lukijalle vain ne toiminnot, jotka olivat kulloinkin analyysin ytimessä. Tämä olisi lyhentänyt aineisto-otteita ja tehnyt niistä helpommin luettavia. Halusin kuitenkin rikkailla aineisto-otteilla osoittaa, miten paljon keskustelussa tapahtuu koko ajan ja siksi esitin aineisto-otteet useimmissa tapauksissa sellaisinaan.

Omiin tutkimuskysymyksiini suhteutettuna litteraattien tarkkuus oli kaiken kaikkiaan hyvä. Vaikka aineisto-otteista tuli pitkiä (ja näin epäkäytännöllisiä), litteraattien logiikka on selkeä. Litteraattien lineaarinen rakenne (vuoropohjaisen sijaan) teki litteraateista vähemmän tilaa vievän muuttamatta sitä silti juurikaan vaikeammin luettavaksi (kunhan lukija vain pystyy unohtamaan keskustelunanalyttisen vuoroille perustuvan käytännön). Erityisen tärkeänä pidän sitä, että aineisto-otteista oli helposti nähtävissä eri vuorovaikutuskanavien toiminnan *keskinäinen ajoitus*, mikä oli analyysissäni keskeisessä asemassa. Lukijan tehtäväksi jää kuitenkin arvioida litteraattien käyttökelpoisuus, helpolukuisuus ja havainnollistavuus tulosten raportoinnissa.

6. LOPUKSI

Lukion psykologian opettajana toimiva ystäväni kutsui minut viime keväänä ”vierailevaksi luennoitsijaksi” pitämälleen sosiaalipsykologian kurssille, jonka keskeisenä teemana oli sosiaalipsykologinen katse. Sain vapaat kädet pitää tunnin haluamastani aiheesta ja tietysti kerroin opiskelijoille omasta pro gradu -tutkielmastani. Esitin lyhyesti, mitä on keskustelunanalyysi ja aloin sen jälkeen silmät leiskuten kertoa omasta kertojan katseen analyysistäni. Opiskelijat kuuntelivat esitystäni tarkkaavaisina, ja kun lopulta sain luentoni

päätökseen, kysyin rohkeasti, mitä mieltä he tutkimuksestani olivat. Hiljaisuus pakotti minut tuottamaan vielä lisäyksen: ”Vai oliko tässä mitään järkeä?”

”Ei tosta mitään hyötyä ainakaan ole”, kuului vastaus takapenkiltä.

Nyt kun työ on valmis, joudun kysymään myös itseltäni, mikä on työni merkitys. Oliko tästä kaikesta mitään hyötyä? Työni on perustutkimusta eikä siltä tarvitse vaatia välitöntä hyötyä. Kuitenkin näen tutkimukseni *merkityksellisenä*. Jo työni alussa vetosin Georg Simmeliin ja totesin työni olevan *yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ytimessä*. Kasvokkainen vuorovaikutus on perustavanlaatuinen vuorovaikutuksen muoto, jota käytämme joka päivä. Sen tutkiminen pienimpiä yksityiskohtia myöten auttaa ymmärtämään, miten intersubjektiivisuus, ja siten sosiaalinen elämä ja koko yhteiskunta, mahdollistuu.

Keskusteluanalyttiselle tietämykselle tutkimuksellani on annettavaa. Olen työssäni tarkastellut hyvin pieniä vuorovaikutuksellisia yksityiskohtia ja osoittanut, miten merkitys muotoutuu eri modaliteettien yhteisvaikutuksesta. Pohjimmiltaan tulokset kertovat siitä, mitä kieli on. Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa eri modaliteetit kietoutuvat tiukasti yhteen rakentaen merkityksiä. Jako sanalliseen ja sanattomaan viestintään tuottaa epätäydellisen kuvan merkitysten muotoutumisesta kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa. Vaikka vuorovaikutus on analyttisesti purettavissa osiinsa, toimijat lähettävät ja vastaanottavat yhtenäisiä viestejä, joiksi äänenpainot, eleet, ilmeet, puhe, ja monet pienet vuorovaikutukselliset yksityiskohdat olivat kietoutuneet. Tämä kaikki on osa sitä kieltä, jota toimijat tilanteessa käyttävät. Vuorovaikutuksesta ei voi ottaa pois yhtä modaliteettia ilman että merkitys muuttuisi. Siksi merkityksen muotoutumista analysoitaessa, vuorovaikutusta on tarkasteltava kokonaisuudessaan. (Bavelas & Chovil 2000, 167). Kieli näyttäytyi analyysissäni jonain aivan muuna kuin vain sanojen virtana. Kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa käytettyä kieltä ei voi ymmärrettävästi kuvailla vain toistamalla ne sanat, jotka puhuja on sanonut. Intersubjektiivisuuden tutkimukselle tällaisella näkökulmalla on paljon tarjottavaa.

LÄHDELUETTELO

Argyle, M., & Cook, M. (1976). *Gaze and Mutual Gaze*. Cambridge University Press: New York.

Aristoteles (1997). Runousoppi. Teoksessa: S. Knuutila, I. Niiniluoto & H. Thessleff (toim.) *Aristoteles IX. Retoriikka. Runousoppi*, (s.159-191). Gaudeamus: Tampere.

Bavelas, J.B. (1994). Gestures As Part of Speech: Methodological Implications. *Research on Language And Social Interaction*, 27, 201-221.

Bavelas, J. & Chovil, N. (2000). Visible Acts Of Meaning. An Intergrated Message Model of Language in Face-to-Face Dialogue. *Journal of Language and Social Psychology*, 19, (2), 163-194.

Bavelas, J.; Coates, L., Johnson, D. (2000). Listeners as Co-narrators. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, (6), 941-952.

Bavelas, J.; Coates, L. & Johnson, D. (2002). Listeners Responses as a Collaborative Process: The Role of Gaze. *Journal of Communication*, 52, 566-580.

Berger, P.L. & Luckmann, T. (2002). Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Suomentanut Vesa Raiskila. Gaudeamus: Helsinki.

Billig, Michael (1987). *Arguing And Thinking: A Rethorical Approach to Social Psychology*. Cambridge University Press: Cambridge.

Burgoon, J. K.; Buller, D. B., & Woodall, W. G. (1996). *Nonverbal Communication: The Unspoken Dialogue*. HarperCollins: New York.

Burgoon, J.K. & Hoobler G.D. (2002). Nonverbal Signals. Teoksessa: Mark L. Knapp & John Augustine Daly (toim.) *Handbook of Interpersonal Communication*. Sage Publications: Lontoo.

Damasio, Antonio (2000). *Tapahtumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy*. Hakapaino: Helsinki.

Darwin, Charles ([1872] 1965). *The Expression Of The Emotions In Man And Animals*. University of Chicago Press: Chicago.

Davidson, Donald (1986). A Nice Derangement of Epitaphs. Teoksessa: Ernest Lepore (toim.) *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, (s. 433-446). Basil Blackwell: Oxford.

Ekman, Paul (1972). Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. Teoksessa: J. Cole (toim.) *Nebraska Symposium on Motivation 1971* (Vol. 19), (s. 207-283). University of Nebraska Press: Lincoln.

Ekman, Paul (1973). Introduction. Teoksessa: Paul Ekman (toim.) *Darwin And Facial Expression: A Century of Research In Review*, (s. 1-10). Academic Press: New York.

Ekman, Paul (1985). *Telling Lies: Clues To Deceit In The Marketplace, Politics, And Marriage*. W.W. Norton & Company: New York.

Ekman, Paul (1992). An Argument for Basic Emotions. *Cognition And Emotion*, 6, (3), 169-200.

Ekman, P.; Friesen, W. V. & Hager, J.C. (2002). *Facial Action Coding System. The Manual on CD ROM*.

Ekman, P. & Friesen, W.V. (1969). The Repertoire of Nonverbal Behavior. Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1, 49-98.

Ekman, P. & Friesen W. V. (1974). Nonverbal Leakage and Clues To Deception. Teoksessa: Shirley Weitz (toim.) *Nonverbal Communication*, (s. 269-290). Oxford University Press: New York.

Ekman, P. & Keltner, D. (1997). Universal Facial Expression of Emotion: An Old Controversy And New Findings. Teoksessa: Ullica Segerstråle & Peter Molnár (toim.) *Nonverbal Communication: Where Nature meets Culture*, (s. 27-46). Lawrence Erlbaum Associates: Mahwah, New Jersey.

Enfield, N.J. (2005). The body as a cognitive artifact in kinship representations: Had gesture diagrams by speakers of Lao. *Current Anthropology*, 46, (1), 1-26.

Gergen, Kenneth (2001). *Sosial Construction In Context*. Sage Publishing: Lontoo.

Goffman, Erving (1981). *Forms of Talk*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.

Goodwin, Charles (1981). *Conversational Organization: Interaction Between Speakers And Hearers*. Academic Press: New York.

Goodwin, Charles (1984). Notes on Story Structure and the Organization of Participation. Teoksessa: M. Atkinson & J. Heritage (toim.) *Structures of Social Action*, (s. 225-246). Cambridge University Press: Cambridge.

Goodwin, Charles (1979). The Interactive Construction of a Sentence in Natural Conversation. Teoksessa: George Psathas (toim.) *Everyday Language: Studies In Ethnomethodology*, (s. 97-121). Irvington Publishers: New York.

Gullberg, M. & Holmqvist, K. (2006). What Speakers Do And What Listeners Look At. Visual Attention to Gestures in Human Interaction Live And on Video. *Pragmatics and Cognition*, 14, (1), 53-82.

Haakana, Markku (1999). *Laughing Matters. A Conversation Analytical Study of Laughter in Doctor-Patient Interactio*. Helsingin Yliopiston Suomen kielen laitos.

Haakana, Markku (2001). Lääkäri, potilas ja nauru. Teoksessa: Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä, Kari Eskola (toim.) *Keskustelu lääkärin vastaanotolla*, (s. 135-160). Vastapaino: Tampere.

Hakulinen, Auli (1997a). Johdanto. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet*. (s. 13-17). Vastapaino:Tampere.

Hakulinen, Auli (1997b). Vuorottelujäsennys. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet*. (s. 32-55). Vastapaino:Tampere.

Hall, Judith A. (1984). Nonverbal sex differences: Communication accuracy and expressive style. The Johns Hopkins University Press: Baltimore.

Hall, J. A.; Smith LeBeau, L.; Gordon Reinoso, J. & Thayer, F. (2001). Status, gender, and nonverbal behavior in candid and posed photographs: A study of conversations between university employees. *Sex Roles*, 44, 677-691.

Harré, R. & Secord, P.F. (1972). *The Explanation of Social Behaviour*. Basil Blackwell: Oxford.

Heath, C. (1986). *Body Movement and Speech in Medical Interaction*. Cambridge University Press: Cambridge.

Heritage, J. & Atkinson, J.M. (1984). Introduction. Teoksessa: J.M. Atkinson & John Heritage (toim.) *Structures of social action: studies in conversation analysis*, (s.1-15.) Cambridge University Press: Cambridge.

Heritage, John (1996). Harold Garfinkel ja etnometodologia. Gaudeamus: Helsinki.

Hess, U; Adams, R.B. & Kleck, R.E. (2004). Facial Appearance, Gender, and Emotional Expression. *Emotion*, 4, (4), 378-388.

Hess, U; Adams, R.B. & Kleck, R.E. (2007). Looking At You or Looking Elsewhere: The Influence of Head Orientation on the Signal Value of Emotional Facial Expressions. *Motivation and Emotion*, 31, (2), 137-144.

Hyvärinen, Matti (2007). Kertomus ja kertomuksen rajat. *Puhe ja kieli*, 27, (3), 127-140.

Hyvärinen, Matti (2006). Kerronnallinen tutkimus. Internetissä:
www.hyvarinen.info/page02-kerrot.html (luettu: 30.6.2008).

Izard, Carroll E. (1971). *The Face of Emotion*. Appleton-Century-Crofts: New York.

Jefferson, Gail (1984). On The Organisation Of Laughter In Talk About Troubles. Teoksessa: J.M. Atkinson & John Heritage (toim.) *Structures of social action: studies in conversation analysis*, (s. 347-369). Cambridge University Press: Cambridge.

Jokinen, A.; Juhila, K. & Suoninen, E. (1993). *Diskurssianalyysin aakkoset*. Vastapaino: Tampere.

Karlsson, Fred (1998). *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino: Helsinki.

Kasesniemi, Eija-Liisa & Rautiainen, Pirjo (2001). *Kännyssä piilevät sanomat*. Tampere University Press: Tampere.

Kendon, Adam (1986). Some reasons for studying gesture. *Semiotica*, 62, 1-28.

Kendon, Adam (1990). *Conducting Interaction: Patterns of Behavior in Focused Encounters*. Cambridge University press: Cambridge.

Kendon, Adam (2004). *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge University Press: Cambridge.

Labov, William (1972). *Language In The Inner City*. Basil Blackwell: Oxford.

Labov, W. & Waletzky, J. ([1967] 1997). Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History*, 7, 3-38.

Lerner, G.H. (2003) Selecting next speaker: The context-sensitive operation of a context-free organization, *Language in Society*, 32, 177-201.

Londen, Anne-Marie (1997). Kahden- ja monenkeskinen keskustelu. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*, (s. 56-74). Vastapaino: Tampere.

Macrae, C.N; Hood, B.M.; Milne, A.B.; Rowe, A.C. & Mason, M.F. (2002). Are You Looking At Me? Eye Gaze and Person Perception. *Psychological Science*, 13, (5), 460-464.

Mc Neill, David (2005). *Gesture and Thought*. University of Chicago Press: Chicago.

McNeill, David (1992). *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. University of Chicago Press: Chicago.

McNeill, David (1985). So you think gestures are nonverbal? *Psychological Review*, 92, 350-371.

Mehrabian, Albert (1972). *Nonverbal Communication*. Aldine-Atherton: Chicago-New York.

Meyes, Patricia (1990). Quotation in Spoken English. *Studies in Language*, 14, 325-363.

Mondada, Lorenza (2006). Participants' online analysis and multimodal practices: projecting the end of the turn and the closing of the sequence. *Discourse Studies*, 8, (1), 117-129.

Niemelä Maarit (2005). Voiced Direct Reported Speech in Conversational Storytelling: Sequential Patterns of Stance Taking. *SKY Journal of Linguistics*, 18, 197-221.

Niemelä, Maarit (tulossa). Kehollinen ilmaisu arkikertomuksissa.

Ochs, Elinor (1997). Narrative. Teoksessa: Teun A. van Dijk (toim.) *Discourse as Structure and Process*, (s. 185-207). Sage Publications: Lontoo.

Ochs, Elinor & Capps, Lisa (2001). *Living Narrative: Creating Lives In Everyday Storytelling*. Harvard University Press: Cambridge.

- Parrott, Gerrod (2004). Nature of Emotion. Teoksessa: Marilyn B. Brewer & Miles Hewstone (toim.) *Emotion & Motivation*. (s. 5-20). Blackwell Publishing: Bodmin.
- Peräkylä, Anssi (1992). Toiminta, rakenne ja intersubjektiviteetti keskustelunanalyysissa. *Sociologia* 29, (4), 264-276.
- Peräkylä, Anssi (2004). Reliability and validity in research based on tapes and transcripts. Teoksessa: David Silverman (toim.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, (s. 283-304). Sage Publications: Lontoo.
- Peräkylä, Anssi & Ruusuvuori, Johanna (2006). Facial expression in an assessment. Teoksessa: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab, & H.G. Soeffner (toim.) *Video analysis: Methodology and methods*, (s. 127-142). Peter Lang: Frankfurt.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987). Discourse And Social Psychology: Beyond Attitudes And Behaviour. Sage Publications: Lontoo.
- Rossano, Federico (tulossa). The Organization of Gaze Behavior in Two Different Sequential Environments.
- Routarinne, Sara (1997). Kertomuksen rakentaminen. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet*, (s. 138-155). Vastapaino: Tampere.
- Ruusuvuori, Johanna (2001). Looking Means Listening: coordinating displays of engagement in doctor-patient interaction. *Social Science & Medicine*, 52, 1093-1108.
- Ruusuvuori, Johanna & Peräkylä, Anssi (2009). Facial and verbal expressions in assessing stories and topics. *Research on Language and Social Interaction*, 42, (4), 377 - 394.
- Sacks, Harvey (1974). An Analysis of the Course of a Joke's Telling in Conversation. Teoksessa: R. Bauman & J. Sherzer (toim.) *Explorations in the Ethnography of Speaking*, (s. 337-353). Cambridge University Press: Cambridge.

Sacks, Harvey (1996). *Lectures On Conversation*. Vol. 1 & 2. Blackwell Publishers Ltd: Oxford.

Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 696-735.

Salo, Minna (2002). *Puhujan eleiden kuvailu. Eleiden muoto ja merkitys sekä ajoitus*. Progradu tutkielma, Tampereen yliopisto.

Salo-Lee, L. (1996). Ei-kielellinen viestintä. Teoksessa: L. Salo-Lee; R. Malmberg; R. Halinoja (toim.) *Me ja muut: kulttuurien välinen viestintä*, (s. 58-71). Yleisradio: Helsinki.

Sanders, R.E. (1987). The interconnection of utterances and nonverbal displays. *Research on Language and Social Interaction*, 20, 141-170.

Schegloff, Emanuel A. (1984). On Some Gestures' Relation to Talk, Teoksessa: J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.) *Structures of Social Action*, (s. 266-298). Cambridge University Press: Cambridge.

Schegloff, Emanuel A. (1992). Repair After Next Turn: The Last Structurally Provided Defence of Intersubjectivity in Conversation. *American Journal of Sociology*, 97, (5), 1295-1345.

Schegloff, Emanuel A. (1997). 'Narrative Analysis' Thirty Years Later. *Journal of Narrative and Life History*, 7, (1), 97-106.

Schober, M. F. & Clark, H. H. (1989). Understanding by addressees and overhearers. *Cognitive Psychology*, 21, 211-232.

Segerstråle, U. & Molnár, P. (1997). Nonverbal Communication: Crossing The Boundary Between Culture And Nature. Teoksessa: Ullica Segerstråle & Peter Molnár (toim.) *Nonverbal Communication: Where Nature meets Culture*, (s. 1-26). Lawrence Erlbaum Associates: Mahwah, New Jersey.

Seppänen, Eeva-Leena (1997a). Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. (s. 18-31). Vastapaino:Tampere.

Seppänen, Eeva-Leena (1997b). Osallistumiskehikko. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. (s. 156-176). Vastapaino:Tampere.

Seppänen, Lauri (2004). Kieltä ei ole. Uuspragmatistista kielifilosofiaa: Richard Rorty ja Donald Davidson. Tampere University Press: Tampere.

Simmel, Georg (1950). *Fundamental Problems of Sociology: Individual and Society*. Teoksessa: Kurt Wolff (toim.), *The Sociology of Georg Simmel*, (s. 1–84). Free Press: New York.

Snow, C. P. (1993). *The Two Cultures*. Cambridge University Press.

Sorjonen, M-L. (1997). Korjausjäsenys. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. (s. 111-137). Vastapaino:Tampere.

Stivers, Tanya (2008). Stance, alignment and affiliation during story telling: When nodding as a token of preliminary affiliation. *Research on Language and Social Interaction*, 41, (1), 31-57.

Stivers, T. & Sidnell, J. (2005). Multimodal Interaction. *Special Issue of Semiotica*, 156, 1-20.

Tainio, Liisa. (1997). Preferenssijäsenys. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. (s. 93-110). Vastapaino:Tampere.

Tracey, Karen (2002). *Everyday Talk: Building and Reflecting Identities*. Guilford Press: New York.

LIITTEET

LIITE 1: Multimodaalisen litteraatin lukuohjeet

Kaikki alla esitetyt litterointimerkit esiintyvät aineisto-otteissa suhteutettuna puheeseen. Näin ollen merkeillä ei ole minkäänlaista ajallista arvoa, vaan niiden pituus on yhteydessä puheen nopeuteen. Kukin merkki on voimassa niiden puhuttujen äänteiden aikana joiden ylä- tai alapuolella se litteraatissa sijaitsee.

Katselitteraatin lukuohjeet

_____ yhtenäinen viiva osoittaa, että toimija katsoo kohti keskustelukumppaniaan

. piste osoittaa, että toimija on kääntämässä katsettaan kohti keskustelukumppania.

, pilkku osoittaa, että toimija on kääntämässä katsettaan pois keskustelukumppanista.

(alas) suluissa oleva teksti kertoo mihin suuntaan toimija katsoo. Teksti (m.d.) viittaa "middle distance" – katseeseen, jossa toimijan katse ei ole tarkentuneena mihinkään kohteeseen.

Ilmelitteraatin lukuohjeet

^ osoittaa kulmien kohotusta.

v osoittaa kulmien kurtistusta.

☺ hymiö osoittaa positiivista ilmettä, usein jonkinlaista hymyä.

○ valkea ympyrä osoittaa hämmästyä.

♠ "pata" osoittaa negatiivista ilmettä.

Eleet ja muut vartalon liikkeet on kuvattu litteraateissa x-merkillä. Merkinnän yhteydessä on sanallinen kuvaus toiminnasta.

LIITE 2: Suostumus videonauhoitukseen

Professori Anssi Peräkylän johtama tutkimusryhmä videonauhoittaa arkikeskusteluja harjoitus- ja tutkimustarkoituksiin. Nauhoituksia tulee käyttämään tutkijoista, jatko-opiskelijoista sekä laudaturvaiheen opiskelijoista koostuva ryhmä, jonka tehtävänä on analysoida keskustelujen rakennepiirteitä eikä niinkään puheen sisältöä. Lyhyitä otteita nauhasta voidaan näyttää myöhemmässä vaiheessa konferenssiesityksissä; nauhaan voidaan myös viitata tieteellisissä artikkeleissa.

Puhujien nimet tai muut tunnistamisen mahdollistavat seikat (kuten viittaukset asuinpaikkoihin, ammatteihin jne.) eivät tule nauhaa käytettäessä ja siihen viitattaessa ilmi, vaikka kasvojen tunnistaminen on tietysti aina mahdollista. Nauhoituksen hoitaa projektin tutkimusapulainen, joka asentaa kamerat, mutta ei ole läsnä nauhoituksen aikana.

Suostun videointiin edellä mainituilla ehdoilla.

Suostumuksen antajan yhteystiedot:

nimi

osoite

puhelin, sähköposti

Päiväys ja allekirjoitus

